

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים

אתגרי צה"ל

דיונים בביטחון לאומי מס' 30

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים
אוניברסיטת בר-אילן
דיונים בביטחון לאומי מס' 30

אתגרי צה"ל

אתגרי צה"ל

IDF Challenges

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים (בס"א)
אוניברסיטת בר-אילן
רמת גן 5290002
טל' 03-5318959
פקס 03-5359195

office@besacenter.org
ISSN 1565-9895

אוגוסט 2016

© כל הזכויות שמורות
תמונת שער: דובר צה"ל

מרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים

מרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים נוסד על-ידי ד"ר תומס הכט, ממנהיגי יהדות קנדה. המרכז מוקדש לזכרם של מנחם בגין ואנואר סאדאת, אשר בחזונו ובמעשיהם הביאו לחוזה שלום ראשון בין ישראל לבין מדינה ערבית. המרכז הוא גוף אקדמי עצמאי השואף לתרום לקידום הביטחון והשלום במזרח התיכון באמצעות מחקרים מכווני מדיניות בנושאי ביטחון לאומי במזרח התיכון. המרכז פועל ליד החוג למדעי המדינה שבאוניברסיטת בר-אילן.

סדרת הפרסומים "עיונים בביטחון המזה"ת" מהווה במה לעבודות אקדמיות הראויות לתשומת לב הציבור החושב. סדרת הפרסומים "דיונים בביטחון לאומי" מביאה לציבור את תוכן ההרצאות שהושמעו בכנסים שמארגן המרכז. תוכן החוברות משקף כמובן את דעת המחברים בלבד. באמצעות הפרסומים, הכנסים, ימי העיון והסמינרים מתכוון המרכז לעורר דיון ציבורי וחשיבה מסודרת בנושאי שלום וביטחון במזרח התיכון.

ועדה מייעצת בין-לאומית

מייסד המרכז ויושב ראש הוועדה המייעצת: ד"ר תומס א' הכט

משנה לי"ר הוועדה המייעצת: מר שאול קושיצקי

חברים: פרופ' משה ארנס, גב' מריון הכט, מר רוברט הכט, מר שלמה הלל, פרופ' ריבה הפט-הכט, גב' דרורית ורטהים, מר מחזי ורטהים, השגריר יצחק לבנון, סנטור יוסף א' ליברמן, מר רוברט ק' ליפטון, מר בריאן מולרוני, השגריר נורמן ספקטור, מר יואל קושיצקי, מר גרג רוסהנדלר, מר סימור ד' רייך, השגריר זלמן שובל.

ועדה אקדמית מייעצת בין-לאומית

פרופ' דזמונד בול האוניברסיטה האוסטרלית הלאומית, פרופ' איאן בקט אוניברסיטת קנט, פרופ' פטריק ג'יימס אוניברסיטת דרום קליפורניה, פרופ' סטיבן ר' דיוויד אוניברסיטת ג'ונס הופקינס, ד"ר אליוט א' כהן SAIS, פרופ' רוברט ג' ליבר אוניברסיטת ג'ורג'טאון, פרופ' לורנס פרידמן קינגס קולג', פרופ' ארווין קוטלר אוניברסיטת מקגיל.

צוות המרכז

מנהל המרכז: פרופ' אפרים ענבר

חוקרים: ד"ר אפרת אביב, ד"ר יעלי בלוך-אלקון, פרופ' איתן גלבוע, ד"ר עדו הכט, אל"מ (מיל') אבי הר-אבן, ד"ר צילה הרשקו, תא"ל (מיל') מוני חורב, פרופ' יהושע טייטלבוים, פרופ' אודי לבל, ד"ר אלון לבקוביץ, ד"ר יעקב ליפשיץ, אל"מ (מיל') ד"ר ערן לרמן, פרופ' זאב מגן, השגריר אריה מקל, ד"ר מקס סינגר, פרופ' שמואל סנדלר, אלוף (מיל') ד"ר עמנואל סקל, אלוף (מיל') יעקב עמידור, פרופ' יונתן פאקס, ד"ר ליעד פורת, ד"ר גיל פיינר, פרופ' הלל פריש, פרופ' אפרים קארש, פרופ' אבי קובר, ד"ר מרדכי קידר, מר עוזי רובין, ד"ר יונתן ריינהולד, מר עמיר רפפורט, ד"ר דני שוהם, ד"ר איתן שמיר, פרופ' שלמה שפירא.

מנהל קשרי חוץ: דוד מ' וינברג

מרכזת: חוה וקסמן-כהן

עריכה בעברית: אלונה ברנר רזנמן

עריכה באנגלית: יהודית לוי

מבוא

אחת המטרות שהציב לעצמו מרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים הנה העמקת הדיון הציבורי בנושאי חוץ וביטחון. במסגרת זו נערכים ימי עיון הפתוחים לקהל הרחב.

לאור השינויים הגדולים בעולם הערבי והחשש לגרעון המזה"ת, צה"ל מתמודד עם סביבה ביטחונית חדשה שדורשת חשיבה מחדש איך לעמוד באתגרים החדשים והישנים העומדים לפתחו. פרסום עיקרי אסטרטגיית צה"ל בשלהי קיץ 2015 ביטא את התובנה שאכן יש ציפיה בציבור הישראלי לראות את צה"ל מסתגל למציאות אחרת. במידה מסוימת הפרסום היה גם הזמנה לשיח ציבורי על הסוגיות שעל סדר היום.

מרכז בס"א נענה להזמנה הלא רשמית וערך יום עיון בנושא "אתגרי צה"ל" ב-ז' באדר ב' תשע"ו (17 במרץ 2016). חוברת זו היא קובץ של ההרצאות שנשאו ביום העיון. ההרצאות דנו במספר היבטים שצה"ל מתחבט בהם.

יום העיון נערך לכבודו של מוזי ורטהיים. מר ורטהיים הוא איש רב פעלים שמוכר לציבור בעיקר בגלל עשיתו בתחום הכלכלי. פחות מוכרת תרומתו לביטחון מדינת ישראל שאופיה משאירה אותה סמויה מן העין. בין זכויותיו הרבות גם תרומתו לייסוד מרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת בר-אילן. מרכז בס"א מוקיר את פועלו של "מוזי" ואת תמיכתו רבת השנים.

קריאה נעימה,

פרופ' אפרים ענבר
מנהל המרכז

תוכן עניינים

9	מתאר האיומים הנוכחיים
	יוסי קופרוסר
17	המערכת הבינ"ל - אילוצים והזדמנויות
	ערן לרמן
23	אתגרי המודיעין
	יעקב עמידרור
29	איך לשמור על עליונות צבאית
	אדוארד לוטבק
33	החוסן החברתי בישראל
	גבי-בן דור
41	סודות ומיתוסים בתקציב המדינה
	מהרן פרוזנפר
47	המלחמה על האתוס: על סרבנים, רבנים ופאניקה ציבורית
	אודי לבל
57	מבנה הכוח
	גרשון הכהן
67	תפיסת ההפעלה
	מוני חורב
73	השינויים הנחוצים לצה"ל
	עופר שלח
79	ההשפעה האמריקנית על צה"ל
	איתן שמיר

מתאר האיומים הנוכחיים

יוסי קופרווסר

במסמך אסטרטגיית צה"ל מצוינים היעדים הלאומיים של מדינת ישראל: א - הבטחת קיומה של מדינת ישראל, הגנת שלמותה הטריטוריאלית וביטחון אזרחיה ותושביה; ב - שמירת ערכיה של מדינת ישראל וצביונה כמדינה יהודית ודמוקרטית וכבית לעם היהודי; ג - הבטחת חוסנה החברתי והכלכלי של מדינת ישראל; ד - חיזוק מעמדה הבין-לאומי והאזורי של מדינת ישראל תוך חתירה לשלום עם שכניה. הפסקה הבאה מפרטת את גורמי האיום על מדינת ישראל: מדינות רחוקות (איראן) וקרובות (לבנון) כושלות ובתהליכי התפרקות (סוריה); ארגונים תת-מדינתיים כמו חזבאללה וחמאס או ארגוני טרור ללא זיקה למדינה או לקהילה מסוימת (ג'יהאד עולמי). מוזכרים גם הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני, דאע"ש ואחרים.

בדיון במסמך על הסביבה האסטרטגית והמבצעית נאמר שהאויב שואף להחיל שלטון אסלאמי במזרח התיכון ובכלל זה בשטחי מדינת ישראל, ופועל לשחוק את החברה הישראלית ולהתיש אותה מתוך הנחה שכושר עמידתה נמוך. תנועות ההתנגדות האסלאמיות שואפות להחליף את שלטון המדינות הקיימות ומנסות להתבסס באזורי ספר נמוכי משילות. בנוסף קיימים מתחים עם מדינות בעולם המערבי שמשפיעים על הלגיטימציה הבין-לאומית של ישראל.

יש בעיה בדרך ההסתכלות הזו על האיומים, מאחר שהגורמים המאיימים אינם המדינות. האיומים הם האידיאולוגיה שמשותפת לגורמים רבים במזרח התיכון, האיום הוא המערכה נגד קיומה של מדינת הלאום של העם היהודי בארץ ישראל. האיום הוא השלילה של זכותו של העם היהודי לקיים מדינת לאום משל עצמו בארץ ישראל, ולא חשוב באיזה גודל של טריטוריה.

למערכה נגד עצם קיומה של ישראל יש ארבע מטרות ביניים. אחת - החלשתה ובידודה של ישראל תוך ערעור הלגיטימציה הבין-לאומית לקיומה; שתיים - ערעור החוסן הלאומי, ולא רק החוסן החברתי; שלוש - הצבת רסנים על יכולתה של מדינת ישראל להפעיל את מלוא כוחה לצרכי הגנה עצמית; וארבע - פיתוח יכולות כדי לפגוע בישראל בדרכים מגוונות.

זוהי מהות האיום על מדינת ישראל, ומכאן עולה שאנו צריכים להשתחרר מהתפיסה הישנה של מדינות ערב כגורם שמפעיל את האיום. כיום, על רקע הטלטלה האזורית שמאפיינת את המזרח התיכון בחמש שנים האחרונות ולאור התפוררות המסגרות המדינתיות במערכת הערבית העוינת אותנו, הסיכונים עבור מדינת ישראל קשורים פחות ליכולת הצבאית של מדינה ערבית כלשהי (איראן, שאיננה ערבית, היא יוצאת דופן). סוריה, עיראק ולבנון - המדינות הערביות העוינות שלחנו נגדנו במשך שנים נותרו בגדר שמות המתארים אזור גיאוגרפי שמאחוריו לא מסתתרת מהות מדינית אמיתית, ולא עומד כוח צבאי המאיים על ישראל. האיומים הם רב-זירתיים, והם באים ממערכות על-מדינתיות המרכיבות את האזור.

ברור שהאיום המרכזי על מדינת ישראל כיום הוא המערכת האיראנית שכוללת את איראן, חזבאללה, חלק מסוריה וחלק מעיראק. יש לה נוכחות בתימן שבתנאים מסוימים יכולה להפריע לשיט דרך באב אל-מנדב. חלק מהיכולות של המערכת הזו לאיים על ישראל נתון בידי חזבאללה וחלק חשוב נוסף נמצא בידי איראן.

המערכת השנייה שאנחנו צריכים להתייחס אליה היא המערכת האולטרה קיצונית הסונית, השלישית היא מערכת האחים המוסלמים, והרביעית היא המערכת הפלסטינית. אלה ארבע מערכות האיום על מדינת ישראל, וכולן מערכות שפרושות ופזורות באזורינו, ולא מדינה או גוף שעומד בפני עצמו.

המערכת האיראנית למשל, שולטת בחלק הדרומי של עיראק, בחלקים גדולים של סוריה, ובחלקים גדולים של לבנון. מעבר לכך, יש לה נוכחות בתוך המערכת הפלסטינית, בעיקר בעזה, יש לה נוכחות בתימן, והיא חותרת להרחיב את נוכחותה באזור, בעיקר בחצי האי ערב. המערכת הזו חותרת להשגת ארסנל של נשק גרעיני. היא מאמינה שכאשר יהיה ברשותה נשק גרעיני היא תוכל להניע את

התהליכים שבסופו של דבר ישלימו את ההגמוניה שלה באזור ולהוביל לשינוי בסדר העולמי. במקביל, עד שהדבר יקרה היא פועלת להעצמת היכולת לפגוע בעורף הישראלי ובמרחבי הגבול של ישראל. כרגע היא עסוקה בפיתוח יכולת לפגוע בישראל מתוך המרחב של צפון רמת הגולן על בסיס הקשר שלה עם אסד. מעצם טיבה של המערכת, ברור שלכל אחד מהגורמים השותפים בה יש גם אינטרסים מקומיים ופרטיים. לא כולם כפופים ואומרים "נעשה ונשמע" לכל מה שהשליטים האיראנים אומרים להם, על אף שהם מייחסים להם משקל רב בתהליך קבלת ההחלטות שלהם, אבל בסופו של דבר, זו מערכת שמנוהלת מטהרן בעיקר בידי משמרות המהפכה האיראניים והמנהיג העליון ח'מנהאי, כשמפקד "כוח קודס" של משמרות המהפכה, סולימאני, משחק תפקיד מרכזי בהפעלתה, בין אם מדובר בהפעלת הכוחות של חזבאללה, בין אם מדובר בהפעלת כוחות של מליציות בעיראק, וכמובן כשמדובר בהפעלת הכוחות האיראניים עצמם.

המערכת השנייה היא המערכת הסונית האולטרה קיצונית. זו מערכת שמורכבת בעיקר מ"המדינה האסלאמית", כפי שהם קוראים לעצמם כיום, ומאל-קאעדה. מערכת זו מקיימת כיום שליטה אפקטיבית בחלקים לא מבוטלים של המזרח התיכון ויש חיבור בין כל מרכיביה אשר כפופים לשני מרכזי שליטה, האחד שבראשו עומד אבו בכר אל-בגדאדי והשני שבראשו עומד איימן אל-זוואהרי. למערכת זו שליטה בצפון עיראק ובמזרח סוריה, ויש לה נוכחות באזורים אחרים בסוריה - בצפון, באזור אדלב, ובדרום מול הגבול עם ישראל. הגורמים המרכיבים אותה מקיימים נוכחות אפקטיבית בחצי האי סיני, בחלקים מתימן ובמרכז לוב, שם הם למעשה הכוח השולט. מבחינתנו, מה שמאפיין אותם הוא המחויבות העקרונית לפגיעה בישראל, בה הם רואים שלוחה קולוניאליסטית של המערב ושל תרבותו, שיש להביא לסילוקה. למזלנו, בשלב זה לא סבורים במחנה האולטרה קיצוני הסוני שחיסול ישראל צריך לעמוד בראש סדר העדיפויות, בראש סדר העדיפויות נמצאות החתירה למוטט את המשטרים הפרגמטיים באזור והלחימה במערב בשטחו. אבל המחויבות לפגוע בישראל היא עמוקה מבחינה אידיאולוגית ובלתי ניתנת לערעור עד כדי כך שאנשי מחנה זה מבקרים את החמאס ואת הפת"ח בחריפות, ומתחייבים לעקור את מדינת היהודים בעצמם. בפרסום של ממר"י מתואר מכתב שכתב פלסטיני איש דאע"ש לאבו בכר אל-בגדדי ובו הוא מתלונן על דבר נורא - שיתוף פעולה בין דאע"ש בחצי

האי סיני לבין חמאס. איך אפשר לשתף פעולה עם כופרים מוחלטים שכמותם, הוא שואל, תחת העיקרון המחייב להתנער מאנשים כאלה, משום שאינם דתיים מספיק. זו הקבוצה השנייה שפועלת נגדנו, אשר למרות המאמץ הצבאי הכבד המופעל נגדה, כוחה במוחות ובלבבות, ולעתים גם בשטח, נמצא בעלייה משמעותית. יחסיה של המערכת הסונית האולטרה קיצונית עם שאר המערכות האזוריות מתוחים והיא נמצאת בעימות עם המערכת האיראנית ועם המערכת הפרגמטית, כחלק מהעימות בינה לבין המערב.

המערכת השלישית היא מערכת האחים המוסלמים, שגם לה נוכחות חשובה באזור. אמנם כיום קשה להצביע על מרחבים משמעותיים בלב המערכת הערבית שנמצאים בשליטת האחים המוסלמים, להוציא עזה, אולם יש לה שליטה לא מבוטלת בלבבות ובמוחות של רבים מתושבי האזור. טורקיה וקטאר הן חלק ממערכת זו. בנוסף, היא נהנית מהשפעה רבה במצרים, בירדן ובתוניסיה. תנועת החמאס, כמרכיב במערכת הזאת, שולטת בעזה ומאפשרת למערכת לנהל מאבק מתמשך נגד מדינת ישראל. בניגוד לרדיקלים האולטרה קיצוניים שתיארתי קודם לכן, האחים המוסלמים הם רדיקליים ריאליסטיים. ההבדל הוא שבניגוד לאולטרה קיצונים הם סבורים שיש לדחות לפי שעה את המערכה נגד המערב ונגד הפרגמטיים במזרח התיכון, מכיוון שהרדיקלים למיניהם עדיין אינם מספיק חזקים, כדי להתמודד מול המערב והפרגמטים. עד שתגיע השעה לכך המאמץ המרכזי צריך להיות מופנה לשני כיוונים - האחד: בניית היכולות התודעתיות והפיזיות שתידרשנה בבוא העת למיטוט המשטרים הפרגמטיים ולמאבק נגד המערב, ושתיים: מערכה נגד ישראל, שחוד החנית בה הוא החמאס. הבריטים הפיצו לאחרונה גרסה גלויה של דוח מסווג על האחים המוסלמים בבריטניה, בו הם קבעו שמדובר בארגון בעייתי המעורב בפעילות טרוריסטית, וזאת על סמך תמיכתם בחמאס ובפיגועי הטרור שהוא מבצע נגד ישראל. לפני שנה וחצי נלחמנו חמישים יום נגד חמאס משום שהייתה כוונה להכניס לתוך המסגרת של פתרון הבעיה את תומכי חמאס מקרב מחנה האחים המוסלמים, הלא הם קטאר וטורקיה, דבר שעיכב את ההגעה להסכם.

ולבסוף, המערכת המאיימת הרביעית - המערכת הפלסטינית. זו מערכת קטנה בהרבה שניזונה מהקשר שלה עם המערכות האחרות. המערכת הפלסטינית רואה את עצמה כהשלמה של המערכה הכוללת נגד המערב ונגד השפעתו

באזור, כשלה יש משימה אחת - לטפל ב"שלוחה הקולוניאליסטית" הישראלית. על אף שהפלסטינים היו מרוצים לו מישהו מבין אחיהם הערבים היה מצטרף למערכה שהם מנהלים נגד הציונות, המערכת הפלסטינית מבינה שבסופו של דבר המשימה הזאת מוטלת בראש ובראשונה עליה, ומה שהיא עושה יחד עם המערכות האחרות, בדגש על המערכת של "האחים המוסלמים", זה לקדם את המערכה נגד הלגיטימציה של ישראל במערב, קרי את מה שמכונה BDS. המערכת הפלסטינית שמה דגש חזק מאוד על תחום פעילות זה, ואף זוכה בהשגים בעיצוב המושגים בהם מתייחס המערב לסכסוך הישראלי-פלסטיני, אך היא איננה מסתפקת בכך. בראייה הפלסטינית כל סוג של פעילות נגד ישראל הוא לגיטימי. לפיכך, במקביל למאמצי הדה-לגיטימציה, ממשיכים הפלסטינים את מערכת הטרור הקלאסית מול ישראל, וכרגע סוג הטרור המומלץ על-ידי אבו מאזן (לצד המערכה המדינית ומערכת הדה-לגיטימציה) הוא טרור ללא שימוש בנשק חם - דקירות, דריסות, בקבוקי תבערה וזריקת אבנים. אלו הם ארבעת המרכיבים שמהווים בראייתם "התנגדות עממית בדרכי שלום". אחד הדברים המטרידים במסמך האסטרטגיה של צה"ל הוא שהטרור הפלסטיני הזה, שאותו אנחנו חווים כבר חצי שנה, כלל אינו מוזכר. צה"ל אינו חושב שזה עניין אסטרטגי, אלא שזה עניין לטיפול ברמות הנמוכות. אך זהו עניין אסטרטגי מהמעלה הראשונה! זהו כלי שבאמצעותו הפלסטינים מעבירים לנו מסר - לעולם לא יהיה לכם שקט פה, על חרבכם תחיו, ותשלמו מחיר כבד, אנחנו לעולם לא נקבל את זכותכם לקיים פה מדינת לאום של העם היהודי, אנחנו לא מאמינים שיש עם יהודי ולא נסכים שתקימו פה מדינה לעם זה.

ההקשר האזורי - יש באזור גם מערכת פרגמטית, והיא איננה איום על ישראל, לפחות כרגע. היא אמנם לא מרוצה מקיומה של מדינת לאום לעם היהודי באזור הזה, אבל היא הפסיקה להיות מעורבת באופן פעיל בניסיון להביא להפסקת קיומה. זה כולל לא רק את מצרים וירדן שחתמו אתנו על הסכמי שלום, אלא גם את מדינות המפרץ הפרגמטיות, סעודיה, עומאן, כוויט, איחוד האמירויות ובחריין. ההתקרבות שלנו למדינות הללו היא כמובן הזדמנות, והיא קשורה להתהוות של איום מסוג חדש - השחיקה במעמדה של ארצות הברית באזור. השחיקה הזו מובילה להתחזקות הכוחות הרדיקליים ופוגעת בעוצמתה של ישראל, אשר מושתתת במידה לא מבוטלת על עוצמתה של ארצות הברית ועל הקרנת

הכוח האמריקני. שיתוף הפעולה עם הכוחות הפרגמטיים חיוני עבורנו במקביל לחשיבותם של היחסים עם ארצות הברית, כדי לחזק את הפרגמטיים מול הסיכון הרדיקלי וכדי לשפר את יכולתנו אנו להתגונן מול האיום הרדיקלי. לצערי, חשיבות ההתקרבות לגורמים הפרגמטיים והעמקת שיתוף הפעולה האזורי, אינה באה לידי ביטוי מספק במסמך אסטרטגיית צה"ל וחבל.

לסיכום, המזרח התיכון כיום הוא אזור המחולק בין מחנות שונים הנלחמים זה בזה עד חורמה, כשזירת הלחימה העיקרית היא סוריה. אין מדובר במלחמה בין מדינות. יש את המרחב האיראני; מרחב של הגורמים האולטרה רדיקליים הסונים; מרחב שולי יחסית שנשלט על-ידי האחים המוסלמים; ואזור שנשלט על-ידי הכוחות הפרגמטיים. זו המפה של המזרח התיכון שעליה אנחנו צריכים להסתכל כדי להבין מול מה אנחנו עומדים.

אנחנו צריכים ללמוד להתמודד גם מול יכולות צבאיות (ותודעתיות) רבות ומגוונות שמתפתחות. בראש ובראשונה עלינו להיות מוטרדים מהתפתחות היכולת של איראן בתחום הגרעין ומהאפשרות של מרוץ חימוש גרעיני באזור; שנית, קיימת אפשרות שיכולת בלתי קונבנציונאלית תגיע לידי ארגוני טרור; שלישית יש מקום לדאגה משיפור יכולות הטק"ק והרק"ק - כמות אמל"ח גדלה והולכת, דיוק רב יותר, ראשי נפץ בעלי משקל רב יותר, טווח ארוך יותר, מסלולים משופרים, כולל טילי שיוט וטילי חוף ים. כל זה מגביר את היכולת לפגוע ביעדים אסטרטגיים בישראל. עלינו להתמודד גם עם ההתעצמות ביכולת ההגנה האווירית, כאיום על העליונות האווירית הישראלית, מערכות ה-S-400, וה-S-300, הן דוגמאות רלבנטיות. יש גיוון והתעצמות ביכולת הלחימה והפעלת הטרור של ארגוני הטרור, הבאים לידי ביטוי בחפירת המנהרות ובפיתוח יכולות נוספות שנועדו לחדור את הגבולות מעל ומתחת לקרקע. גם יכולות הסייבר של יריבינו הולכות ומתפתחות. יש לציין את התעצמות האיומים על העליונות המודיעינית, את יכולת הדה-לגיטימציה שפותחה בצורה מאוד משמעותית, ואת היכולת לפעול בחתימה נמוכה ותוך שימור היכולת להכחיש מעורבות של גורמים בכירים ושל מערכות שלטוניות. יכולת זו שוכללה כך שלא תמיד אנחנו יודעים מי פגע בנו. למשל בגל טרור הסכינים - הועלתה הטענה שאין להטיל אשמה על אבו מאזן, שהרי הוא אינו שולח את הסכינאי לדקור, זאת על אף שברור שההסתה שלו וההכוונה שלו עומדת מאחורי הפיגועים האלה. בנוסף, על רקע הפעילות הצבאית של המעצמות - בדגש על רוסיה - בסוריה, מפותחת יכולת

לפעול בנוכחות מעצמתית, תוך דבקות בהשגת היעדים האסטרטגיים ורגישות לצרכים של המעצמות.

נוכח הטלטלה והמשך אי-היציבות, על מערכת הביטחון להיערך לתפניות לרעה. התמונה של המפה עלולה להשתנות, היא הייתה שונה לפני שנה והיא הולכת ומשתנה לרעתנו. יש כמה מדינות שהיחסים עמן קריטיים לביטחונה של מדינת ישראל אשר עומדות מול איום אמיתי. המשטר הפרגמטי במצרים נלחם בנחישות ובצורה אפקטיבית. בהסתכלות קדימה על העשור הקרוב, אנו צריכים להיות ערוכים לאפשרות שהמפה של המזרח התיכון תשתנה לחלוטין, ובהתאם יחולו תמורות מהותיות גם במאפייני האיומים על ביטחונה של מדינת ישראל.

המערכת הבין-לאומית אילוצים והזדמנויות

אל"מ (מיל") ד"ר ערן לרמן

לעניין השפעתה של הזירה הבין-לאומית על אתגרי צה"ל, מקובל אצלנו מבית אבא משפט של בן גוריון, שלפיו "לא חשוב מה יגידו הגויים, חשוב מה יעשו היהודים". אלו הנאחזים בו נוטים לשכוח שאותו בן גוריון שלח רמטכ"ל של צה"ל למשכב (ערב מלחמת ששת הימים), כאשר הוא הסביר לו באותות ובמופתים שזה טירוף מוחלט לצאת למלחמה בלי שהצרפתים יאבטחו את המרחב האווירי שלנו כמו שהם עשו בשבילנו, לבקשתו המפורשת, ב-1956. מסתבר, איפוא, שבמקרים רבים חשוב מה יעשו הגויים.

ובמילים אחרות, אין כמעט נושא שנוגע ליכולותיו של צה"ל - בשגרה, במעבר לחירום, בחירום, ובמצבים הקריטיים שלאחר מלחמה - שאינו מושפע בדרגה כזו או אחרת ממעמדנו וממערכת היחסים שלנו בזירה הבין-לאומית: בניין הכוח; שימור היתרון הטכנולוגי; יכולות ייעודיות למטרות ספציפיות; שימור המסד התעשייתי של מדינת ישראל; יצירת מרחב הזמן ללחימה כשהיא נדרשת; החוסן המערכתי, כולל העורף, בחירום; שיקום הכוח לאחר לחימה; המענה לסוגים כאלה ואחרים של איומים חוצי גבולות אשר מטרידים לא רק אותנו, אחרון וראשון גם יחד - יכולת המודיעין של מדינת ישראל, שגם היא אינה מתקיימת בחלל הריק; ועוד לא הזכרתי, ראשית ואחרית, את התכלית המדינית.

בכל נקודה לרוחב החתך שמניתי - לא בכולן באותה מידה ולא בכולן באותה דרך - יש משקל לתשומותיה של המערכת הבין-לאומית שמולה אנחנו פועלים. אני מבקש להציג, על פי מניין גאוגרפי, חמישה מוקדים של השפעה משמעותית מאוד של

אל"מ (מיל") ד"ר ערן לרמן הוא חוקר בכיר במרכז בנין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, לשעבר סגן ראש המועצה לביטחון לאומי, ראש חטיבה באמ"ן, והנציג בישראל של הוועד היהודי האמריקני. הוא מלמד במרכז האקדמי שלם.

המערכת הבין-לאומית על יכולותינו - גם בהיבטים של אילוצים, שאין מנוס מלהזכיר, וגם מבחינת ההזדמנויות, בניין הכוח, והרבה מאוד מהמרכיבים שאפשרו להביא את מדינת ישראל לרמת היכולת המרשימה שיש לה היום והייתה לה בדור האחרון מול מערכות יריבות - שחלקן נסוגו אחורה, וחלקן מתפתחות בכיוונים מסוכנים.

בראש ובראשונה, ברור שבליבת היכולות המערכתיות של מדינת ישראל בתחום הצבאי, לצד כוחנו ועוצם ידינו והחוסן הלאומי שלנו, ניצבת גם מערכת היחסים שנבנתה בעמל רב עם ארצות הברית, בוודאי משנות השישים והלאה. זה גלום בעיקר בתקציב ההצטיידות של צה"ל, ובכל מה שנגזר מהיקף חבילת הסיוע הצבאי שישראל מקבלת ה-FMF - Foreign Military Financing. מקובל לומר שחבילת ה-FMF שישראל מקבלת היא הגדולה בעולם; כיום, בגלל היבטים של ההסתבכות באפגניסטן ועיראק, היא הפכה להיות "רק" בין הגדולות בעולם. לאורך זמן היא בוודאי חבילת הסיוע המצטברת הגדולה ביותר, והיא בעלת משמעות גדולה מאוד לעתידנו.

הנושא הזה, במבט לעשר השנים הבאות, נתון כעת בדיון פרטני - ומה שיסוכם במזכר ההבנה בין ממשלת ישראל לבין הממשל האמריקני הנוכחי (או חלילה הממשל האמריקני הבא), הוא סוגיה שכרגע נתונה בטיפול מדיני רגיש ביותר. לא אסתכן בנבואה לגבי תוצאות המגעים אבל הייתי ממליץ לנו לנהוג בתבונה ובזהירות רבה בעניין זה, ולו מסיבה אחת פשוטה: \$18T החוב הלאומי של ארצות הברית חצה את סף השמונה עשר טריליון דולר! צריך להיות זהירים ונבונים מאוד ברמת הדרישות שאנו מציבים בפני המערכת האמריקנית במצבה. חלק גדול מאוד מהסער והסחף שאנחנו רואים בפוליטיקה האמריקנית הנוכחית, גם במאבק על הבית הלבן וגם בקרע העמוק בין המפלגות בקונגרס, הוא נגזרת של מציאות זו. אנחנו לא צריכים לוותר על דרישות לגיטימיות שלנו; יותר מזה, באופן פרדוקסאלי, במצבים כאלה בקשת הסיוע של ישראל חשובה לכל ממשל אמריקני - משום שהיא המרכיב היחיד שמאפשר לו לנמק פוליטית בגבעת הקפיטול את חבילת הסיוע בכללותה. הקטר הפוליטי הפרו-ישראלי הוא זה שגורר אחריו "במעלה הגבעה" את כלל חבילת הסיוע. לפיכך, אנחנו לא חסרי אונים מבחינה פוליטית. לא הייתי מציע שנוותר על מרכיבים שהם חיוניים מבחינתנו. יחד עם זאת, ראוי לנו שנהג בתבונה ובזהירות.

בסופו של דבר אנחנו עומדים גם בפני מתחים בחברה האמריקנית. נימות אנטי-ישראליות מחלחלות בתוך האליטה החברתית והאינטלקטואלית האמריקנית, לא הייתי מקל בזה ראש. עולה גם השאלה של שחיקה בנוכחות האמריקנית. אני לא חושב שזאת שאלה של שחיקת היכולת או העוצמה האמריקנית, אפשר אף לטעון כמו שטוען ממשל אובמה, במסמך המדיניות הלאומית של 2015, שארצות הברית היום חסונה יותר, עצמאית יותר מבחינה אנרגטית, ובעלת יכולות מרשימות יותר בזירה הבין-לאומית. הבעיה נעוצה בכוח הרצון ובפילוסופיה המדינית. אלו יכולות להשתנות בנסיבות פוליטיות מסוימות, אבל בינתיים אנחנו ניצבים בפני מציאות שמחייבת אותנו לסמוך יותר על עצמנו ועל סביבתנו האסטרטגית, ומחייבת חלק מסביבתנו האסטרטגית לסמוך עלינו.

עוד אילוץ בעייתי, וראינו זאת בפעולה סביב סוגיית הגרעין האיראני, הוא הקיטוב הפוליטי הבין-מפלגתי החריף בקונגרס ובציבוריות האמריקנית, והפיכתן של סוגיות שהיו צריכות להיות אינטרס לאומי גורף, לרוחב המערכת האמריקנית, לסוגיות פוליטיות שהנשיא ויריביו עושים בהן שימוש. הדבר מחייב אותנו להתנהל במשנה זהירות ושיקול דעת. תמיד ניסינו למנוע את הפיכת ישראל למרכיב נוסף בריב המפלגות. הדו-מפלגתיות, ה-bipartisanship (כלומר המחויבות כלפי ישראל של שתי המפלגות האמריקניות) הייתה נכס מקודש של מדיניות החוץ הישראלית במשך שנים ארוכות, ונכון יהיה לעמוד על המשמר מפני שחיקתה. לא חסרות לישראל הזדמנויות בזירה האמריקנית, רמת התמיכה הבסיסית של הציבוריות האמריקנית בישראל, כמו שהראו הסקרים האחרונים, ממשיכה להיות מרשימה מאוד. בשונה מעמים אחרים במערב, העם האמריקני מבין את משמעותה של העוינות מצד גורמים מאיימים וכוחות רדיקליים. הוא יכול להגדיר לעצמו מה היא מהותו של אויב ולהתייצב כנגדו. לכן יש לו גם הבנה אינסטינקטיבית למציאות הקיומית שישראל נמצאת בה - וזה מתורגם למאזן היסטורי בסקרים. יש לכך גם שורשים עמוקים מאוד בתודעה ובזהות האמריקנית.

ברמה האופרטיבית, מה שפותח בפני מדינת ישראל הזדמנויות לקראת השנים הבאות, כולל בתחום הביטחוני - במגוון של תחומים כולל סייבר, ומענה טכנולוגי לאיומי הטילים, לאיומי טרור בלתי קונבנציונאלי וסיכונים נוספים - גלום בחקיקה שמכונה חקיקת Special Partnership Act (SPA) שהגדירה את ישראל

כמדינה היחידה שהיא "שותפה אסטרטגית מיוחדת". כיום ישראל היא המדינה היחידה המוגדרת כ-Major Strategic Partner של ארצות הברית וככזאת יש לה זכות לגשת להרבה מאוד תחומים, החל משיתוף פעולה כלכלי וטכנולוגי ועד לתחומים שיש להם השלכה ביטחונית ישירה, נגישות למרחבים שבדרך כלל שמורים רק לבעלות הברית הפורמליות של ארצות הברית ואפילו שם לא לכולן ולא כל הזמן.

במרחב זה יש לנו הזדמנות להעמיק, לבסס, להתקדם, אבל יש כמה דברים שאנחנו צריכים לשמור עליהם. כבר הדגשתי את עניין ה-bipartisanship. נקודה שנייה, שחונה בעיקר במגרשם של הצבא, מערכת הביטחון וקהילת המודיעין של ישראל, היא האתגר לגרום למערכת הצבאית המקצועית האמריקנית להמשיך לראות בנו נכס - כפי שהיא רואה בנו היום (בניגוד למה שקרה בימי מרשל ופורסטר - שרי החוץ וההגנה של טרומן ב-1948, שהתנגדו להכרה בישראל). כיום, התפיסה שישראל היא מופת ונכס מחלחלת עד הדרגים הצבאיים הנמוכים, וחשוב מאוד לשמור על כך. יש לזה השפעה רחבה. בניגוד לשנות השישים, בעשור וחצי שמאז 11/9 - תהיה אשר תהיה רמת הרפש הפוליטי שפוליטיקאים אמריקניים מטיחים אחד בשני - לובשי המדים, אם זה מכבי האש, אם זה המשטרה, אבל בראש ובראשונה, הצבא, הפכו להיות בעיני העם האמריקני, על כל גווניו הפוליטיים, כמעט לנכסי צאן ברזל. לכן חשוב מאוד שמדינת ישראל והגופים המוסמכים שלה ישכילו לקיים את הקשר הזה בכל הרמות המקצועיות הרלוונטיות, להדק אותו, לטפח אותו, ולהמשיך להנחיל את התחושה שמבחינת ישראל מדובר על מערכת יחסים שבה אנחנו גם נותנים ולא רק מקבלים.

נקודה אסטרטגית אחרונה, שאין ערוך לחשיבותה, נוגעת לתפקידה של יהדות ארצות הברית. מי שחושב שהוא יכול בשלב הזה של המאבק על קיומנו ועל מעמדנו בעולם לבזות את רוב מניינה ובניינה של יהדות ארצות הברית בלב שקט, מאיים בפועל על ביטחון מדינת ישראל! על הפרק עומדת שאלה שנוגעת למעמד הזרמים הלא אורתודוקסיים במדינת ישראל, הזדמנות היסטורית לצעד קדימה. אם נלך דווקא עכשיו שני צעדים אחורה נגרום לעצמנו נזק שלא נדע אחר כך כיצד לתקנו.

בה בעת, ארצות הברית, גם אם בסופו של דבר היא ניצבת הרבה מעל לכל גורם אחר, אינה הגורם המשפיע היחיד. יש משמעות גם לזירות אחרות במערכת הבין-לאומית, הן מבחינת בניין כוחו של צה"ל, והן מבחינת מעמדה של מדינת ישראל ויכולת הפעולה שלה. אני רוצה להזכיר ארבע זירות נוספות:

הזירה האסייתית, ואני מדגיש אותה לא במקרה, היא המרחב שבו - במידה גדלה והולכת - תלויה יכולתה של מדינת ישראל לשמר את המסד התעשייתי שלה על מנת לתת בידי צה"ל מערכות נשק ייעודיות מייצור עצמי, מפיתוח עצמי, על בסיס המשוואה הכלכלית שניתן לקיים אותה רק באמצעות הגדלת נפח הייצור של התעשיות הביטחוניות. ישראל ניצבת הרבה מעל לכל מדינה אחרת בעולם בייצור ביטחוני לנפש. לשווקי הייצור הביטחוניים יש משמעות רבה עבור היכולת של צה"ל לבקש מהמסד התעשייתי של מדינת ישראל להיות מסוגל לספק לו את צרכיו בשגרה ובחירום. הודו ללא ספק היא אחד השווקים החשובים, אבל היא אינה היחידה. יש שני אילוצים שצריך לתת עליהם את הדעת - החיכוך עם התעשיות האמריקניות, לא דבר פשוט ולפעמים לא דבר נעים; והעובדה שלקוחותינו הביטחוניים כולם שייכים לאותו מעגל מדינות שהולך ומסתמן כמעגל המאזן או מעגל ההכלה (containment), סביב סין ככוח מעצמתי עולה. צריך להיות קשובים לנקודה שבה הדבר יתחיל להטריד את הענק הסיני. בינתיים אנחנו עוד לא שם, ויש לנו מרחבי תמרון לא מבוטלים.

רוסיה - איננה כמעט בגדר שוק לייצור שלנו, במידה לא מבוטלת בהחלטה שלנו ומסיבות שאנחנו יודעים היטב; אבל היא בהחלט גורם משפיע ומעצב בסביבתנו. היא מייצרת עבורנו איומים ואילוצים כבדים ומשמעותיים, בשל התנהלות רוסית בתחומים מסוימים, כמו אספקת נשק לאיראן ולסוריה, שהיא מטרידה ובעייתית. יחד עם זאת, הקשר עם מוסקבה יוצר גם מרחב הזדמנויות. עיניכם רואות שעם כניסתם לסוריה הודיעו הרוסים לישראל שהם מוכנים לדבר אתנו ברמת פירוט מסוימת על מה שנקרא deconfliction, על איך אנחנו ממשיכים לפעול בסוריה בלי שהמרפקים שלנו יתנגשו. זה פחות או יותר שקול לאמירה פשוטה באזני אסד, שבה פוטין מודיע לו שמבחינת רוסיה, ישראל יכולה להמשיך לתקוף את מה שחשוב לה, ובלבד שהיא לא מאיימת על הישרדות המשטר או על האינטרסים הרוסיים. זה לא דבר קל בעיני, ויש לו שורשים שחלקם נעוצים בחשבון אסטרטגי וחלקם אפילו רגשיים והיסטוריים.

באירופה יש מדינות שעמדתן ממשיכה להיות חשובה לנו. חלק גדול מההצטיידות הימית של מדינת ישראל בשנים האחרונות שורשה במדיניות סיוע גרמנית שחשובה לנו מאוד. אין ספק שבאירופה אנחנו נתונים גם לאילוצים מחריפים והולכים - ספציפית בתחום של חלפים ומערכות נשק, בוודאי בשעות חירום - כך שלסמוך על אירופה כקולקטיב בוודאי שאיננו יכולים לסמוך; אבל קורים דברים חשובים בינינו למדינות מסוימות, בייחוד במזרח אירופה, בנוסף לקשר הייחודי עם גרמניה.

כנקודה נפרדת הייתי מזכיר כי במרחב ההזדמנויות יש היום קטגוריה שעומדת בפני עצמה של קשרי ביטחון במזרח הים התיכון. ספציפית, מדובר בקפריסין וביוון, שהקשר המתהדק עימן הנו משמעותי עבור מערכת הביטחון בשורה של היבטים, הן באימונים וברכש והן בחוסן המערכת הצבאית והאזרחית של מדינת ישראל בחירום - מצבי חירום מעשי ידי הטבע ומעשי ידי אדם. יש לדברים האלה משמעות גדלה והולכת.

לסיום, אזכיר אפיזודה ששמעתי מיוסי בן חנן. מאיר דגן ויוסי בן חנן, אחרי שירותם הצבאי, החליטו לבקר בווייטנאם ולראות את שדות הקרב. להפתעתם הם הצליחו לקבל את החוויה המיוחדת של שיחה ארוכה עם מי שהיה המצביא הצפון-וייטנאמי העליון בשנות המלחמה, הגנרל גיאפ. בסוף השיחה אמר להם הגנרל: אתם יודעים, גם הפלסטינים באים לכאן ושואלים אותי - אתה סילקת את הצרפתים וסילקת את האמריקנים, איך נסלק את היהודים? ואני נותן להם את אותה תשובה: הצרפתים חזרו לצרפת, האמריקנים חזרו לאמריקה - ליהודים אין לאן ללכת, ואתם לא תסלקו אותם.

אתגרי המודיעין

יעקב עמידור

המודיעין עומד כיום בפני אתגרים גדולים מאוד. זאת משום שמתרחש שינוי גדול שנובע מכמה מקורות. לא מדובר בתיקונים קוסמטיים אלא משהו שמחייב ישיבה על המדוכה, חשיבה וניסיון להבין מה צריך לשנות על מנת להתמודד טוב יותר במצב החדש שנוצר.

השינוי הראשון הוא שהמסגרות הישנות, המדינות, האידיאולוגיות, המחויבויות, הבריתות, עקרונות, חוקים וכללים נשברו, נעלמו, פסו מהעולם או נראים אחרת לגמרי, גם אם חלקם נשמר לכאורה. יתר על כן, בחלק מהמקרים וברוב המקומות עדיין לא עוצבו כללים חדשים. התוצאה מבחינת המודיעין היא שחלק ניכר מהניסיון העצום שנצבר במערכת אינו רלוונטי. כך למשל יש חשיבות להבין טוב את המאבק בין השיעה לבין הסונה בתחילת התגבשותו של האסלאם יותר מאשר את המאבק בין מצרים לבין סוריה לפני שלושים וארבעים שנה. תופעות חדשות מחייבות מבט אחר. גם אם מסתכלים על אותו מקום ואפילו על אותם אנשים, המצבים שאיתם מתמודדים שונים ומחייבים התייחסות אחרת לחלוטין ולימוד ממקורות ידע חדשים. ההיסטוריה והידע ההיסטורי אינם מיותרים, אבל דברים חדשים נוצרו, ויש חלקים מההיסטוריה שבעבר לא התייחסנו אליהם, מאחר שלא הייתה להם חשיבות גדולה לצורך הבנת הבעיות איתן התמודדנו. והיום יש צורך ללמוד אותם.

השינוי השני הוא בכך שהמציאות החדשה מעוצבת במידה רבה על-ידי תהליכים סוציולוגיים עמוקים, מהתנהגותו של ההמון ולא מהחלטות של מנהיגות בישות היררכית. במקרים אלה הדיון באינטרסים, דרכי פעולה וחשובי חישובים לפרטי פרטים אינו רלוונטי. הכול זורם, ובמידה רבה מתרחש ברחוב. חלק מהכלים שעזרו

אלוף (מיל') יעקב עמידור הוא עמית בכיר ע"ש אן וגרג רוסהנדרל במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, לשעבר היועץ לביטחון לאומי לרה"מ וראש המל"ל, וראש חטיבת המחקר באמ"ן.

להבין ולהעריך כיצד יתנהג הצד השני התבססו על האינטרסים שלו שהופכים חסרי ערך כאשר מדובר בסטיכיה של המונים. היה מי שהציע לקרוא לאירועים בעולם הערבי "סטריטוקרטיה" - שלטון הרחוב, ברחוב ההמון משפיע מאוד. ההמון אינו יודע לאן יגיע כשהוא מתחיל את ההליכה, הריצה או ההסתערות ברחוב, אין לו תכנית גדולה שלפיה הוא פועל, ויש השפעה עצומה לזרמים תת-קרקעיים שעולים על פני הקרקע.

היכולת להבין תהליכים דינמיים שאין להם התחלה וסוף ברורים, ושאינן להן מתכנן היא בעיה מסובכת מאוד עבור המודיעין. הכלים שהוא צריך לרכוש וצורת ההסתכלות שלו על העולם חייבת להשתנות, כדי לנסות ולהתמודד עם התהליכים הדינמיים. בכל שלב צריך להעריך לא רק מה יקרה בשלב הבא, אלא לאן זה יגיע בסופו של דבר, גם אם הצעדים לאורך הדרך קשים מאוד לניבוי.

מקורו של השינוי השלישי בכך שחלק ניכר מהאויבים מולם מתמודדת ישראל כבר אינם מדינות. לפני זמן מה בהרצאה בצבא בפני קורס בפו"מ אמרתי לחניכים בקורס שכאשר אני ישבתי על הספסלים עליהם הם יושבים, היו סביב ישראל אלפי טנקים, עשרות אלפי קני ארטילריה, מאות רבות של מטוסים ומיליוני חיילים סדירים. ומה יש היום? ארגונים צבאיים לא ממשלתיים. אבל מבחינת המודיעין, על אף שהאיום קטן בהרבה, בחלק ניכר מהמקרים האתגר הרבה יותר גדול. קשה להיכנס לארגונים הללו. כך למשל מי שאינו שיעי ומוכר כדתי לא יתקבל לחזבאללה. יתר על כן, בחלק מהמקרים מדובר בארגונים ללא היררכיה ברורה, ולא בכלום יש איזה מקום בו מתקבלות החלטות עבור שאר חלקי הארגון. הארגונים הללו לרוב אמורפיים. אצטט עמית שאמר בזמנו על אל-קאעדה: זה כמו לנסות להבין לאן תזוז רשת דייגים שתלויה ברוח. קשה לתכנן מערכת שתשקלל את כל הכוחות ותבין לאיזה כיוון היא פונה והולכת, אם יש בכלל כיוון כזה. ולכן על אף שמבחינת ההסתכלות של הצבא ושל המערכת הביטחונית רמת האיום ירדה, ואין היום איום קיומי על מדינת ישראל מלבד פוטנציאל ההתגרענות של איראן, היכולת של המודיעין להבין את האיומים החדשים ולשקללם מורכבת בהרבה.

השינוי הרביעי מגיע מכיוון שונה לחלוטין - התפתחותה של טכנולוגיה חדשה. עד תחילת המאה העשרים לא הייתה תקשורת אלחוטית ולכן גם לא היה סיגינט. עכשיו מדובר על עולם חדש שבו הסייבר, האינטרנט, ותקשורת המחשבים יוצרים

עולם מודיעיני חדש עם הרבה הזדמנויות ואתגרים. מאה שנים של האזנה לאותות אלקטרוניים מכל הסוגים הפכה להיות מרכיב דומיננטי במודיעין, ובשנים הקרובות הסייבר, המחשבים והקשר ביניהם יהפכו להיות עניין דומיננטי למודיעין. נוצרו יכולות אינסופיות חדשות, ויכולות מחקריות חדשות, אבל נוצרו גם אתגרים קשים עבור המודיעין. כשעוברים למערכת הזאת צריך להתנהג אחרת, לחשוב אחרת, ולפעול אחרת לגמרי.

מה צריך לעשות בפועל ואיך בונים זאת הן שאלות מורכבות שאין עליהן תשובה מלאה. האמריקנים נקטו בשיטה מיוחדת, הם הפכו את ראש ה-NSA למפקד פיקוד הסייבר והכפיפו לו את כל הטיפול בסייבר בתוך המערכת של הפנטגון. ברור שלטווח ארוך זה לא יכול להיות הפתרון האידיאלי, זה מתאים לתחילת הדרך, כשיש ארגון שכבר עוסק בנושא. ואליו מצרפים מטלה נוספת, אבל בסופו של דבר האמריקנים, כמונו, יהיו חייבים לקבל החלטה לגבי האופן בו יטופל הנושא, מהצד ההגנתי, מהצד ההתקפי והיחס ביניהם.

מבחינה מודיעינית השינוי הזה, המעבר ליכולות החדשות ולצרכים החדשים, יצר מערכת יחסים שונה בין המחקר לבין האיסוף בתוך המודיעין. שלא כבעבר אנשי המחקר יכולים לרדת לקרביים של האיסוף, ומצד שני האיסוף נמצא בחיכוך עמוק עם האויב באופן שהמחקר לא יגיע אליו. איך במצב זה שומרים על הפרדה בין איסוף למחקר ועל הסמכות, שמאפשרת לאחראי להגיע להערכה, קרי, למחקר להוביל את התהליכים אף על פי שהעוצמה שבידי האיסוף גדולה מאוד? גם לכך התשובה אינה ברורה והנושא אינו פתור, בוודאי לא בצורה טובה. המודיעין יצטרך להתמודד גם עם האתגר הזה. ייתכן שיהיו צעדים רבים של לימוד וטעייה. צריך יהיה ללמוד מהטעויות בדרך, עד שתתעצב יכולת חדה וברורה יותר. אגב, ייתכן שחלק מהדברים יישארו עמומים, וצריך להתרגל גם לכך, זה חלק מהעולם החדש בתחום זה.

דבר נוסף שקרה, והוא במלוא עוצמתו עכשיו לפחות מבחינת מדינת ישראל (בארצות הברית זה התחיל קצת קודם), הוא היכולת יוצאת הדופן בכמותה ובאיכותה לפגוע במטרות בצורה מדויקת. יכולת זו יצרה צורך חדש לגמרי למודיעין - משקל המאמץ לייצור מטרות עבור היכולת המבצעית החדשה כבד כל כך עד שהוא מטה את מרכז הכובד של המודיעין. הנושא קיבל משקל בלתי רגיל משתי

סיבות: אחת, הצורך של המערכת המבצעית לקבל הרבה מאוד מטרות. והשנייה, ההתארגנות השונה של המודיעין שיצרה יכולת מודיעינית שונה. הצד האחד תורם לשני וחוזר חלילה. התחום הזה גדל ואיש אינו יודע איפה ייעצר, מדובר על שינוי עצום במשקלים של המאמץ המודיעיני.

המודיעין הקלאסי ששאל איפה האויב? מה כוונותיו? איך הוא ערוך ומה תורת הלחימה שלו? מה הוא רוצה לעשות ומה חולשותיו? לא אבד מהעולם, נהפוך הוא, חשיבותו לא ירדה כלל. אבל נוספה למערך המודיעין הצבאי מטלה כבדה ביותר בתחום המטרות, מטלה אשר מחייבת שינוי גדול במודיעין, הן במערכת האיסופית והן במערכת המחקרית.

לכאורה תמיד היו מטרות אבל רובן היו יציבות, בעיקר תשתיות. תמיד היו גם מטרות ניידות, אבל בכמות קטנה, ומאחר שאי-אפשר היה לפגוע בהן, לא היה צורך חיוני לאתר אותן, ודאי לא בכמויות גדולות. עכשיו נפתח עולם חדש. אסור להתבלבל, הוא לא בא במקום המערכת המבצעית הרגילה. גם בעתיד צריך יהיה לתמך, להילחם, להסתכל לאויב בעיניים ולהרוג אותו עם סכין בין השיניים, ולכן חשיבותו של המודיעין הקלאסי נשארה במקומה, אבל המשקל של האש המדויקת גדל בצורה משמעותית מאוד ויש לכך כאמור משמעות רבות בהקשר של המודיעין.

היכולת של הפגיעה המדויקת גרמה לשינוי לא רק במערכת הצבאית אלא גם במערכת הציבורית והמשפטית ובהסתכלות של העולם על תוצאות המלחמה. היום לא מוכנים לקבל את המצב שהיה נורמלי בכל המלחמות, שאזרחים רבים נהרגו רק מפני שהיו בסביבת החיילים. הבעיה מחריפה מכיוון שהארגונים שנלחמים נגד ישראל מעורבים באזרחים בכוונת מכוון, כך הם מרוויחים פעמיים - או שצה"ל לא יפעל נגדם - כדי שלא לפגוע באזרחים והם לא יפגעו כלל, או שצה"ל יפגע בהם ובאזרחים, וישראל תאבד את הלגיטימציה שלה. כשלא הייתה היכולת המדויקת הזאת, העולם לא יכול היה לדרוש שלא יפגעו אזרחים, היום הוא דורש. נוצר מעגל קסמים שבו צה"ל מתאמץ לפגוע רק באלה שמגיע להם, ישראל מנצלת עד תום את יכולת המודיעין והדיוק המבצעי של הנשק, אבל כשקורה אסון באים נגד צה"ל בטענות. שהרי נוצר סטנדרט חדש והנה צה"ל לא עמד בו. גנרלים אמריקנים שביקרו בישראל אמרו שצבא ארצות הברית אינו יכול להילחם ברמת הסטנדרטים שישראל נלחמת, בהקשר של מניעת הרג אזרחים. לא כי הם

פחות טובים מצה"ל; הם טובים לפחות כמוהו ואולי אף יותר בחלק מהדברים. אלא שבניגוד להם צה"ל יודע בדיוק היכן הוא ילחם והוא יכול להתכונן לפרטי פרטים אל מול גזרות מוגדרות היטב, בעוד שהאמריקנים צריכים להיות מוכנים לפעול בהתרעה קצרה מסומליה ועד קמצ'טקה, מהקוטב הצפוני ועד הקוטב הדרומי, ואין דרך להתכונן במצב מורכב שכזה באותה פרטנות מודיעינית. צה"ל יכול לטלפן לפלוני אלמוני הביתה ולומר לו - יש לך חמש דקות לצאת מהבית כי הולכים לתקוף אותנו. המודיעין הישראלי יודע על הבית והאנשים בו שנתיים מראש. בעוד שהאמריקנים אינם יודעים איפה הם יהיו בעוד יומיים. בה בעת ברור שבגלל היכולות שהצטברו בידי צה"ל והסטנדרטים שנוצרו במבצעים השונים קשה יהיה ללכת לאחור, זה כבר מחייב את מדינת ישראל ואת צה"ל.

מעתה קציני המבצעים וקציני המודיעין צריכים להסתכל אחרת על הנושא, הם חייבים לתת מודיעין לא רק לשלב שבו בוחרים את המטרות, אלא גם לאחר מכן, לשלב של המאבק על לגיטימציה, בו הם יצטרכו לתרום את חלקם ההכרחי למערכת ההסברה של מדינת ישראל וצריך להתכונן לכך מראש. בתפקידי האחרון בלשכת ראש הממשלה הראיתי למזכיר האו"ם טילים בבתיים פרטיים בלבנון. שאלתי אותו, אדוני המזכיר, מה אנחנו אמורים לעשות? אתה האו"ם, תגיד לנו מה לעשות ואנחנו נעשה. לו ולנציגי הצלב האדום, שגם הם ראו את אותו מודיעין, לא הייתה תשובה. נציג הצלב האדום הסכים לומר ש"בית עם טילים הוא מטרה צבאית לגיטימית", אבל לא אמר שמותר לתקוף את הבית. במערכת הבין לאומית יודעים להסביר מה אסור לעשות במצבים שכאלה, אך אין להם שום רצון ואולי אפילו יכולת לומר מה אפשר ומותר לעשות כדי למנוע את ירי הטילים הללו לעבר ישראל.

המודיעין משחק תפקיד מכריע בהקשר לפגיעה במטרות הראויות, הוא חייב להיערך בצורה שונה, לשלב הראשון של איתור מיקום המטרות בדיוק רב והפללתן, ולשלב השני של המאבק על הלגיטימציה בפגיעה בהן. השינויים בעולם והשינויים הטכנולוגיים יצרו גישה חדשה לעניין. צריך לזכור שחלק מהדברים צריך יהיה המודיעין לעשות בתקשורת, בגלוי, לצאת עם המודיעין לציבור, גם לכך צריך להיערך בצורה שונה.

יש עניין נוסף שמשפיע על המודיעין בצורה דרסטית: מפת האיומים על מדינת ישראל השתנתה לגמרי, האויב המסוכן ביותר למדינת ישראל נמצא במרחק

של אלפיים קילומטר. זה אומר שכדי לטפל בו צריך להשיג מודיעין אחר, שונה באופן מהותי מבחינת המאמץ להשגתו ולעדכנו. מהתשובה לשאלה איך להגיע ליעד, דרך פרטי המטרות ביעד עצמו והשאלה כיצד נכון להשמיד אותן באמצעים שאיתם ניתן להגיע אל היעד (ברור שהמטען במטוס שמגיע ממרחק של אלפיים קילומטר שונה באופן משמעותי ממתענו של מטוס שהגיע ממרחק של שלוש מאות ק"מ, להפציץ בסוריה למשל). ולבסוף, צריך גם לחזור מהמשימה בשלום. אתגר המרחק קשה למודיעין יותר ממה שנראה לעין לא מקצועית.

צריך להדגיש כי נוצר צורך מודיעיני נוסף הנובע מהשינוי באיומים והשינוי בעולם. למודיעין הישראלי צריכה להיות יכולת ביצוע מבצעים שעד כה לא הייתה לו יכולת לבצעם. זאת משום שישראל תרצה לבצע מבצעים, בעיקר אל מול גופים לא מדינתיים, לשם כך יש צורך בלחימה מודיעינית שהיתרון הגדול שלה הוא התנהלותה מתחת לרדאר, כך שהיא מאפשרת deniability קרי, יכולת הכחשה. האתגר של בניית כלים מבצעיים חדשים במערכת המודיעין, כדי לייצר יכולת שתאפשר ביצוע פעולות מורכבות בצורה מוצלחת הוא אתגר גדול ומסובך. הצורך הזה מחייב שינוי פרדיגמטי במודיעין.

מכול אלה עולה בברור שהמודיעין עומד בפני אתגרים גדולים הנובעים משינויים שונים: במציאות הסובבת את ישראל, בטכנולוגיה בכלל ובטכנולוגיה הצבאית בפרט. זה לא קל אבל ההכרח הוא אבי החדשנות, קהיליית המודיעין הוכיחה זאת בעבר ויש לקוות שתצליח בכך גם בעתיד.

לאחר הדגשת אתגר לוחמת מודיעין אני מבקש לומר מילה לזכרו של מאיר דגן, שהיה קשור לבנית אתגר זה באופן מובהק. איני מאלה החושבים שדגן המציא את המוסד מחדש, אבל דגן לקח את הפוטנציאל שהיה גלום במוסד ומיצה אותו עד תום, והוא לא נעצר שם. הוא חשב מחוץ לתבניות הרגילות, בצורה שהייתה יוצאת דופן במקוריות ביצירתיות ובנכונות ליטול סיכונים, והצליח להוביל את המוסד למקומות חדשים מבחינת יכולות הביצוע המבצעיות והמודיעיניות. במותו איבדה קהיליית המודיעין את אחד האנשים היצירתיים, הבלתי קונבנציונאליים, והאמיצים. יהי זכרו ברוך.

איך לשמור על עליונות צבאית

אדוארד לוטבק

כדי להסביר את נושא מבנה הכח הצבאי אפתח בהמחשה: מנהל מסעדה צריך להחליט איזה סוגי מאכלים ירצו האורחים לאכול במהלך היום; כמה בשר לקנות, כמה דגים, כמה ירקות - הלקוחות אינם מנסים באופן מכוון להימנע מהמזון שבמסעדה. אבל כשבונים כוח צבאי, כשבוחרים להחזיק כמות מסוימת של מטוסים, שריון, חי"ר וכו', האויב אינו מגיב כמו הלקוח שלך. הוא לא צורך את מה שהגשת לו כי אם נמנע מזה. ואויבים, בניגוד ללקוחות, אינם נוטים להיות משתפי פעולה ואינם נוהגים בנימוס. בווייטנאם, ארצות הברית גילתה שהוייטקונג - גסי-רוח שכמותם - פשוט סירבו להתכנס בקבוצות גדולות כך שיהוו מטרות קלות. זו הייתה בעיה איומה. ככה זה אויבים.

ההכשרה הצבאית הראשונה שקיבלתי הייתה בצבא הבריטי. קיבלתי רובה אנגלי, שלא היה מתקדם כמו המאוזר (שבישראל נקרא "צ'כי"), אבל היה לו כידון. אמרו לנו "קודם כל אתם צריכים להראות שאתם מוכנים להרוג את האויב עם כידון". היינו רצים ותוקעים את הכידון במטרה. הובטח לנו - "המלכה תיתן קצת תחמושת". פניתי לסמל המחלקה ואמרתי לו: "אתמול פוצצו כוחות הוד מלכותה כלי נשק גרעיני. בשביל מה אני צריך כידון?" והוא השיב: "אם יש לך כידון, רוח הלחימה שלך עולה על זו של האויב. אתה רץ אליו עם רובה מכודן והוא בורח, רוח הלחימה שלו מתמוטטת. ובאשר לכלי הנשק הגרעיניים", אמר הסמל, "הם כל כך רבי עצמה עד שאף אחד לא ייתן לנו להשתמש בהם".

מאז ועד היום מתרחש דבר אחד קבוע: חזרתו למרכז הבמה של החי"ר, ואי-ההבנה הנצחית לגבי הסיבה לכך. איך חוזר החי"ר? ניקח לדוגמה את הפעולה של האמריקנים באפגניסטן: רצה הגורל והייתי נוכח שם בימים הראשונים של הלחימה.

ד"ר אדוארד לוטבק הוא עמית מחקר בכיר במכון ללימודים אסטרטגיים ובין-לאומיים בוושינגטון. שימש כיועץ למחלקת ההגנה של ארה"ב, הסוכנות לביטחון לאומי, מחלקת המדינה של ארה"ב, חיל האוויר והצבא האמריקנים.

הכל התקדם להפליא, מפציצים הטילו באופן בלתי נראה חימוש מדויק ש"הכומות הירוקות", הכוחות המיוחדים, כיוונו באמצעות לייזר ישר למטרה - והמטרה הייתה כוחות הטליבאן שנאספו על ראשי הגבעות כדי לבלום את התקדמותם של כוחות נאט"ו ושל הכומות הירוקות. זו הייתה מלחמה נהדרת, אתה עומד ומתבונן בגבעה באפגניסטן ורואה איך הגבעה עפה ואיתה עפים אנשי הטליבאן. כמובן שאנשי הטליבאן למדו מהר מאוד שלא להתגודד בצורה כזאת, החלו להתפזר בשטח ולהיעלם. בסופו של דבר, לאחר זמן קצר כל הלחימה נעשתה על-ידי כוחות חי"ר אמריקנים. אנשי חי"ר עם רובה ביד שנכנסו לכפרים נגד אנשי הטליבאן.

התהליך הזה מתקיים מאז 1945. עד 1945, מלחמות היו תופעות שבהן הייתה התפתחות עצומה. מלחמת העולם השנייה החלה ב-1939 עם מטוסים דו-כנפיים והסתיימה עם מטוסי סילון. המלחמה דחפה להתקדמות. אבל מאז 1945 המלחמות גורמות לנסיגה. הן מחזירות את הגלגל לאחור. זה התחיל כבר בקוריאה, שם בתחילת הלחימה הכל נעשה בכוח האוויר והנחתיים. אז פותחו פצצות הנפאלם ותוכנן לפוצץ בהן את האויב. אבל ברגסיה, חזרו שוב לחי"ר. בישראל קרה בדיוק אותו הדבר. בהתחלה פעולות בקנה מידה גדול, מבצעים שכללו כוחות חמושים וממוכנים בעומק סיני ובגולן, ואז הרגסיה לחמאס ולסכינים. זה קרה לכולם ובכל מקום. החריג היחיד היה מלחמת המפרץ ב-1991, שם היו פצצות חכמות והיו מטרות.

כיום יש שימוש רב במושג לגיטימיות. זה אינו עניין חדש. בשנת 1415, כאשר הנרי החמישי החליט לפלוש לצרפת כדי לתבוע לעצמו את הכתר, הוא הרגיש שהוא זקוק למסע תעמולה שלם שיסביר מדוע מחזיק הכתר הבריטי הוא גם השליט הלגיטימי של צרפת. צרפת הייתה תחת החוק הסאלי, והחוק הסאלי לא אפשר את העברת השלטון בירושה לאישה. כבר אז באירופה המלך היה עסוק בשאלת הלגיטימיות. הוא עיבד את מסכת הטיעונים שהסבירו מדוע הייתה לו הזכות החוקית לטעון לכתר, והכנסייה האנגליקנית הקריאה בכל כנסייה באנגליה את ההסבר החוקי לגבי זכותו של המלך לצאת למלחמה בצרפת. הכנסייה הבריטית העבירה את ההסבר לכנסייה הרומית שהפיצה את הידיעה גם היא, וכך הלאה. במלחמת אחרות, בשנת 1415 - וכאן אולי אחד משהו לחיל האוויר הישראלי - כאשר מלך רצה לצאת למלחמה, אחת מדאגותיו הגדולות הייתה נושא הלגיטימיות. הוא רצה לשמור על לגיטימיות משום שהזדקק ללגיטימיות מבית, ומשום שהוא היה

זקוק לגיטימיות מפני הצבא. כבר אז הובן שכאשר מתכננים מבצע צבאי, הדאגה הראשונה היא נושא הלגיטימיות.

הדיון בהנרי החמישי מביא אותי לדון באחד האיומים העכשוויים, קרי, אחת הדרכים שבהן ישראל חווה את הרגרסיה האוניברסלית במלחמה באופן כללי, במקום שיהיה עליה להילחם בדיוויזיות סוריות כמושות שניתן להילחם בהן באמצעות דיוויזיות ישראליות, ישראל נלחמת נגד ארגון החזבאללה. כשאני מנתח את מבנה הכוחות אני מבין שמול החזבאללה צריך להעמיד עשר חטיבות חי"ר. ואם אין עשר חטיבות חי"ר, עצתי היא לדלל כוחות מהכוחות המיוחדים, מהסיירות, ולהחזיר את הכוחות לחי"ר הסדיר והרגיל. חציית הגבול ללבנון צריכה להיעשות כמובן, רק כאשר החזבאללה מתחילים לירות רקטות - אז חוצים את הגבול ומגיעים לכל כפר ולכל בית ולכל מרתף. כמובן שהחזבאללה ישגרו רקטות רבות לפני שהצבא יצליח להגיע לשם, אבל את השאר ניתן יהיה לסכל. במקביל צריך שניים-שלושה כוחות משימה משוריינים, שיעלו לקו נהר הליטני וגם יאפשרו את החזרה.

העניין הוא שכאשר יוצאים למבצע מסוג זה, אין מקום לחיל האוויר, אין עוד מצב של דוד מול גוליית. אין הפצצות, אין כוח אווירי נגד האזרחים שעל הקרקע, והחזבאללה אינו יכול להוציא לתקשורת תמונות של תינוקות מתים בביירות. הכלי הוא כלי שמעניק לגיטימיות. אנו הופכים לעם שנוטל נשק לידיים כדי להתגונן כנגד רקטות וטילים נבזיים שסופקו לחזבאללה על-ידי עמים אחרים.

לאור העימות הנוכחי בין השיעים לבין הסונים, לחזבאללה אין את הפופולריות הפוליטית מבית שהייתה לו בזמן העימות מול ישראל ב-2006. אין לו תמיכה פוליטית בלבנון, במזרח התיכון, בעולם המוסלמי, בעולם הערבי או בכל מקום אחר. גם חידוש אספקת התחמושת מסוריה, הפך להיות בלתי-יציב, והרבה יותר קל לקטוע אותו.

זו דוגמה למאבק בחזבאללה. ראשית יש להכיר שישראל אינה נמצאת בעמדה ייחודית. להפך, כולם נאלצים כיום לחזור לשימוש בחי"ר. יש ליישם את העמדה הזאת ולשלם את המחיר הפוליטי המזערי. באופן זה אובדן הלגיטימיות מצטמצם למינימום, משום שהעולם רואה אנשים שמגנים על עצמם בפני רקטות תוך שימוש ברובים, ולא אנשים שמפציצים ערים ואוכלוסיות שלמות.

המבנה הוא שמעכב את האופטימיזציה בכל מערכת פוליטית מוכרת. יש מבנה מאורגן מבחינה היסטורית, שבו לחיל האוויר יש הרבה כסף, עוצמה והשפעה, והוא נמצא בכל מקום, אנשי חיל האוויר חודרים לתכנון ולכל שאר הגופים, וחיל האוויר מציג את טיעונו ואומר "למה להילחם? למה צריך ללכת לשטח עם רובה וכידון? אנחנו, ורק אנחנו - נקבל פטור מן החוק האוניברסלי שמכריח את כולם להילחם כך. אנחנו, ורק אנחנו, נעשה הכל באמצעות חיל האוויר", הבעיה היא, כמובן, שהחזבלאלה מסרב לשתף פעולה. כלומר, הוא לא בנה מחדש את מבנה המפקדות שהיו לו בביירות. השאלה תהייה איזו מטרה ישראל תפציץ אם וכאשר תרצה לבצע צעד הפגנתי? אם נפציץ כפרים במקום לשלוח אליהם את החי"ר נשלם את המחיר בלגיטימיות.

כמובן שקיימת סוגיית הנפגעים, אקרא לזה "לגיטימיות פנימית". כשאתה עוסק באסטרטגיה אתה לא נמצא באותה העמדה שבה נמצאת עקרת הבית. אם אתה מתכנן לגבש מנטאליות של עקרת בית בנוגע לנפגעים, לא תוכל אפילו להיכנס ל"בית האסטרטגיה", ועדיף שתישאר בחוץ.

אלה הן הסוגיות הבסיסיות הקשורות במבנה הכוחות שעמן יש להתמודד. אין בכל הסוגיות הללו שום דבר מיוחד או ייחודי.

הערה נוספת, כשעסקתי בלגיטימיות חזרתי למלך הנרי החמישי, שנת 1415, קרב אז'נקור. באותה תקופה הטלוויזיה לא הייתה מפותחת במיוחד, וגם לא הרשתות החברתיות. בשנת 1415 אמצעים אלו היו במצב פרימיטיבי למדי. ולמרות זאת, אפילו בתקופה ההיא היה כל מלך באירופה חדור בידיעה העמוקה שזה דבר שחייבים לעשות. מסיבה זו אני מופתע כשאני רואה היום אנשים שלא חושבים שזהו נושא משמעותי לתת עליו את הדעת. ראיתי לאחרונה נייר מדיניות שהופץ והסביר איך ישראל יכולה באמת ובתמים להשפיע על התודעה של אנשי החמאס, על-ידי שימוש בלחץ צבאי מרבי. כאשר מדינה נלחמת במלחמת עולם, כמו ארצות הברית במלחמת העולם בשנת 1945 אפשר להשתמש בפצצות אטום, נפלאם וכו'. אבל אז המדינות הניטרליות - הצופים היחידים במלחמה היו מדינות כמו טונגה ופורטוגל. היום המצב שונה, ישראל אינה לבדה כמעצמה המתמודדת מול יפן. יש שחקנים אחרים רבים - כולל לרוע המזל, אוניברסיטת הארוורד.

החוסן החברתי בישראל

גבי בן-דור

אני עורך מחקרים כמותיים של החוסן הלאומי מזה שש עשרה שנים, ואני רוצה להציג כמה נתונים חשובים במיוחד לגבי איומים.

מדובר במחקר עתיר משאבים, אשר נערך פעם בשנה (בעבר היה נערך פעמיים בשנה). הסקר האחרון התחיל במאי והסתיים ביולי, והוא המחקר הגדול מסוגו בארץ. הוא נערך ב-22 נקודות זמן, כשבכל מדגם 2,070 נשאלים - מדגם גדול ביותר.

במחקר אנשים נשאלים לגבי חמישה מרכיבים עיקריים של הביטחון הלאומי: הפחד, מה האיום שממנו פוחדים; עד כמה הם מוכנים להגיב בכוח לאיומים - מיליטנטיות; עד כמה הם פטרויטים, עד כמה אכפת להם שהם ישראלים, ממשיכים להיות ישראלים ונחווים להיות ישראלים; עד כמה הם מאמינים במנהיגים שלנו ובמוסדות המדינה; והכי חשוב, מדד שאותו פיתחתי - מדד האופטימיות - עד כמה הם חושבים שבעתיד יהיה טוב יותר.

המדגמים שאנו נתקלים בהם בתקשורת ועוסקים במי יהיה ראש הממשלה הבא, האם לפיד עולה במנדטים וכד', הם מדגמים של 550 משתתפים, ולרוב כוללים את האוכלוסייה היהודית הבוגרת בלבד. במחקר הזה מדובר לא רק על האוכלוסייה היהודית ולא רק על האוכלוסייה הבוגרת, אלא גם על המתנחלים מעבר לקו הירוק, אשר לרוב אינם נכללים במדגם; חרדים; עולים חדשים; ואוכלוסיית המיעוטים. המדגם מנופח מעט לטובת הדרוזים בגלל חשיבותם לביטחון הלאומי.

בעת קריאת עיתון, צפייה בחדשות, ודפדוף באינטרנט, מתקבלת תמונה של מדינה מדוכאת, עצבנית, מיואשת ובעלת מורל נמוך. הממצאים שלי סותרים זאת

גבי בן-דור הוא פרופ' למדעי המדינה וראש המרכז ללימודי ביטחון לאומי בבית הספר למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה.

לחלוטין. המספרים נעים בין 0 ל-6. אדם מיואש לחלוטין יאמר 0 ואדם שאומר שאין לו דאגה בעולם ולעולם לא תהיה יאמר 6. כאשר התחלנו למדוד את מדד האופטימיות בשנת 2000 המדד עלה על 4.65. בתרגום לאחוזים, המשמעות היא שבשנת 2000 78% מהציבור היו אופטימיים. המדידה האחרונה עמדה על 4.78. כלומר עלינו באופטימיות, לא בצורה מאוד משמעותית אבל לא ירדנו, והשווינו את השיא. מעולם לא הייתה אופטימיות גדולה יותר בציבור היהודי במדינת ישראל.

לגבי המיעוטים: מדד האופטימיות של המיעוטים עמד בשנת 2000 על 3.29, הבדל משמעותי מאוד מול היהודים. היום המדד עומד על 3.54, יש הרבה קפיצות אבל המגמה היא מגמת עליה. גם המיעוטים אינם מיואשים ממצבם בארץ, גם הם לא איבדו את האופטימיות וגם הם רואים את מצבם העתידי טוב יותר ממה שהוא היום. זה סותר לחלוטין את מה שקראנו הבוקר בעיתון. מאחר שמדובר על 2,070 נשאלים, לאורך 22 נקודות זמן, לאורך 15 שנה, השאלה היא מה יותר משמעותי, הכותרות בעיתונים או הממצאים.

האופטימיות בקרב הציבור היהודי בארץ מצויה באחת מנקודות השיא שלה, המדד היה גבוה לאורך כל השנים, למעט תקופת שפל, בשנים 2003-2008 - השנים של ההלם מהטרור הגדול שלאחר 2002 ומלחמת לבנון השנייה שנתפסה בציבור כלא מוצלחת. השנה בפעם הראשונה מזה 14 שנה הגענו שוב למדד של 4.78. זהו המדד החשוב ביותר, משום שלמרות הירידות והעליות במדדים לאורך השנים, שיש להן הסבר ריאלי ופרגמטי, ניכרת האמונה בעתיד והנחישות שאומרת "אני נמצא פה כי אני חושב שהעתיד יהיה טוב יותר". זה הנכס החשוב בעיני מבחינת הביטחון הלאומי והחוסן הלאומי במדינת ישראל.

בהשוואה לארצות דמוקרטיות ליברליות אחרות אנחנו נמצאים במקום גבוה מבין המדינות שנמצאות במאבק ביטחוני כלשהו. גם בנתונים של האו"ם, של ה-OECD וכד', ישראל נמצאת בין 4-5 המדינות המובילות בעולם במדד האופטימיות.

בדמוקרטיה הישראלית יש בעיית אמון במוסדות הפוליטיים (מפלגות, כנסת, גופים פרלמנטריים והממשלה). כאשר מדובר באופטימיות, המדד עומד על 4.7, 4.8, 4.5; כאשר מדובר באמון במוסדות הפוליטיים, המדד הוא בסביבות 3, 3 ורבע, ומתחת לשלוש. כלומר, הרמה נמוכה בהרבה. המדידה החלה לפני

15 שנה ב-2.96, היום אנחנו עומדים על 3.3. היו נקודות שפל באמצע העשור, והייתה תקופת משבר בעיקר סביב מלחמת לבנון השנייה. לאחר מכן התרחש שיקום אטי באמון הציבור למוסדות הפוליטיים, ושוב בניגוד מוחלט למה שאנחנו קוראים בעיתון - הדמוקרטיה הישראלית קורסת, הציבור מנוכר וכו'. זאת על רקע ממצאים שמראים שבמדינות דמוקרטיות אחרות אכן יש ניכור כזה.

האמון במוסדות הפוליטיים נמוך יחסית לאופטימיות, אבל הוא אינו נמוך יחסית לדמוקרטיות מערביות אחרות, ואף נמצא בעלייה קלה. לאחר פרשיות השחיתות, נשיא מדינה בכלא, ראש ממשלה בכלא ואולי בגלל זה, הציבור מרגיש שהדמוקרטיה הישראלית עובדת. אם היא מסוגלת לשלוח מנהיגים לכלא, אולי אין מקום להתייאש. על כל פנים, האמון במוסדות הפוליטיים קריטי מסיבה אחרת, אין דמוקרטיה בלי בחירות, אין דמוקרטיה בלי השתתפות, ולשם כך יש צורך במפלגות, בתנועות ובגופים מאורגנים כמו הכנסת והממשלה. כשהציבור מנוכר מהגופים הללו, לא מאמין בהם, שונא אותם, בז להם, רוצה להתרחק מהם, זוהי סכנה קיומית לדמוקרטיה.

נתון מעניין נוסף - המספרים דומים באופן מדהים בין היהודים לבין המיעוטים וזה נתון שחשוב לי אידיאולוגית כיהודי ציוני-דמוקרטי-ליברלי. המוסדות הם לא של היהודים בלבד, הם של כל האזרחים במדינה, ואותה מידת אמון או אותה מידת אי-אמון, אותו בוז, אותו ניכור, אותה הרגשה של אי-נוחות, משותפת ליהודים ולמיעוטים, באופן כמעט זהה במספרים. אני מסיק מכך שהניכור של המיעוטים בארץ למוסדות השלטון כפי שהוא משתקף בעיתונים, מוגזם ביותר, והוא אינו בא לידי ביטוי בסקר.

האמון בבית המשפט העליון - המספרים גבוהים בהרבה ביחס לאמון כלפי המוסדות הפוליטיים. צריך לציין שרוב הציבור מאמין במערכת השיפוטית כפי שהיא באה לידי ביטוי בבית המשפט העליון, יותר מאשר בכנסת או בממשלה. במובן זה גם אלה מאתנו שמתנגדים לאקטיביזם השיפוטי המוגזם, נוסח השופט ברק, צריכים להכיר בכך שהרוב המכריע של הציבור אינו מוטרד מהעניין. המספרים לגבי האמון בבית המשפט העליון דומים מאוד בחלק מהתקופה למספרים לגבי האמון במוסדות הביטחוניים. כדי לבדוק זאת לקחתי מדגם קטן יותר של אנשים ושאלתי אותם אישית - איך זה שמצד אחד אתה אוהב את האלופים שלנו שרודפים אחרי מחבלים,

ומצד שני אתה אוהב את השופטים שלא נותנים להם לעשות מה שהם רוצים. כמעט 80% ענו שזה בדיוק מה שהם רוצים - שהאלופים ירדפו אחרי המחבלים והשופטים יגידו להם מה הם הגבולות. אני חושב שזו תשובה אחראית מאוד במדינה דמוקרטית וזה המאזן הנכון בין ביטחון לאומי לבין דמוקרטיה ליברלית.

נתון מדהים נוסף לגבי המיעוטים במדינת ישראל, בחלק ניכר מהתקופה היה להם יותר אמון בבית המשפט העליון מאשר ליהודים. המשמעות היא ברורה. כמו שלא נכון לומר שהמוסדות הפוליטיים משרתים רק את היהודים, בוודאי שלא נכון לומר שהמוסדות השיפוטיים מוצאים את הצדק רק כלפי יהודים. להפך, בחלק מהתקופה היהודים יותר מנוכרים כלפי בית המשפט העליון.

האמון בבית המשפט העליון היה במשבר קשה, בסוף העשור הקודם הייתה מיזה מסוימת של תנופה כלפי מעלה. אנשים חזרו להביע אמון בבית המשפט העליון דווקא בתקופה שבה היו יוכוחים ואקטיביזם שיפוטי, שרת המשפטים טענה שהופר האיזון בין זירות השלטון. ההסבר פשוט, הציבור אינו נבהל מוויכוח על מעמדו של בית המשפט העליון. השאלה מה מעמדו הלגיטימי של בית המשפט העליון באיזונים בין זירות השלטון אינה פוגעת במעמדו של בית המשפט, וביקורת על בית המשפט אין פירושה ערעור מעמדו של בית המשפט במדינת ישראל. דווקא בגלל שבית המשפט העליון אינו קדוש ומוותר לדון בו מעמדו פחות מתערער.

אמון במוסדות הביטחון - האמון גבוה מאוד בקרב האוכלוסייה היהודית, בוודאי בהשוואה לאמון במוסדות השלטון הפוליטיים. הממוצע דומה מאוד לממוצע לגבי בית המשפט העליון.

מוסדות הביטחון נהנים מאמון גבוה לאורך כל התקופה. למרות הכתבות בעיתונים על השחיקה במעמדו של צה"ל - לא נמצא לזה זכר בציבור. לאורך 15 שנה, כמעט אין קפיצות, והמספרים נעים בין 4.26 ל-4.65. צה"ל נהנה באופן עקבי ממעמד גבוה, מרכזי, סמלי ומיוחד. בציבוריות הישראלית צה"ל מגלם את הריבונות של המדינה היהודית ומשרת את המדינה היהודית.

אמנם קיימת שחיקה סביב מלחמת לבנון אבל היא קטנה יחסית. אצל המיעוטים הסיפור שונה כמובן, אם מנקים מהמיעוטים את הדרוזים אז ההבדלים אדירים. במובן זה יש שני עמים בישראל. בציבור הערבי יש עלייה די קבועה עם קפיצות

קטנות לאורך השנים בעניין האמון במוסדות האלה. זהו נתון מעודד, אשר שוב סותר את התיאוריות על קיצוניות ופלסטיניזציה בקרב המיעוטים במדינת ישראל.

פטרויות - כדי לבדוק את רמת הפטרויות שאלנו שאלות כמו, האם אתה גאה להיות ישראלי, האם אתה מתכוון לחיות את שארית חיך בישראל, האם אתה מניף את הדגל הלאומי ביום העצמאות, האם אתה שר את המנון הלאומי באירועים מסוימים, האם כואב לך כשמגנים את ישראל בגופים בין-לאומיים כמו האו"ם. התקבל מספר גבוה מאוד שהיום עומד על 4.89, ואינו יורד הרבה מתחת ל-4.7 לאורך השנים. הציבור היהודי בישראל פטרויטי באופן שיטתי כל הזמן. ממחקרים משווים בעולם אפשר ללמוד שאנחנו אחת משתי המדינות המובילות בעניין הפטרויות בין הדמוקרטיות המערביות; השנייה היא כמובן ארצות הברית.

בישראל אין שחיקה בפטרויות, לכן מי שמדבר על התקופה הפוסט ציונית בקרב הציבור היהודי בארץ מדבר על קהלים מיוחדים ומוגבלים בקרב האליטה האינטלקטואלית, לא על הציבור היהודי הרחב.

בקרב המיעוטים, המדד מתחיל ב-3.7, ויש קפיצות למעלה ולמטה לאורך השנים. לאור העובדה שישראל נמצאת במצב מלחמה עם הערבים מעבר לגבול ובשטחים, מדד של 3.5 בפטרויות הישראלית הוא גבוה למדי.

הדרוזים הם ההוכחה הניצחת לכך שמי שמשרת את המדינה ועומד בחובות כלפיה מקבל את כל הזכויות ומובטחים לו חיים מכובדים בארץ. המדידה התחילה ב-4.79, זהה ליהודים. בנושאים כמו פטרויות, אמונה בישראל ונאמנות המדדים של הדרוזים הם באותה דרגה כמו המדדים של היהודים. אחר כך הייתה שחיקה איומה שעליה התרעתי בכל המוסדות הפרלמנטריים והממשלתיים שהיו מוכנים להקשיב, ועכשיו יש התאוששות וחזרה ל-4.7. הקפיצות הגדולות מעוררות מחשבה. חלק מהציבור הדרוזי כועס מאחר שהוא אינו רואה את עצמו מקבל את הזכויות שאליהן הוא זכאי בתוקף היותו מיעוט שמכבד את המדינה וממלא את כל החובות.

חלקם של החרדים בחוסן הלאומי - החרדים גדלים דמוגרפית בצורה מהירה בקרב הציבור היהודי. אם הם יעבדו, ישלמו מסים וישרתו בצבא, מדינת ישראל תזכה לתגבורת אדירה בביטחון הלאומי. האמון הפוליטי של החרדים נמוך באופן

משמעותי מהאמון של שאר היהודים. המצב חמור אף יותר כשמדובר בבית המשפט העליון ממנו הציבור הזה מנוכר לחלוטין. אם מדברים על צה"ל כגוף ששומר על ביטחון, ההערכה של החרדים, אינה שונה בהרבה מזו של היהודים. כשאנחנו מדברים על צה"ל כמשאב לעוצמה מוסרית, לשינוי חברתי ולחינוך חיובי ופטריוטיות, החרדים מנוכרים לחלוטין.

ההתפלגות הפוליטית של מרכיב החוסן - בדקנו את המרכיבים האלה על פי התשובה לשאלה לאיזו מפלגה הצביעו הנשאלים. יש דמיון ברור במדד הפטריוטיות ובמדד המיליטנטיות בין מצביעי הליכוד, הבית היהודי וישראל ביתנו. מנגד רואים פטריוטיות קצת נמוכה יותר שמאפיינת את מצביעי הרשימה המאוחדת, ואת מפלגת מרצ. יש עתיד וכולנו, המהוות מעין מרכז דומות מאוד במדדים שלהן, כלומר יש מחנה מרכזי בארץ, וגם המחנה הציוני שבחלקו שמאל ובחלקו מרכז לא רחוק מהן, למעט מדד הפטריוטיות שבו הוא קצת יותר נמוך.

האם יש משמעות לחלוקה הזאת בארץ של ימין, שמאל ומרכז? ההבדלים בין ימין לבין שמאל אינם גדולים. ניסינו לעמוד על השאלה הזאת בעזרת case study, של מפלגת כולנו, מפלגה שהיא מפלגת מרכז-ימין לפי כל ההגדרות המקובלות. ניסינו לבדוק אם מפלגת כולנו תמוקם בין הליכוד כמפלגת ימין, לבין יש עתיד, כמפלגת מרכז שמאל, האמנם היא באמצע? הגענו למסקנה שכמעט בכל המדדים מפלגת כולנו מצויה בין שתי המפלגות האחרות, בין הליכוד לבין יש עתיד. אף כי קשה לקבוע לאיזו מהן היא קרובה יותר. יש מקום לחשוב על הרצף הזה בצורה הגיונית ובסך הכל ההעדפות הפוליטיות של הציבור בארץ תואמות את השכנוע האידיאולוגי הפנימי הבסיסי הרבה יותר ממה שהעיתונים מציירים כתגובה לאירוע כזה או אחר.

לסיכום, התמונה שמצטיירת בשיח היומיומי בתקשורת היא של ציבור מיואש, פוסט ציוני, אשר נטש את האמונות הפטריוטיות הבסיסיות. ציבור שמאוכזב לחלוטין מהמשטר הדמוקרטי וממי שמנהל אותו, מבתי המשפט ומהגופים הפוליטיים, התמונה הזאת מעוותת, אינה נכונה ואינה עומדת במבחן המציאות. כמובן שקיימות בעיות, העובדה שהאמון בפוליטיקאים נמוכה בהרבה מאשר בכל מדד אחר היא בעיה, העובדה שיש בגרף קפיצות גדולות היא בעיה, הפערים בין יהודים לבין מיעוטים הם בעיה. אבל התמונה הרבה יותר מאוזנת ומעודדת ממה שנראה בשיח היומיומי, שכן הציבור בארץ אופטימי ומאמין בדמוקרטיה הישראלית.

סודות ומיתוסים בתקציב המדינה

מהרן פרזנפר

אעסוק בתקציב המדינה ומעט בתקציב הביטחון מזוויות פחות מקובלות. תקציב המדינה מהווה כלי, זהו אחד המכשירים המשמעותיים ביותר שמגדירים את מדיניות הממשלה. בניגוד למה שמקובל לחשוב התקציב הוא בסך הכל כלי אחד מיני רבים בהם נעזרת הממשלה על מנת ליישם את המדיניות הכלכלית, החברתית והמדינית. התקציב הוא אחד הכלים שאמורים להגדיר את המדיניות הכלכלית ואת סדרי העדיפויות.

כבר בתחילת הדרך מלמדים אותנו שלכל דבר יש מחיר ולכן כל הוצאה הינה בהכרח על חשבון דבר אחר: תותחים או חמאה. לכן הדבר הראשון בעבודה על תקציב הוא קביעת סדר עדיפויות. מגדירים או מנתבים את ההחלטות המדיניות של הממשלה ושל הכנסת דרך כלי התקציב. מתרגמים את המדיניות של הממשלה לסעיפים תקציביים, מלווים את התקציב בחוק ההסדרים וכך מגדירים את אופן המימוש. כדי לעשות זאת משתמשים בכלל העתיק של הגדרת סדרי עדיפויות - תותחים או חמאה.

שומעים בתקשורת רבות על המאבקים בכנסת ביחס לסעיפי ההוצאות השונים, יש מאבקים ומריבות ביחס לסעיפים בחוק ההסדרים, מרתונים ליליים על זוטי זוטות של סעיפים תקציביים. דיונים רבים והרבה מאוד נתונים. לרוב ישיבת הממשלה בנושא התקציב מסתיימת לפנות בוקר, כשחלק מהאנשים כבר קצת רדומים ולא בטוחים על מה הם מצביעים - העיקר שייגמר. גם ההצבעות בכנסת מתבצעות לאחר לילות ארוכים מאוד. רוב הציבור אינו מבין על מה המאבקים. בפועל גורמים אינטרסנטים שונים, מטעמים שונים ומגוונים, בוחרים נושאים ויוצרים סביבם מאבקים והשאלה המתבקשת היא מה נשאר מהמאבק? מה השתנה? אחד הרמזים לעובדה שחלק ניכר מהמאבקים הללו אינו מייצר שינוי אמיתי אפשר להבין מהאופן שבו מנוהל

התקציב. לאחר כל הוויכוחים הקשים בממשלה ולאחר המריבות הקשות בכנסת יש שינויים עצומים בתקציב במהלך השנה. בתקציב של כל משרד ממשלתי יש פערים משמעותיים מאוד בין התקציב בפועל לבין התקציב שאושר בכנסת.

בעיה אחרת היא הדרך לפתרון בעיות. ניקח כדוגמה את מערכת החינוך. לא כולם מרוצים מהמערכת, מה הפתרון לשיפור מערכת החינוך? כסף! תקציב! בכל פעם שעולה בעיה הפתרון המידי הוא התקציב. כך לגבי מערכת הבריאות, הציבור מרוצה? - לא. מה הפתרון? כסף! פשוט, ברור וטריוויאלי לכולנו שאם קיימת בעיה צריך כסף כדי לפתור אותה.

אבל זו אינה התשובה הנכונה. מערכת החינוך קיבלה הרבה מאוד כסף בשנים האחרונות ומצבנו הדרדר, זה מצביע על כך שאולי הבעיה אינה כסף ובוודאות לא רק כסף. לעתים קרובות כסף לא רק שאינו עוזר, הוא אף גורע, הוא מפריע ומקלקל. מי שאינו בקיא בפרטים ומסתכל על הדברים האלה מלמעלה לא יכול להבין זאת. לעתים קיים ויכוח בין הדרג המדיני לבין הפקידות הבכירה במשרדי הממשלה, בציבור זה נתפס כשלטון הפקידים, שבעצם קובעים מה לעשות. מניסיוני חלק מהדרג הנבחר הינו חסר אונים לעתים, מסיבות רבות שאינן קשורות לפקידים הבכירים. היכולת המשמעותית של הדרג המדיני להשפיע היא באמצעות מינוי אנשים ועל-ידי התקציב והובלת תהליכים יחד עם תרבות ארגונית.

לדעתי, לרוב הבעיה אינה בעיה של כסף, אבל ברמה של מדינאי, שר בממשלה, פוליטיקאי או חבר כנסת, יכולת ההשפעה האמיתית שלו היא על-ידי השגת עוד כסף. אם הוא ישיג עוד כסף הוא ישיג עוד יעדים, דרך היעדים הללו הוא יעשה את מה שהוא חושב לנכון ויקדם את האינטרסים של המגזר הספציפי שהוא מייצג או המגזר הכללי או גם וגם.

בניית התקציב נעשית על-ידי הסתמכות על הנתונים מהשנה הקודמת ועליהם נעשים שינויים. בדרך כלל מוסיפים לתקציב סעיפים, אך "שוכחים" להוריד סעיפים. אם היה תקציב לסעיף שהפעילות בו נגמרה - שיישאר, לא נורא, תמיד טוב שיש. לאחר ויכוחים מרים וקשים בממשלה ובכנסת התקציב עובר. אבל איך קשור התקציב הזה למה שהדרג המדיני או הדרג הנבחר רוצה לבין מה שקורה בפועל? קיים קשר אבל הוא אינו חד-ערכי, אנחנו מזהים זאת דרך השינויים העצומים בתקציב מיד בתחילת

השנה. לקראת סוף השנה מסתבר שהשינויים רבים עוד יותר, לרוב שינויים שנובעים מהצורך למקסם תזרים או יתרות תקציב וכלל אינם קשורים לסדרי עדיפויות.

אחת הנקודות המרכזיות מנקודת מבט ביקורתית היא תהליך בניית ותכנון התקציב. הפערים המשמעותיים הללו יוצרים אניגמה שצריך לדעת איך לפתור אותה, והפתרון אינו פשוט. העובדה שבחלק ממשרדי הממשלה יש דרג נבחר שמתחלף לעתים קרובות אינה מאפשרת לפתור את האניגמה הזאת. בתחום התשתיות, השר האחראי מכהן כמה שנים ברצף, הוא יודע והוא יכול לקדם הרבה מאוד דברים, לעומת זאת במשרד שפעם בשנה מתחלף הדרג הנבחר, קשה מאוד לעשות את הדברים האלה. למשרד החינוך מגיע שר עם סדר היום שלו ועם רפורמה, ואחרי שנתיים מגיע שר אחר שסדר היום שלו שונה, הוא מבטל את הרפורמה ההיא ועושה רפורמה חדשה, אחרי שנתיים מגיע השר השלישי שמבטל את שתי הרפורמות ועושה רפורמה חדשה. ברור שהבעיה כאן אינה קשורה לעניין של כסף. לא משנה כמה כסף נוסף, הבעיה לא תיפתר.

התהליכים של תחלופת בעלי תפקידים בקצב מהיר והשינויים התכופים של מדיניות והמצאת רפורמות חדשות לבקרים, מפחיתות ופוגעות באמון הציבור בדרג הנבחר ובמערכת הציבורית.

לגבי תקציב הביטחון: בשנים האחרונות מתנהל שיח ציבורי בנושא משרתי הקבע, שכרם והפנסיות שלהם. מושמעת טענה שאנשי מערכת הביטחון ומשרתי הקבע מקבלים משכורות עתק, ושהם אוכלי חינם. עם זאת האמון של הציבור בצה"ל גבוה ויציב לאורך שנים.

מאיפה הגיע הרעיון שיש ציבור גדול שהוא שמן, בזבזן וחי על חשבון כלל הציבור? זה חוזר לשאלה של ביטחון או תותחים מול חמאה. הרעיון פשוט מאוד, אם ניתן מעט מאוד כסף לתותחים, יישאר הרבה כסף לחמאה ואת החמאה כולנו נוכל למרוח טוב יותר על הלחם שאנחנו אוכלים.

בכמה השכר הממוצע של משרתי הקבע גבוה מהשכר הממוצע של עובדי המדינה? באיזה שיעור? התשובה היא שהשכר הממוצע של משרתי הקבע נמוך מהשכר הממוצע של עובדי המדינה. אבל רוב הציבור חושב שההפך הוא הנכון.

העובדות הן שאם גיל הפרישה מצה"ל יעלה, ההוצאות למדינה יהיו יותר גדולות ולא יותר קטנות. רוב הציבור לא מאמין לנתון הזה על אף שזו עובדה נכונה. לפני שהחליטו להעלות את גיל הפרישה, הצגתי את העובדה הזו לכל הנוגעים בדבר, התגובה לרוב הייתה "כן, טוב נו, לובש מדים מספר סיפורים". לפני חמש שנים הממשלה החליטה להעלות את גיל הפרישה, וזה עלה הרבה כסף. אז המדינה החליטה להוריד את גיל הפרישה. אני מציין את העובדות הללו מכיוון שחלק מההתנהלות היא התנהלות תקשורתית. יש פער בין ההתנהלות התקשורתית הזאת לבין הנתונים בפועל. ועם הפער הזה צריכים להסתדר נבחרי הציבור ולנתב את דרכם.

בתקציב האחרון, שר האוצר הנוכחי משה כחלון ושר הביטחון הגיעו להסכמה על תקציב ביטחון רב שנתי. לא היו כתבות בתקשורת על השכר של משרתי הקבע ועל הפנסיות ולא היו ההתגוששויות כפי שהן חוזרות בכל שנה. שר האוצר משה כחלון לא תדרך נגד משרתי הקבע. ההיפך הוא הנכון, הוא חיבק את משרתי הקבע ובני משפחותיהם, הוא חיבק את חיילי החובה ודאג להעלות את דמי הקיום שלהם כמעט בחמישים אחוז. הוא נתן תוספת שכר לנגדים שהם בעלי השכר הנמוך בצה"ל. בתקציב הנוכחי סוכם על תקציב רב שנתי, חמש שנתי, למשרד הביטחון בהסכמה מלאה בין שר הביטחון לבין שר האוצר. זה נשמע מפתיע אחרי שנים שאנחנו רגילים שיש חוסר הסכמה ומאבקים קשים בין מערכת הביטחון לבין האוצר. יתכן שמבחינה תקשורתית זה לא מצטלם טוב ששר האוצר מגיע להסכמה עם שר הביטחון, שהוא מטפח ומחבק את משרתי הקבע ואת חיילי החובה. העניין כמעט שלא הוזכר בתקשורת - זה אולי פחות מעניין אבל ברור שעבור מדינת ישראל זהו הדבר הנכון לעשות. במהלך השנה יהיו תוספות לתקציב הביטחון, אך כך היה גם בשנים קודמות, כמו שקורה בכל משרדי הממשלה.

האם יש צעד אחד משמעותי שאם ננקוט בו נוכל להביא לשינוי אמיתי ומשמעותי בניהול התקציב ובהגברת הקשר בין כוונות הדרג הנבחר לבין הביצוע המעשי ולמימוש המדיניות של הממשלה?

התשובה היא כן - יש צעד אחד שאילו היינו נוקטים בו היינו רואים שינוי ניכר - בניית תקציב המדינה מאפס. אני רוצה להיות רדיקלי ולטעון שזה אפשרי, אבל

כדי לבנות את תקציב המדינה מאפס צריך אומץ. המשמעות היא לבחון את כל הנחות היסוד שמבחינתנו הן הנחות טריוויאליות ומובנות. ברור לי שאם היינו בונים את תקציב המדינה מאפס אין ספק שמספרי התקציב היו שונים באופן מהותי מהמספרים המוגשים לכנסת לאישור ומהמספרים שהכנסת מאשרת בכל שנה.

ב-2003 בוצע קיצוץ משמעותי מאוד בתקציב הביטחון אשר הביא את הצבא לחשוב על בניית תקציב מאפס, במידה רבה בגלל חוסר ברירה. כשבונים תקציב מאפס הופכים ליותר יצירתיים, חושבים מחוץ לקופסה ובודקים את כל הנחות היסוד שאנו חיים לפיהן. הדרג הפיקודי הבכיר בצה"ל והנהלת משרד הביטחון הגדירה את העניין כהזדמנות. הרמטכ"ל והמנכ"ל, הפכו את הקיצוץ הזה להזדמנות גדולה עבור צה"ל. התוצאה הייתה שתקציב הביטחון החדש היה שונה מן היסוד מהתקציב בשנים הקודמות והרוח היצירתית הביאה מימוש של הזדמנויות שבכל פירמה היו נחשבות להזדמנויות עסקיות.

הייצוא הביטחוני של ישראל בשנים האחרונות מסתכם בערך בשבעה וחצי מיליארד דולר. הייצוא הביטחוני גדל מאז המשבר של שנת 2003. בזמן המשבר מערכת הביטחון עשתה שינויים רגולטוריים שאפשרו לתעשיות לצאת החוצה ולמכור יותר בעולם, דבר שמאפשר להוריד את המחירים של מערכות הנשק לצה"ל, לפתח מוצרים נוספים וכו'.

אין ספק שאם היינו בונים את תקציב המדינה מאפס התקציב היה שונה, אבל על מנת לעשות זאת צריך תהליך ארוך מהרגיל ודרושה מנהיגות אמיצה שלא תמתין למשבר כלכלי.

נקודה נוספת - במדינה אין תקציב רב שנתי, בחלק גדול ממשרדי הממשלה גם אין תכנית רב שנתית. אם היינו רוצים לבנות תקציב שיאפשר לדרג המדיני או לדרג הנבחר להשפיע באופן משמעותי על הדברים שקורים בכל אחד מהמשרדים היינו בונים תקציב רב שנתי לכל משרדי הממשלה. התקציב הוא כלי שמאפשר לייצר תכניות עבודה. אבל גם בנקודה זאת לחלק גדול ממשרדי הממשלה שלנו אין תכניות רב שנתיות, אין תכנונים רב שנתיים, ואין אפילו גופים של אסטרטגיה שיודעים לחשוב חשיבה רב שנתית. תכנון רב שנתי היה יכול להביא לשינויים מאוד משמעותיים בניהול התקציב.

לסיכום, הדברים שמשתקפים בתקשורת בהקשר לתקציב לרוב אינם מתכתבים עם תכנון התקציב ובוודאי שלא עם ביצועו. אילו היינו בוחרים לעשות שינוי דרמטי בניהול תקציב המדינה היינו מפעילים שני כלים מרכזיים שהיו מייצרים רפורמה אמיתית ומשמעותית. הראשון הכנת תקציב מאפס לכלל משרדי הממשלה, והשני ניהול תכניות רב שנתיות לכל משרדי הממשלה ולכל גופי הממשלה הרחבה.

ניהול הדמוגרפיה הצבאית: האם אתגר למעורבות? על צה"ל והשמאל הישראלי

אודי לבל

צבא וקהילות משרתיו

נשאלת השאלה האם צבא, ובמיוחד צבא עם, אמור ליזום מהלכים על מנת להשפיע על הרכבו החברתי, על הקהילות שהוא שזור בהן. האם עליו להיות מודאג מכך שקבוצות חברתיות מסוימות חסרות ייצוג בו וכמעט ואינן מצויות בו, בעיקר בדרגי הפיקוד הבינוני והבכיר? על פי רוב, התשובה לשאלה זו היא חיובית.

ברוב מדינות העולם תהליך המעבר לצבא מקצועי האיץ את היווצרותו של מה שמכונה Civil-Military Gap בין הקבוצות שאינן משרתות, או פחות משרתות לבין הצבא. בארצות הברית לדוגמה, הכוונה לקבוצות מהמעמד הסוציו-אקונומי הבינוני-גבוה, שקרובות לשיח הנאו-ליבראלי. הפער בין לבין הצבא מתבטא לא רק בתמיכה ההולכת ויורדת מצדן בתקצובו ומהסתייגות הולכת וגוברת מהפעלתו, אלא אף בירידה הולכת וגוברת בהתעניינות בצבא ובסוגיות ביטחון לאומי. מעבר לזה, במסגרת אותו פער (Gap), הקבוצות התומכות במפלגה הדמוקרטית ממסגרות את הצבא לא כמוסד ממלכתי אלא כמוסד המזוהה פוליטית כשמרני, ואם להמשיך את הדוגמה האמריקנית - הצבא נתפס על ידן כמוסד "רפובליקני" מובהק.

בהקשר הישראלי, אציג את ההתרחקות, התרבותית והאידיאולוגית מצה"ל, של קבוצות בשמאל-הציוני הישראלי, בכל הקשור לייצוגן בו באופן מאורגן. מאז הקמתו צה"ל נתפס ואכן היה צבא שמפקדיו, בינוניים כבכירים, היו בעיקר נציגי אחת מתנועות ההתיישבות הסוציאליסטיות. הדבר אפשר לקהילות אזרחיות

פרופ' אודי לבל הוא חוקר בכיר במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, ומלמד במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוני' אריאל.

אלו להשפיע על התנהלותו ועל תרבותו כמו גם על המדיניות שהוא יישם. במצב הנוכחי, לאחר שמשקלן של קבוצות אלו בצבא, בעיקר בכל הקשור לעמוד השדרה הפיקודי-קרבי שלו, הלכה ופחתה, וזאת במקביל לכניסה הולכת ומתעצמת של קבוצות חדשות, "השתחרר" הצבא מתביעות שבעבר הגבילו את פעילותו, מצד קבוצות השמאל. אך לצד "שחרור" זה, עשוי להיווצר ניכור שילך ויתעצם כלפי הצבא, מצד קבוצות בשמאל הישראלי, מה שעלול להפוך את הצבא לבעל תווית שיוך אידיאולוגית. אחד מאתגרי צה"ל יהיה לנסות לשקול אם הרווח גדול מההפסד. במידה והתשובה תהא שלילית - יהיה עליו לחשוב כיצד לנסות ולהוביל חלק גדול מאותן קבוצות חזרה לתוכו.

מנוכחות במגרש הצבאי להשפעה עליו

הנעשה בצה"ל ועל-ידי צה"ל - התרבות הצבאית והדוקטרינה הצבאית - היו מאז ומתמיד עניין לשיח ציבורי ולפולמוס פוליטי. סדר יומן של קבוצות, סקטורים, תנועות חברתיות ובוודאי מפלגות - מוקדש לעיצוב מדיניות הביטחון מרמת המקרו ועד רמת המיקרו. סוגיות רבות - החל מהלגיטימציה להפצצת הכור הגרעיני באיראן וכלה בעיצוב הוראות הפתיחה באש - הופכות לחלק מהשיח הציבורי. בעבר הוכח כי אין מדובר רק בשיח "תגובתי" לסוגיות שעל סדר היום, אלא בניסיון קונקרטי מצד סוכנים אזרחיים להוביל לעיצוב וליישום ההתנהגות הצה"לית.

אסמן ארבע רמות של השפעה על התנהלותו, התנהגותו ומדיניותו של הצבא, המתקיימות על-ידי סוכנים אזרחיים המצויים מחוצה לו:

א. **השפעה פרלמנטארית**, קרי - השפעה נורמטיבית (מבחינת תפיסת הפרדת הרשויות) המתקיימת על-ידי מפלגות הפועלות פרלמנטארית לפיקוח על הצבא ולהשפעה על מדיניותו ותרבותו.

ב. **השפעה מתוך החברה האזרחית**, קרי - על-ידי תנועות חברתיות, תנועות מחאה או ארגונים בלתי ממשלתיים המקדישים את משאביהם להשפעה על מדיניות הביטחון. זאת באמצעות עיצוב דעת הקהל ובאמצעות השפעה על מדיניות הממשלה בהקשר הצבאי. האפקטיביות של רבים מאותם גופי חברה אזרחית הינה הודות לכך שהם מונהגים על-ידי בכירים לשעבר בזירה הצבאית וזוכים לאמינות ציבורית הודות למעמדם זה.

ג. **השפעה ישירה על הצבא על-ידי ארגונים שחלקם חוץ-צבאיים וחלקם פנים-צבאיים.** אלו הארגונים הממחישים באופן מובהק את התלות של הארגון הצבאי בקהילות חברתיות-אזרחיות, שכן ראשיהם הנם מעצבי דעת קהל אזרחיים אך בין חבריהם חיילים בשירות חובה או מילואים העשויים להעדיף את נאמנותם האזרחית, לסמכות חוץ צבאית, על פני נאמנותם הצבאית לסמכות המפקד ולהיררכיית הפיקוד. בהקשר הישראלי - עיקר היישום של דפוס זה ננקט על-ידי תנועות שהטיפו לסרבנות סלקטיבית לשירות ביהודה ושומרון, ביחס לסוגיה זו הם העדיפו ליישם את נאמנותם לזהות חוץ-צבאית אידיאולוגית מאשר לזהות צבאית-פיקודית.

ד. **השפעה על ההתנהלות וקבלת ההחלטות הפנים צבאית:** להטמעת קודים התנהגותיים, אילוצים, ערכים וסדרי עדיפויות המתקיימים על-ידי מה שמכונה 'הלא מודע הצבאי' (Military unconscious). הכוונה להטמעת נטיות שהופכות, מבחינת המפקדים הצבאיים, לחלק בלתי נפרד משיקוליהם.

אמחיש את דבריי באמצעות דוגמאות אשר מתארות את העידן שבו צה"ל, ובעיקר הפיקוד הבינוני-גבוה של יחידותיו הלוחמות, נתפס כארגון השזור בקהילות השמאל הציוני הישראלי. תופעה שנשתמרה בערך עד לאמצע שנות התשעים של המאה הקודמת.

ברמה המפלגתית - רבים מראשיה של מפלגת העבודה שהיוותה עבור השמאל הישראלי את המפלגה המועמדת לשמש כמפלגת שלטון, היו בכירי צבא בדימוס, אלופים שאך השתחררו משירותם הצבאי והצטרפו להנהגתה. בשל כך הייתה לשמאל הציוני, דרך קבע, נחלה מרכזית בשיח הביטחון בהקשרו הפרלמנטארי, ועתודה פוליטית להנהגת המדינה שנתפסה כלגיטימית בשל מעמדה הצבאי הבכיר.

ברמת החברה האזרחית - די אם אזכיר ארגון כמו "המועצה לשלום ולביטחון" - עמותה של בכירי מערכת הביטחון ובעיקר אלופים ותתי אלופים במילואים, המזוהה עם השמאל הישראלי, ששימשה מאז הקמתה, בשנת 1988, גוף שנועד להשפיע על דעת הקהל (ובאמצעותו על מקבלי ההחלטות) לאמץ המלצות מדיניות, רובן ככולן מזוהות עם אלו שגובשו או אומצו בשלב זה או אחר במפלגת

העבודה ובשמאל הישראלי. בין הקמפיינים השונים שקידמה המועצה היו התמיכה בהסכמי אוסלו, התמיכה בנסיגה מדרום לבנון, תמיכה בתכנית ההתנתקות מעזה, קידום בניית גדר ההפרדה, הוצאתן לפועל של עסקאות השבויים - במיוחד זו להשבת גלעד שליט, למרות מה שנתפס ציבורית, כמחיר יקר של שחרור מחבלים. התנועה אף הביעה עמדה "ביטחונית-מקצועית" כאשר בבחירות 1999 פרסמה מודעות שקראו למצביעים שלא לבחור בבנימין נתניהו לראשות הממשלה. כאמור - עוצמתה של העמותה הייתה הודות למעמד מנהיגיה שנתפסו כסמכויות בתחום הביטחון, מי שאך לפני שנים היו חלק מההנהגה הביטחונית בישראל, ועל כן סומנו כמקצועיים וכא-פוליטיים.

השפעת הארגונים החוץ/פנים צבאיים - כבר הזכרתי את הארגונים שתמכו בסרבנות סלקטיבית, הן זו שננקטה ביחס לשירות בלבנון במהלך מבצע שלום הגליל או בעת השירות בדרום לבנון, אך בעיקר זו שננקטה ביחס לשירות ביהודה ושומרון. תנועות התמיכה בסרבנות, חלק מקהילת "שיח זכויות האזרח", עודדו בפועל והעניקו רוח גבית לתהליכי אי-גיוס לצבא משיקולים אידיאולוגיים, או ליישומה של סרבנות סלקטיבית על-ידי משרתים. ציבורית - קבוצות אלו העבירו לראשי הצבא מסר כי ביכולתן להניא חיילים (בחובה ובמילואים) מלציית ולכבד את הוראותיו. זאת באמצעות שלל "פאניקות מוסריות" שיזמו בדמות "מכתבי סרבנות" שבהן הובעה הסתייגות ממדיניות קונקרטיה (מדיניות הסיכולים הממוקדים למשל) או הסתייגות ממצב פוליטי (פתרון העימות הישראלי-פלסטיני באמצעים צבאיים ולא מדיניים). העצומות הבהירו כי הסתייגויות אלו עשויות להיות מתורגמות לסרבנות ציבורית של רבים ולשלילת לגיטימציה ממדיניות הצבא. קרי, פעולה רציונאלית-פוליטית להשפעה על המדיניות הצבאית באמצעות מה שכינתי "סחיטת הצבא" ("Blackmailing the Army"). קבוצות אלו, באמצעות שלל פרקטיקות תרבותיות, סימנו את אופציית הסרבנות או "השתמטות" כחלק לגיטימי מארגז הכלים של השמאל הישראלי בבקשו להשפיע על מדיניות הביטחון מחוץ לפרלמנט. במקביל ניתן להזכיר בהקשר זה התארגנויות של הורים לחיילים ולחללים, שבניסיונם למזער שכול עתידי של חיילים, הקימו תנועות חברתיות שביקשו לקחת חלק בעיצוב מדיניות הביטחון. החל ממה שזכור מתקופת מבצע של"ג כ"משפחת הבופור" שפעלה להפסקת הלחימה בלבנון, ועד תנועת "ארבע אמהות" שפעלה להסגת צה"ל מרצועת הביטחון בלבנון (2000).

תנועות אלו זכו לאפקטיביות רבה (קרי - להיענות הצבא לתביעתן) בשל הצלחתן לשדר למקבלי ההחלטות כי הן מייצגות רבים מן המשרתים בצבא, ובכוחן לשלול את הלגיטימציה לפעילות המבצעית השוטפת. נסיגות, שינוי מדיניות הוראות הפתיחה באש, והפיכתה של הדוקטרינה הצבאית קרובה יותר למה שמכונה "פוסט-הרואיות" - כל אלו בוצעו, בין השאר, על מנת "להתייחד" עם הקהילות שתנועות אלו השתייכו אליהן ולשכנע את ראשיהן לעודד את בניהם להמשיך ולהשתייך למגרש הצבאי.

הרמה הרביעית מתמקדת בעיקר בכך שהכרעות מפקדים הולמות שיח חברתי-ציבורי, ובמיוחד את מה שמסומן כגבולות הלגיטימציה של הפעילות המבצעית. עדות חלוצית לתופעות אלו עלתה במחקרי עם רוני מש בדבר הימנעותם של מפקדי גדודים במילואים לגלות אקטיביזם בכל הקשור למעורבותם באזורי עימות, בשל החשש מפגיעה ב"בלתי מעורבים", מה שעלול להוביל מבחינתם ל"הסתבכות" משפטית. באופן דומה נמצא כי הרגישות לחללים נהפכה, במלחמת לבנון השנייה, לאילוץ, שלא לומר לערך, שאף עיצב את התנהגותם של המפקדים בכל הדרגות, ובדומה - החשש מחטיפת חיילים ומקומו בהחלטות מפקדי השדה במבצע צוק-איתן. כל זאת כמובן בהשפעה, ספק מודעת, של שיח ציבורי-אזרחי שהפך לשיח פנים צבאי.

יש לציין כי הפעילות בכל רמה ורמה אינה עומדת לכשעצמה. עוצמתם של סוכנים, חוץ או פנים צבאיים, היא הודות לפעילות משולבת בכלל הרמות. כך מורכבת "קהילת ביטחון" הפועלת לעיצוב דעת קהל, מדיניות ביטחון ודוקטרינה צבאית, ובמקביל מתפקדת כקהילה שעמיתה לוקחים חלק פעיל בשיח הציבורי ביחס לצבא בכל הקשור לעיצוב אתיקה צבאית, תרבות ארגונית, מגדרית ועוד.

התקופה בה שלל הקבוצות הללו, ומדובר ברשימה חלקית של סוכנים ושל הישגים, היו אפקטיביות, בכל הקשור למסוגלותם של סוכנים המזוהים עם השמאל הישראלי להשפיע על הנעשה בתוך הזירה הצבאית, הייתה התקופה בה הצבא סומן ככזה ששזור ברשתות חברתיות של השמאל הישראלי. באותה עת המדינה לא הונהגה, ברוב הזמן, על-ידי ממשלות שמאל, אך שחקנים אלו ניצלו את העובדה כי הצבא מתבסס על מפקדים/לוחמים המשתייכים לקהילותיהן, על מנת לקדם יעדים ומדיניות - עיצוב מדיניות שלא באמצעות פתח הבוחר.

הפער (Gap) בין השמאל הישראלי לבין הצבא או: השמאל מבצע יציאה (Exit)

קבוצות השמאל הציוני נקלעו למשבר בכל הקשור ליכולת ההשפעה על הזירה הצבאית עם התגברות התרחקות המועמדים לגיוס, בברכת הוריהם וקהילתם, משיח התרומה והקולקטיביזם אל עבר שיח הישגיות אזרחית ואינדיבידואליזם. שיח זה האיץ את הלגיטימציה שלא לתפוס את השירות הצבאי, ובוודאי שלא את השירות הקרבי ואת המסלול הפיקודי, כמסלול מוביל או מחייב. במקביל לתהליך זה, ניתנה גם לגיטימציה להימנעות על רקע אידיאולוגי.

תהליכים אלו הובילו ליציאה הולכת וגוברת של קבוצות המזוהות סוציו-פוליטית עם השמאל הציוני הישראלי משורות הצבא. תהליך שאף הוביל לבהלה מוסרית בדמות מה שכונה בשעתו כ"משבר המוטיבציה". לא בכדי בעת הבהלה מפני אפשרות זו עלה כוח הסחטנות של קבוצות וסוכנים מהשמאל הציוני, והצבא אימץ שלל רכיבי מדיניות שנועדו "להתייחד" עד כמה שניתן עם קהלים אלו: תמיכה בנסיגות טריטוריאליות, הטמעת קוד אתי ועיצוב מחדש של הוראות הפתיחה באש, שינויים בדוקטרינה הצבאית כך שתאפשר מזעור של חללים צבאיים ושל הרג בלתי מעורבים ועוד.

היה זה תהליך של "יציאה" מצד אותן קהילות מן הצבא. במקביל לתהליך זה שהתרחש "מלמטה למעלה", חל תהליך מקביל, בעיקר הודות למכינות קדם צבאיות שצמחו במגזר הציוני-דתי-מתנחלי. עידוד והסללה ממוסדת של קהלים "חדשים" אלו, שעל פי רוב מזוהים עם תפיסות שמרניות, "ימניות" ו"נציות", לתוך הזירה הצבאית, ובמיוחד לקריירות פיקוד קרביות. כשהמדינה זיהתה את התהליך היא הושיטה לו יד והפכה אותו לממלכתי, ממוסד ומתוקצב.

לא זה הזמן להמחיש עד כמה "הכניסה פנימה" של קבוצות חדשות אלו, שמן הסתם הביאה עמה גם השפעות תרבותיות ותורתיות, נתפסה כאיום עבור קהילות נאו-ליבראליות חילוניות. השפעות שבשנים האחרונות מסומנות על-ידי סוכנים תרבותיים בקרבן כשיבוש המאיים על דמות הצבא "של פעם". אזכיר בהקשר זה את הבהלה המוסרית המכונה "הדתה" אך זו לא היחידה.

היוזמות להפצת תלונות אלו על דמותו החדשה של הצבא, שמקורן מן השמאל הציוני, הפכו בשנים האחרונות לבלתי אפקטיביות, ולא תורגמו למה שמכונה "בעיית מדיניות", כזו שיש להתייחס אליה ולהיענות לה. הן משום שהצבא "תלוי" פחות בעמדת קהילות שבניהן לא משרתים בו בהיקפים משמעותיים, והן משום שחלק גדל והולך ממנהיגי השיח הביטחוני, מפקדי צבא בדימוס, כבר אינו משויך לשמאל. ועל כן מסוגלותו לעצב, ביטחונית, את דעת הקהל הולכת ופוחתת.

תהליכים אלו העצימו את התסכול והעמיקו ככל הנראה את הפער בין חלקים רחבים בשמאל הישראלי לבין צה"ל. אך כאמור - תסכול זה נוצר משום שקבוצות אלו צעדו "צעד אחד רחוק מידי" בכל הקשור לתהליכי "היציאה" של בניהן מהצבא. לטווח הקצר הדבר השיג יכולת מיקוח מול הצבא אך לטווח הארוך הדבר מצמצם את עוצמתו.

להיות בפנים על מנת להשפיע

אוכל לטעון כי קבוצות המעוניינות ביכולת השפעה אמיתית על התנהלותו של הצבא - תהינה אפקטיביות הודות לכך שתהיה להן נוכחות בו. כדי להשפיע צריך להיות במערכת. קבוצות שהצבא לא תלוי בלגיטימציה מצדן, שאין בקרבן בכירים בדימוס בצבא - חסרות את ההון המנהיגותי הרלבנטי לפולמוסי ביטחון ותיתפסנה כשוליות בעת הידרשותן לסוגיות צבאיות. כהמחשה - היעדרם של "ביטחוניסטים" במפלגת העבודה הפכה אותה לשולית בשיח הביטחוני, ומכאן, לשולית בשיח הלאומי. לא בכדי נעשה, בעיצומה של מערכת הבחירות האחרונה, ניסיון מאולץ מצד מנהלי הקמפיין של מפלגת העבודה לבצע "הרואיזציה" לשירותו הצבאי של בוז'י הרצוג, ולצבוע את פעילותו ביחידת מודיעין עורפית, שאמנם אין לזלזל בחשיבותה, כשירות קרבי.

אין להתעלם מהתסכול של קבוצות בשמאל הישראלי מכך שלנגד עיניהם מתעצב לו לכאורה "צבא אחר" שאינו פועל עוד על פי הקודים שבעבר הן בעצמן עיצבו. כך למשל, לאחר מבצע צוק איתן, בכנס באוניברסיטת תל אביב שכותרתו הייתה "איך לחשוב על המלחמה?" נאמה ד"ר דנה אולמרט, מרצה באותה אוניברסיטה במחלקה לספרות. אולמרט, בתו של ראש הממשלה לשעבר אהוד אולמרט, משתייכת לשמאל הנאו-ליבראלי ובעצמה פעילת וחברת הקהילה הלהט"בית.

להרצאתה ניתנה הכותרת "איפה האימהות" והיא פורסמה כטור פובליציסטי בעיתון "הארץ". דבריה כווננו לאמהות החיילים הלוחמים והייתה בהם הלנה על השינוי שבהתנהגותן ובהתבטאויותיהן. בעוד שבמלחמות קודמות, כך פירטה, אמהות החיילים והחללים הפכו לראשי התארגנויות שפעלו לעצירת הלחימה, הרי שבמבצע צוק איתן, שיח האימהות שזכה לפומביות היה שיח של אמהות שתמכו בבניהן הלוחמים וחזקו את רוח העם ורוח הלוחמים. אולמרט הביעה נוסטלגיה לאמהות "של פעם", אלו שהיו שייכות לשמאל הפוליטי, והביעה כמיהה כי אלו קיימות ועשויות להתארגן כבעבר: "האם קיימת מסה קריטית של אמהות שעשויות... לחבור לאמהות פלסטיניות ולשנות מן היסוד את האיזונים והכללים שמאפשרים למצב הנוכחי להמשיך ולהידרדר?" שאלה תוך שהזכירה את "ארבע אמהות" שאינן עוד. תסכול דומה הובע בעבר על-ידי סגן ראש השב"כ בדימוס, שמואל טולדנו. היה זה כאשר "התנועה לשלום ולביטחון" שהוא חבר בה אירחה את משה יעלון בעת שהיה רמטכ"ל. טולדנו קרא לעבר יעלון: "להחזיר לנו את צה"ל שלנו, ולא את צה"ל שלך", משום שהסתייג ממדיניות הסיכולים הממוקדים ומהמדיניות הצבאית ביחס למלחמתה בטרור הפלסטיני. אזכיר גם כי אם כבר נעשה ניסיון משמאל לייצר איום בסרבנות סלקטיבית, הרי שהייתה זו עצומה של אנשי מילואים המשרתים ביחידת 8200, שהביעו אי יכולת להתמיד בהגעתם למילואים כל עוד הם נדרשים לסייע לשיטתם לכיבוש. זו אמנם יחידת מודיעין מובחרת אך לא יחידה קרבית וחייליה הם מה שמכונה בעגה הישראלית "ג'ובניקים". הדבר הוביל ללגלוג על חוסר מסוגלותו של השמאל לייצר עוד עצומות סרבנות שירות בשטחים של לוחמים.

לאן מתקדמים מכאן?

בקיץ 2016 החלו קריאות מפתיעות מצד אנשי שמאל מובהקים המזוהים עם סדר יום אזרחי, כמו חברת הכנסת סתיו שפיר ואורי סביר - נשיא מרכז פרס לשלום, שעל מפלגת העבודה לשלב בהנהגתה גנרלים בדימוס על מנת לשוב באמצעותם להנהגה. מדובר על עדות להבנתם של מי שבוודאי אינם משתייכים למחנה הרפובליקני הישראלי כי בלעדי "ההון הצבאי" לא תרכוש מפלגתם "הון מנהיגותי", לא תוכל להשפיע על מדיניות החוץ והביטחון ובוודאי שלא להגיע להנהגה. לעומת זאת, אנשי שמאל רבים שככל הנראה התאכזבו מהיכולת להחזיר "עטרה ליושנה" החלו מקדמים לאחרונה את הרעיון של "צבא מקצועי". מודל

שיוביל לכך כי בהגדרה יוקרתו של הצבא, וגם של בכיריו, תפחת משמעותית והוא לא ישמש עוד כארגון המייצר את עתודת המנהיגות הלאומית. מה שישחרר את השמאל הציוני מנחיתות בתחום זה.

אך אין עניינינו כאן הזירה הפוליטית אלא הצבאית. האם זה אינטרס של הצבא לעסוק בניהול וניהוג כוח אדם לתוכו? לעמול על מנת להשיב לתוכו יותר ויותר קבוצות מן הציבור הישראלי? וזאת למרות שלכאורה הדבר יאלץ אותו למשא ומתן מתמשך עם מנהיגים אזרחיים ביחס לשלל סוגיות (תנאי שירות, תרבות צבאית, אתיקה ותורת לחימה ועוד)?

לדעתי התשובה חיובית. כיום הצבא אמנם "נהנה" מכך שהוא שזור בקהילה שמרנית, הנתפסת בעיניו כמועדפת, ומעניקה לו יותר לגיטימציה ופחות פיקוח. אך לטווח הרחוק, ולא דווקא בשל המשימות השונות שעוד יוטלו עליו, הדבר עשוי להוביל לניכור הולך וגובר של קבוצות פוליטיות מן הצבא, מסגורו כסניף של תנועות אידיאולוגיות מובהקות וכסוכן חברתי של סדרי יום מוגבלים. בשעה שברקע מתנהלים תהליכים המזרזים את הפער האזרחי-צבאי, כמו ריכוז בסיסים רבים במרחב תחום (בדרום הארץ), הרי שיהיה זה אינטרס של צבא המעוניין לשמר את מעמדו כמוסד ממלכתי, קונצנזואלי, שלא לתגבר עוד יותר את הפער החברתי-צבאי בהקשרים אחרים.

צבא לא אמור לשאוף לניצחונו של מחנה מסוים בבחירות. ויותר מזה, הוא אינו אמור להיפרד מתלות בקהילה אחת לטובת תלות בקהילה אחרת. על כן אחד מאתגרי צה"ל הוא להמשיך בניסיונותיו להכיל לוחמים ומפקדים מקהילות "חדשות" (כמו החרדים, או הערבים) אך גם להשיב לתוכו לוחמים ומפקדים מקהילות "ותיקות" שפרשו ממנו. וכל זאת, כחלק מאתגר משמעותי יותר - אתגר שימור מודל צבא העם הישראלי.

מבנה הכוח

גרשון הכהן

פרסום עיקרי מסמך אסטרטגיית צה"ל לציבור ראוי לשבח. הפרסום מעניק מענה לציפיות הציבור לשיתוף בהנחות היסוד לבניין הכוח הצבאי ולהפעלתו ומבטא, גם אם לא במפורש, הזמנה לשיח ציבורי על יסודות תפיסותיו. אתמקד בשלוש סוגיות הקשורות למרחב הקיום האזרחי-הפיזי והתודעתי:

1. רעיון היסוד להפעלת הכוח ביבשה ולהגיון בניינו.
2. ייעודו ואורח ארגונו של מערך המילואים בכוחות היבשה - במגוון מטלות הלחימה ביבשה.
3. אחריות צה"ל לשותפות אזרחית מוסדית ומאורגנת במאמץ ההגנה, דוגמת ההגנה המרחבית, בשגרה ובמלחמה.

מסה קריטית

במסמך אסטרטגיית צה"ל נכתב: "בנין היכולות ייעשה תוך יצירה או שימור של מסה קריטית. מלבד החשיבות שבהשגת היתרון האיכותי והטכנולוגי, יש חשיבות רבה לכמות האמצעים הניתנים להפעלה. הכמות משפיעה על האיכות ועל הגמישות בהפעלה. המסה בצד הגמישות, היא דרך התמודדות עם אי-הוודאות לגבי אתגרי העתיד בשדה הקרב, תוך מיעוט בהצטיידות יכולות ייחודיות".

לפסקה זו משמעות רבה. ראוי לאמצה כלשונה. העיקרון אליו היא מכוונת נראה פשוט ומוכר, אך במשמעותיו המעשיות הוא רחוק מלהיות מובן מאליו. הוא מדגיש כמובן את הדילמה בין כמות לבין איכות בתופעת הפעלת הכוח הצבאי ומניח לפתחנו מתח מתמיד, המתחדש בכל הקשר טקטי ומערכתי, ותובע ממפקדי צבא, בוני ומפעילי הכוח, יצירה עדכנית של נקודת שיווי המשקל.

אלוף (מיל') גרשון הכהן הוא חוקר בכיר במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים. הוא שירת בצה"ל במשך 42 שנים כמפקד גדוד, חטיבה, אוגדה וגיס, כראש מחלקת תורה ולחימה וכמפקד המכללות. דברים אלו פורסמו גם בכתב העת "בין הקטבים", מאי 2016

בפלוגות הלילה חקק אורד וינגייט בתודעת דור המפקדים מייסדי צה"ל (יחקק שדה, משה דיין, יגאל אלון), את המופת של גדעון ושלוש מאות אנשיו במלחמה נגד מדיין בעמק חרוד. הלקח כפשוטו, נתפס כפתרון חד-משמעי בדילמה בין כמות לבין איכות - העדפה עקרונית להפעלה המבוססת על כוח מחץ קטן של נבחרים. אלא שראוי לקרוא סיפור זה מחדש. על המיון הראשון בהיענות לציווי נכתב: "רב העם אשר אתך... ועתה קרא נא באזני העם לאמור מי ירא וחרד ישב ויצפור מהר גלעד" (שופטים ז', 2), הכוח צומצם משלושים אלף לעשרת אלפים, למיון הראשוני הזה נדרש מיון נוסף: "ויאמר ה' לגדעון עוד העם רב, הורד אותם אל המים ואצרפנו שם..." (שופטים ז', 4). אכן, כך נותרו שלוש מאות הנבחרים וקרב הלילה הראשון, בתקיפה רב כיוונית, יצירתית ונועזת של מחנה מדיין, נערך בהשתתפות הקומץ האיכותי. אלא שבנקודה זו הסיפור רק התחיל. ההצלחה הראשונית התפתחה לקרב רדיפה וכאן נדרשה המסה הכמותית. עיון בתיאור התנ"כי יבהיר כי גם במיון הראשון, גדעון לא שלח לביתם את קבוצת העשרים אלף, אלא הציב אותם בהמתנה "לצפור מהר גלעד" כעתודה. לקרב הרדיפה הוא הזעיק את שבטי נפתלי, אשר ומנשה ושיגר קריאה מיוחדת לבני אפרים: "ומלאכים שלח גדעון בכל הר אפרים לאמור רדו לקראת מדיין ולכדו להם את המים עד בית ברה ואת הירדן" (שופטים ז', 24). מתבררת כאן שיטת הפעלה מורכבת, בשילוב בין איכות לבין כמות. המערכה נפתחה בפשיטה לילית עם כוח נבחר, אך המשיכה ברדיפה במסה רבת משתתפים מכיוון צפון ומערב. לכך הצטרפה מגמה נוספת מדרום מזרח, לחסימה במקביל של מעברות הירדן על-ידי בני אפרים. כך נבנה ופעל גם צה"ל מראשית ימיו, בשילוב בין כוח מחץ נבחר לבין מסה רחבת היקף. תפיסה זו התגבשה עוד בתהליכי ארגון הכוח הצבאי בימים שקדמו למלחמת העצמאות.

לסוגיית האיזון המתאים בין כוח מחץ מובחר, לבין מסה כמותית באיכות בינונית, נודעת משמעות מרכזית בכל ממדי הפעולה הצבאית, ביבשה באוויר ובים. אולם לסוגיה זו קיימת ביבשה מורכבות רבת פנים, בעלת מרכזיות ייחודית, והיא מתממשת בכמה משתנים מובהקים.

השאיפה להשגת עליונות טכנולוגית, כמרכיב חיוני בהשגת ניצחון טקטי, היא המשתנה הראשון המייחד את הלחימה ביבשה לעומת הלחימה באוויר ובים. לנתונים טכניים הקובעים את מעטפת הביצועים של כלי טייס, יש השפעה

מכרעת באתגר השגתה של עליונות אווירית. קשה לדוגמה לתאר סיכוי לקרב אווירי בין מטוס קרב ממלחמת העולם השנייה לבין מטוס קרב סילוני מתקדם, בוודאי אם הוא מצויד בטילי אוויר-אוויר. אולם אופי הלחימה ביבשה, המאופיין ברביעי משתנים בלתי ניתנים לחישוב שיטתי, כמו נתוני תכסית ועשן שדה הקרב, בהחלט מאפשרים סיכוי לכוח טנקים ממלחמת העולם השנייה לעמוד בהצלחה מול כוח טנקים מתקדם. במלחמת יום כיפור, חטיבה 9 בפיקוד מוטקה בן פורת, עם טנקי שרמן, גברה בקרב חושנייה על כוח שריון סורי שהיה מצויד בטנקי T-62. באופן דומה, בהבקעה בפיתחת קוניטרה, חטיבה 179 בפיקוד רן שריג, מצוידת בטנקי שוט-קל, (סנטוריון משופר) ספגה אבדות כבדות ממערך ההגנה הסורי שהיה מצויד בטנקי T-34 חפורים. אין חולק על כך שגם בקרב היבשתי, יש לעליונות טכנולוגית השפעה משמעותית, אולם לכשעצמה השפעתה על השגת הניצחון, תלויה הרבה יותר במרכיבים אחרים: רעיון מבצעי, ארגון לקרב וכמובן איכות הלוחמים ורוח הלחימה. בהיבט זה, למרכיב העדכניות הטכנולוגית קיים משקל מכריע בעיצוב נקודת שיווי המשקל בין כמות לבין איכות כשמדובר בבניין כוח אווירי. לכוח אווירי בעל מספר מטוסים גבוה אך נחות טכנולוגית, אין ממשות מבצעית נגד כוח אווירי קטן בהרבה שנהנה מעליונות טכנולוגית. בבניין הכוח היבשתי, סוגיה זו מורכבת פי כמה. אני מבקש לטעון שמדובר בהבדל מהותי. לדוגמה, השוני בין משוואה בשני נעלמים לבין משוואה בעשרה נעלמים, אינו נעוץ בהבדל מהותי. אולם השוני בין משוואת האיזון בין כמות לבין איכות בכוח האווירי, לבין משוואה זו בכוח היבשתי הוא שוני מהותי.

הערכת הכשירות של הלוחם והיחידה: היא סוגיה משמעותית בשיקולי התשומות לבניין הכוח ולשימור מוכנותו והיא המשתנה השני באפיון ייחודו של בניין הכוח ביבשה. עסקתי בכך עוד בראשית שנות התשעים בהיותי ראש מחלקת תורת הלחימה במפח"ש, תחת פיקודו של אלוף עמנואל סקל. רא"ל אהוד ברק כרמטכ"ל, קיים תהליך שיטתי להנחלת שיטות מדידה מהסוג המתקיים בחיל האוויר לכשירות הכוח ביבשה. מאז נערכו בסוגיה זו עבודות רבות. באימוץ הצורך לקיים כלים ותהליכים למדידה שיטתית של מצב כשירות הכוח, גם כוחות היבשה אימצו את הנחות היסוד לתפיסת בניין הכוח של חיל האוויר ובהן ההנחה שמשוואת התשומות הנדרשות לשימור כשירות לנוכח התפוקות המצופות, קובעת בהכרח את גודל הכוח. כלומר, מוטב לפרק כוח שאיננו מצליחים לשמור בכשירות נאותה.

הנחה זו נכונה לגבי אופן פעולתו של כוח אווירי, אך אינה הכרחית לבניין הכוח ביבשה. לפני כשנה השתתפתי בתרגיל עם כוח צנחנים שהוטס בארבעה יסעורים בלילה חשוך בגובה נמוך. רוב הטייסים שהשתתפו באותו לילה היו אנשי מילואים. הכשירות שלהם חייבת כמובן, להיות מתאימה לאתגר כזה. מחיר התאונה הוא בלתי נסבל. כוח משוריין לעומת זה, בתרגול תנועת לילה, יכול לרכוש מיומנות וכשירות תוך כדי התרגול. מחיר התאונה במקרה כזה נמוך בהרבה. גם בפעילות מבצעית, לנוכח אויב, הפעלת כוח משוריין גדודי מבוססת על ההנחה שיהיו כמה כלים שיפלו לתעלה בצד הדרך, אולי שניים שלושה יתנגשו, כמה מהם יתקעו בגלל תקלה טכנית, די לנו בכך שהרוב יגיעו. על בסיס שוני זה נקבעת גם נקודת עבודה שונה לאחזקת הכלים. תקלה לכלי טייס בהיותו באוויר, לא דומה במשמעויותיה לתקלה ברכב קרבי משוריין (רק"מ) או לכלי רכב בתנועתם ביבשה. לכן באוויר, יוחלפו מכלולים על בסיס הוראות אחזקה, בשאיפה להחליפם בטרם תקלה ואילו ביבשה אפשר לנהל אחזקת שבר, שהיא כמובן זולה יותר. הכוח ביבשה נבנה על בסיס שונות תפיסתית זו, בשאלת תשומות לכשירות ובשאלת הכמויות הנדרשות, מתוך הנחת דרישת היתירות. במילים פשוטות: כדי שגדוד טנקים יעמוד לאחר שניים-שלושה ימי לחימה על כמות של חמישה עשר עד עשרים טנקים, הוא בנוי ארגונית, בהנחת היתירות, על שלושים ושישה טנקים. היתירות הכמותית, על בסיס רף כשירות שמניח השלמה עם אי-שלמות. מה שנראה לכאורה, כהשלמה עם בינוניות, הוא המפתח לתפעול גמיש ויעיל ביבשה. בשיחות רבות שקיימתי עם ראשי אג"ת שהביאו עמם היגיון ארגוני ותפעולי מבית גידולם בחיל האוויר, התקשיתי להסביר את הצידוק המעשי לתכנון הכוח ביבשה על בסיס אמות מידה תפיסתיות אחרות. גם אנשי היבשה, אימצו מזה שנים, את סרגל המצוינות של חיל האוויר וזנחו את האפשרות כי התמסרו לתפיסה שאינה מתאימה לתנאיהם ולצרכיהם השונים בטבעם.

הריבוי הכמותי כתנאי לגמישות אופרטיבית ביבשה

במסמך אסטרטגיית צה"ל נכתב: "המסה בצד הגמישות היא הדרך להתמודדות עם אי-הוודאות לגבי אתגרי העתיד בשדה הקרב". אבקש לטעון כי המסה בהיקפה הכמותי ביבשה היא תנאי לגמישות אופרטיבית. המסה והגמישות כרוכים זה בזה, לא רק כפי שמציין המסמך, לנוכח אי-הוודאות באשר לשדה הקרב העתידי, אלא גם ביחס לאתגר המערכת הנוכחי והמוכר. גמישות אופרטיבית היא מתכונות העל

של הכוח האווירי והיא שעושה את הכוח האווירי בצה"ל למרכיב פעולה עיקרי בגמישות המטכ"לית. ב-1967 וב-1973 הופעל הכוח האווירי במיצוי אופטימלי. מטוס היה יכול לתקוף בבוקר בזירה הצפונית בסוריה, ותוך שעות ספורות להישלח לגיחה נוספת במצרים. בהיבט זה הכוח ביבשה פועל באילוצי זמן ומרחב אחרים. יעילות וגמישות הכוח האווירי תגדל ככל שהמטוס יהיה אמין יותר ומשוכלל יותר ויוכל לבצע יותר גיחות ליממה. כוח יבשתי, גם כוח משוריין מתקדם ומשוכלל ביותר, מרגע שהונח בזירה אחת, העברתו לזירה אחרת היא מבצע לוגיסטי מטכ"לי בן יותר משתי יממות. בשל כך, במבחן אמת המידה הדורשת גמישות אופרטיבית, נקודת שיווי המשקל בין הכמות לבין האיכות שונה מהותית בין הכוח האווירי לבין הכוח היבשתי. נכון שגם ביבשה, טנק מרכבה-4, מעניק מעטפת ביצועים שונה לחלוטין מטנק מערכה בינוני מימי 1973, אולם התקדמות זו לכשעצמה, אינה יכולה להשפיע דרמטית על היכולת להסתפק בפחות כלים. ובפשטות - משפחה שגרה ברעננה ובה זוג הורים ושני בנים סטודנטים שכולם נוסעים יום יום לעבודתם וללימודיהם: מה יעניק להם גמישות וניידות עצמאית יעילות יותר, מכונית אחת יוקרתית או ארבע מכוניות סובארו שנת 2000?

על הנחה זו מבוססת גם תפיסת הניידות האופרטיבית של הכוח המשוריין ביבשה, הנדרש לתנועות אוטונומיות לרוחב החזית, גם בטווחים של מאות ק"מ, ללא תלות בהובלת מובילי טנקים. בתנועות כאלה חלק מהכלים בוודאי יתקע בשולי הדרך, אבל זה בסדר, העיקר שיגיעו מספיק טנקים לשטחי ההערכות להתקפה. אלה שנתקעו יתוקנו ויצטרפו בהמשך כתגבורת. קיצורו של דבר, בבניין ובהפעלת הכוח היבשתי, היתירות והריבוי, גם בסטנדרט בינוני, הם הבסיס לגמישות התפעולית.

השילוב והאיזון בכוח היבשה בין כוח מחץ נבחר איכותי לבין מסה כמותית בינונית

על רקע אימוץ סוחר של דפוס ניהול אוויריים, כאמת מידה למצוינות ארגונית ותפעולית, דרך הפעולה שאני מציע נתפסת כהמלצה להשלמה עם מה שכינה ראש הממשלה, יצחק רבין, בנאומו הידוע בבית הספר לפיקוד ומטה, כתרבות ה"יהיה בסדר". אל דאגה! איני מטיף לבינוניות רשלנית. עומדת לנגד עיני ההבנה שמצוינות היא תופעה תלויה הקשר, קיים יותר מסרגל אחד למצוינות ולכן, מתכונת המצוינות בתחום פעולה אחד שמאומצת באורח לא ביקורתי עלולה להזיק בתחום

פעולה אחר. לענייננו, יש להתאים ולשנות את מתכונת המדדים לכשירות ומוכנות של מערך הכוחות ביבשה.

עוד מימי מלחמת ששת הימים, נקבעה לכוח האווירי בתפיסת ההפעלה של צה"ל, דרישה לזמינות ומוכנות כמעט מידית, בטווח הזמן של שתיים עשרה עד עשרים וארבע שעות. מאז פריצת מלחמת ההתשה בגולן ובתעלת סואץ, הועמדו גם כוחות היבשה בקווי החזית בכוננות מידית. הפתעת מלחמת יום כיפור העצימה דרישה זו מכוחות היבשה. גם יחידות המילואים בחטיבות ובאוגדות נדרשו בהיבטי מוכנות לגיוס וכשירות הציוד ברק"מ ובתחמושת, למוכנות של עשרים וארבע עד שלושים ושש שעות. לדרישה זו קיימת משוואת עלות לאימונים ולאחזקה והיא אילצה את צה"ל לצמצום משמעותי בסד"כ היבשה בעשורים האחרונים, בעיקר ביחידות המילואים.

לאור שינויים מובהקים שהתחוללו במדינות סביבנו, בהם המלחמה הפנימית בסוריה וקריסת צבא סוריה, יש הטוענים כי לפנינו הזדמנות נוספת להקטנת סדר הכוחות של צה"ל, במיוחד ביבשה. אלא שלהבנת, השינוי המתרחש בתופעת המלחמה, במשמעויותיו האופרטיביות, לא זו בלבד שאינו מאפשר ירידה בסדר הכוחות, אלא שהולכת ונוצרת דרישה להפעלת מסה בהיקף רחב. למדנו כיצד זירת המלחמה הולכת ומועתקת במידה רבה, אל הזירה העירונית. האזרחים בעין הסערה באופן פעיל או סביל ולכן גם בפריז, מופעלים בימים אלה בנוכחות גלויה וסמויה, כעשרים אלף חיילים ושוטרים. במבצע סיני, ב-1956, כבש כוח קטן יחסית (גדוד משוריין מחטיבה 37, ואחריו חטיבת חי"ר בפיקוד ארווין דורון) את כל רצועת עזה. החיילים המצרים, שהגנו על הרצועה, לא היו בני המקום והאזרחים כמעט לא היו חמושים ובוודאי לא היו מאורגנים ללחימה. פעולה לכיבוש וטיהור רצועת עזה כיום, תדרוש כוח בהיקף רחב פי כמה.

לאור האתגרים החדשים, בהם גם אתגר ההגנה על יישובי קו העימות, בעזה ובזירת הצפון, צה"ל יידרש לשוב אל שיטת הפעולה וארגון הכוח ביבשה במגמה שהופעלה במלחמת העצמאות, היא גם שיטת גדעון - כוח מחץ נבחר במוכנות גבוהה, הנתמך על-ידי מסה בהיקף רחב, בכשירות ובמוכנות בינונית. חלוקת המשימות תהיה כמובן בהתאם. על פי רעיון זה, מוכנות וכשירות סד"כ היבשה תהיה מדרגית בחלוקה לשלושה סוגי כוח:

1. כוח מחץ סדיר במוכנות ובכשירות גבוהה בסטנדרט תשומות לאימונים ואחזקה השואף לסטנדרט הארגוני של הכוח האווירי.
2. חטיבות מילואים מובחרות המשלימות את כוח המחץ והן במוכנות וכשירות בסטנדרט המוכר כיום.
3. סד"כ מילואים ברמת מוכנות חלקית, מצויד באמל"ח בינוני, בתשומות נמוכות לשימור מוכנות וכשירות, במחויבות תכנונית לזמינות מבצעית, לאחר התארגנות ואימון, בטווח זמן של לפחות שבוע מקריאה.

למעשה צה"ל בנוי כך מזה שנים. אלא שלנוכח שאיפת לוחמינו ליישור קו בסטנדרט מצוינות אחיד, באימון ובציוד, המפקדים נתקלים בקושי בהפעלת השיטה באופן המניח את דעתם של לוחמי המילואים. זו כמובן שאלה של מנהיגות, אולם היא חייבת להסתייע בתפיסה סדורה. נהגתי להסביר למפקדים ולחיילים כי גם בהשתתפותי בתחרות תריאטלון, אני מסתפק באופניים בשווי של חמש מאות שקלים, ממילא גם אם אהיה מצויד באופניים יקרות ומשוכללות, לא אהיה בין החמישים הראשונים. כמו במרתון אורבני, לעשרות האלפים המשתתפים במרתון בתוצאה בינונית, יש תפקיד מהותי ביצירת האווירה החגיגית. לנוכח אתגר ההגנה על יישובי קו העימות, ביישובי עוטף עזה לדוגמה, מול איום המנהרות בתרחיש המחייב התמודדות עם מספר חדירות במקביל, החטיבות המרחביות זקוקות לכוח נייד ומשוריין ולמשימה זו מתאימים להפליא, גם טנקים מיושנים יחסית. שימוש בהם ישחרר את טנקי הקו הראשון לריכוז המאמץ ההתקפי.

משימות כוח המחץ

מאז ימי האינתיפאדה הראשונה ובמשך שנות שהיית צה"ל בלבנון, טענו פרשנים צבאיים כי פעילויות אלה מסיתות את כוח המחץ המתמרן מעיקר ייעודו בהובלת ההתקפה במלחמה. אלון בן דוד (מעריב 20.11.2015) העלה שוב טענה זו: "כמו בעימותים הקודמים, גם בעתיד זה יהיה הצבא הסדיר שיישלח להכריע. אבל הצבא הסדיר נשחק עכשיו במשימות של שיטור בשטחים ושמירת הגבולות, במקום להתאמן ולהיות כוח שיועד לתמרן במהירות ולנצח". בחינה מקצועית השוואתית, מצבא אנגליה לדוגמה, מציגה לסוגיה זו זווית לגמרי שונה. בכל שנות הלחימה בטרור בבפלסט, הבריטים תפסו את ההתנסות המעשית, גם בחיכוך עם

"משימות השיטור", כהזדמנות לגיבוש כושר הלחימה וערכי הפיקוד והשליטה ברמות הנמוכות. נכון שבמעבר לזירת לחימה אחרת נדרשות התאמות, אבל צנחנים בריטים בלחיתם בפוקלנד, לא התקשו בכך, להפך. את קשיי ההסתגלות שמגלה צבא מצרים בלחיתו בארגונים ג'יהאדיים בסיני, לעומת זאת, ניתן בעיניי להסביר בכך שמאז 1973 לא היה צבא מצרים מעורב בחיכוך ממשי ולא נתבע במהלך השנים שחלפו, לשינוי הנדרש לצורותיה החדשות של המלחמה. מבחינה מקצועית, צה"ל חייב את הרלבנטיות המבצעית שלו לשינוי שנכפה עליו בשמונה עשרה שנות החיכוך בלבנון ובמבחני העימות בזירה הפלסטינית. בהיבט זה, כוח המחץ לא זו בלבד שנדרש להימצא במבחנים המבצעיים העכשוויים, אלא שהוא מצוי שם על מנת להוביל, כפי שהוביל לקראת מבצע חומת מגן, את פיתוח וסיגול שיטות הלחימה המשתנות על מנת להנחילן, לכוחות המסה. בבסיסו, רעיון הפעלת הכוח של צה"ל, מחויב למיצוי כוחו גם בעימות מוגבל, הנראה כמשועבד למשימות שיטור, על מנת שלא ניקלע בטעות למצב בו שימרנו את כוח המחץ ל"מלחמה האמיתית" ובינתיים לא השגנו את ההישג הנדרש במערכה הנוכחית.

כוחות ההגנה המרחבית-האומה החמושה

עם שינוי תופעת המלחמה, מרקם החיים האזרחי, הולך ומתהווה לזירת מלחמה משמעותית, בשגרה ובמלחמה. לא פעם, תגובה יעילה, מידית וזמינה לאירוע פח"ע, יצרה את ההבדל בין אירוע טקטי, לבין אירוע המקבל משמעות אסטרטגית-פוליטית. השאלה היא מהי אחריות צה"ל, לחימוש ואימון האזרחים, במיוחד בִּפְּרָ. ישראל בר הסביר את נחיצות תפקיד ההגנה המרחבית:

"יש סבורים שחלק זה של המערכת הביטחונית שלנו, אינו אלא פרי התנאים ששררו בארץ לפני תקומת המדינה ולכן, יש לראותו כתופעה חולפת, שעבר זמנה. אולם הערכה מעין זו מוטעית מיסודה. העקרונות שעליהם מבוססת ההגנה המרחבית, הם ארגון מליציוני של האוכלוסייה, על מנת לעמוד בפני מה שתוקף את מקום מגוריה ועבודתה. ובכך, שילוב בין תא היצירה הכלכלית, ותא ההתגוננות הצבאית, עקרונות אלה שימשו קו מדריך לכוחות הביטחון של עמים רבים... תכונותיה של מסגרת צבאית זו עד היום: חיסכון כוחות מזה, ומניעים מוסריים המגבירים את כושר העמידה מזה". (ישראל בר, "במעגלי בעיות הביטחון" 1957, עמודים 241-242)

בהגיון מעשי פשוט, ההגנה המרחבית נדרשת, כפי שנדרשת היערכות בסיסית בכל בית למצבי חרום. המוכנות הבסיסית הזו, משחררת את הכוחות המדינתיים המאורגנים להתמקדות במאמצים העיקריים. עיקרון זה נכון גם לאירועי אסון המוניים של מפגעי טבע.

סוגיה זו נוגעת בליבת מערכת הזיקות המבוקשות לקיום במדינה דמוקרטית באוריינטציה ליברלית. אלא שהשתנות פני המלחמה, מאפשרת להעלות את הסוגיה לברור מחודש. נוסף לכך את ההתמרמרות בקרב אלפי חיילי מילואים, המבקשים להמשיך לשרת, אך נדרשים לעזוב את חטיבות המילואים, בכורח התכנסות משאבית וארגונית. לארגונים של לוחמים אלה במערך הגנה מרחבית מורחב, נדרשות תשומות דלות באימון ובאמל"ח. במציאות המתהווה, מערך זה יסייע במיקוד הכוח העיקרי למאמצים העיקריים ויסייע ללכידות הלאומית, בשגרה ובמלחמה.

סיכום

ככתוב בפסקה המצוטטת בפתיחה מתוך המסמך, צה"ל נדרש לגמישות התלויה גם במסה קריטית. הגמישות והזמינות האופרטיביות של צה"ל, בעיקר של כוחות היבשה, נמצאת במערכת דרישות תובענית ממה שהיה מוכר בשני העשורים האחרונים. מאז סיום מלחמת יום הכיפורים ב-1973, פעל צה"ל בכל פעם בזירה אחת בלבד, שאליה היה יכול לרכז את עיקר כוחותיו, ביבשה באוויר ובים. בעת החדשה, עם התגבשות האיומים על העורף הישראלי, מכוחות חזבאללה בצפון וחמאס בדרום, גוברת הסבירות לצורך לפעול במקביל בשתי הזירות. התמקדות הלחימה באזורים בנויים ומוגנים, בכלל זה במערכים מבוצרים תת-קרקעיים, תובעת סדר כוחות רחב היקף ומיומן העולה בכמותו על כל מה שהוכר בעבר. ההיענות לאתגר זה תלויה בנקודת שיווי משקל, חדשה שאותה יש לעצב, בין כוח מחץ מובחר ואיכותי, לבין מסה כמותית רחבת היקף, ברמה בינונית, אשר במתארים רבים נראית נחוצה יותר ויותר.

הזדקקותו של צה"ל למסת כוח אדם בחירום על בסיס גיוס מילואים רחב היקף, מתוך האוכלוסייה האזרחית, נוגע למתחיי החברה הישראלית, בהיטלטלותה בין זהותה כחברה אזרחית מערבית, לבין זהותה כחברה מגויסת בעבר. זהות זו נקבעת

גם על פי היחס המספרי המתקיים בחברה האזרחית, בין אלה המצויים בממשק פעיל עם הנטל הביטחוני ושותפים למעגלי הפעילות, לבין אלה המקיימים אורח חיים אזרחי מנותק מנשיאה בעול הביטחוני. בהשקפת עולמי, רצויה לנו חברה מגויסת. כמו בתרבותם של בני ברלין וזלצבורג, שם כערך תרבותי, מקסימום ילדים ילמדו נגינה, למרות שלא כולם יגיעו להישגים של ממש, כך בעיני לגבי רכישת מיומנות בהפעלת נשק. זהו בעיני ציווי ערכי, במיוחד לאחר שנות גלות בהן הפקדנו את גורלנו וביטחוננו בידי אחרים.

בחינוך קציניו צה"ל נתון במתח בין שיח המקצועיות והקריירה, לבין שיח השליחות, ובכל זאת לא הפסיק מעולם לכוון לתודעת השליחות. לתודעה זו תפקיד מכונן כנקודת החיבור המשותפת בין כוח המחץ המקצועי בשרות הסדיר, לבין תוספת המסה הכמותית, המגויסת לשרות מילואים. זו היתה הנחת היסוד לבניין צה"ל לאחר מלחמת העצמאות והיא עודנה חיונית ורלבנטית.

תפיסת ההפעלה במבצעים מוגבלים

מוני חורב

מבצעים מוגבלים הינם דפוס הפעולה המרכזי של הצבא בדור האחרון. למעשה ממלחמת לבנון השנייה ועד היום (למעט אולי מבצע חומת מגן), דפוס הפעולה העיקרי של צה"ל הוא מבצעים שלא נועדו להשיג הכרעה. מבצע מוגבל במטרותיו, בלוח הזמנים שלו, במשאבים שעומדים לרשותו ובהגדרות ההישגים הנדרשים על-ידי הדרג המדיני.

תפיסת ההפעלה במבצעים אלו ראויה לחקירה ולדיון, המאפשרים פיתוחה של גישה אופרטיבית ואסטרטגית אחרת מתפיסות של מבצעים ומלחמות שמיועדות לממש היגיון של הכרעה.

התכלית והמטרות של שני הצדדים, הן של החמאס והן של ישראל במבצעים המוגבלים, הינן תחת ההקשר של מלחמת התשה ארוכה. תפיסת המוקאוומה, ההתנגדות, של החמאס נובעת מתוך הכרה בעליונות הצבאית של ישראל והיא מגייסת את היסודות התרבותיים, האידיאולוגיים והערכיים בהקשר של דת והלכה, ובהקשר של שאיפות לאומיות וטריטוריאליות למאבק ארוך שנים, שמטרותיו אולי לא יתממשו בדור הנוכחי. לתפיסתם הם נדרשים לכנס את כל הכוחות, את כושר הסבל ואת יכולת ההתמדה - כדי להגיע לתוצאות המקוות ואל העתיד המובטח, מבלי לבחון בכל נקודת זמן אם מצבם השתפר.

מבחינת היריב המבצע הוא מבצע מוגבל, לרוב הוא נועד להשגת מטרות מצומצמות בלבד, בדרך כלל מטרות בהקשרים כלכליים מוגבלים או בהקשרים של חיזוק האחיזה השלטונית של החמאס. המטרות הצנועות שהוגדרו במבצעי עזה האחרונים היו קשורות ליכולת להרחיב את מרחב הדייג ברצועה (משלושה מייל לשישה מייל בים), פתיחת המעברים לרצועה, וכדומה. דוגמאות אלו משקפות את ההגדרות שאליהן מכוונים בסוג כזה של מבצע.

תא"ל (מיל) מוני חורב הוא חוקר בכיר במרכז בנין-סאדאת. בשירותו הצבאי היה מח"ט גבעתי ומפקד אוגדה. במילואים שירת כראש צוות החשיבה והתכנון בפיקוד הדרום.

גם בצד הישראלי יש הבנה שמבצעים כאלה לא יחסלו את שורש הבעיה. אנחנו אמנם הצד החזק, אבל זהו צד שנמצא במלחמת התשה מתמשכת, והמבצע או סבב הלחימה הינם מרכיבים מתוחמים ומוגבלים. בהנחיות המדיניות המנוסחות (גם אם הן לא נכתבו בתחילת המבצע, אלא תוך התנהלותו או אפילו אחריו), נמצא בדרך כלל שני עקרונות. עקרון אחד הוא פגיעה משמעותית בחמאס, ובדרך זו לשקם את ההרתעה, והעיקרון השני הוא החזרת היציבות למרחב, ובשאיפה לזמן ארוך ככל שניתן. אלה הם ניסוחים מוגבלים וברור שככל שהמבצע מצומצם בהיקפו והשימוש בכלי הצבאי הוא במינונים מוחלשים יותר - אז יש מקום לשאלה מהם הכלים האחרים, שמפצים על העניין הזה והאם הם מנוהלים ומתוזמנים ביחד לכדי פעולה אסטרטגית קוהרנטית, שמפוקחת ומנוהלת על-ידי רמת הפיקוד הלאומי במטרה להשגת היעדים המוגדרים.

אפשר אמנם להסתכל על השקט בלבנון כפונקציה של המהלומה בדאחיה, אבל ברור שזאת תהיה בחינה שטחית אם לא ניקח בחשבון, שחוץ מהמהלומה הצבאית היו מרכיבים נוספים שיש לדון בהם ובמשקלם ביצירת המצב של שמונה שנות שקט. נסיבות של ביטחון אזורי, נסיבות כלכליות ונסיבות פוליטיות יצרו תנאים שהביאו את חזבאללה למצב של איפוק. הקשר בין המעשה הצבאי, כמשתנה מסביר יחידי להשגת ההרתעה בוודאי שאיננו מספק.

יש שאלות שצריכות להישאל - האם מדינת ישראל, על אף שהיא מהמדינות המנוסות בעולם בדור האחרון בניהול מבצעים מוגבלים, האם היא בנויה לנהל מבצעים מוגבלים ברמה אסטרטגית לאומית? לא נכון לצפות שצה"ל יסדיר את העניין לבדו. נדרשת תפיסה של "מערכה משולבת", שפועלים בה מאמצים אסטרטגיים מסוגים שונים של העוצמה הלאומית, ובאופן שיאפשר לגופים השונים לעבוד במשותף ובאופן רציף בשיגרה ובחירום, לייצר למידה ופיתוח ידע, לייצר תכניות אופרטיביות מתאימות, ובזמן המבצעים להיות מסוגלים לממש את התכנונים.

מעניין להתבונן בהבדל בין האופן בו הדרג המדיני עובד מול המערכת הצבאית, לבין האופן שבו הוא עובד מול גורמי עוצמה אסטרטגיים אחרים. בצה"ל, כאשר

מכנינים תכניות אופרטיביות למצבי חירום אפשריים, התכניות עוברות מערכת אישורים קפדנית יחסית בדרג המדיני, שם יורדים לפרטי פרטים עד לרמה של "להיכן הולך כל גדוד". לא כך קורה עם תכניות של המאמצים האסטרטגיים האחרים. הפער הגדול הזה, שבו הצבא נשאר ערוץ הפעולה המרכזי, ולפעמים היחידי במבצעים מוגבלים שהגיונם איננו הכרעתי, הוא פער שמצריך בחינה מעמיקה בדרג הפוליטי.

המודיעין-יאייר נווה, סגן הרמטכ"ל לשעבר, ליווה מקרוב את מבצע צוק איתן. בראיון הפרישה שלו מצה"ל אמר פחות או יותר כך - "ידענו איפה כל חייל של החמאס נמצא, אבל לא ידענו שזה ייקח חמישים יום". יש סימן שאלה גדול לגבי העניין של "ידענו איפה כל חייל נמצא", בדור האחרון יש בצה"ל השקעות עתק בחיזוק יכולות המודיעין המתקדמות ביותר שיש בעולם. התפתחות עצומה בחיילים בכל הרבדים, סיגינט, ויזינט, בפלטפורמות שנושאות אותם, ובמערכות שליטה ובקרה (השו"ב) שיודעות להפיץ את הנתונים שנאספים. אבל כשאנחנו בודקים כמה מחבלים נהרגו במבצע אנו מוצאים שמתוך מערך של כעשרים אלף איש נהרגו כמה מאות, לא בגלל מחסור במערכות וביכולות ולא בגלל חוסר פיתוח. לעתים אין מה לעשות - אי-אפשר למצוא את כולם. אי-אפשר למצוא את מי שחי בתוך מרחב בנוי, מתערבב בין האזרחים, אינו נושא סימני זיהוי ייחודיים, נכנס מתחת לאדמה ונשאר בתוך הבתים, ולא משנה באיזה סנסורים נשתמש. כך שבעניין של "מודיעין למטרות", ההשקעה העצומה הביאה אותנו ליכולות מתקדמות, אך כפי שנראה במבצעים האלה - הן עדיין לא מספקות.

לגבי המודיעין שאיננו למטרות, "מודיעין אסטרטגי", מודיעין הערכתי, שמסתכל על ה"מערכת היריבה", על הרבדים הפוליטיים, הכלכליים, התרבותיים, ההיסטוריים, והחברתיים - שמהם נובע הארגון הצבאי וכושר הפעולה שלו, ומנסה לספק תמונה מלאה לדרג הצבאי ולא רק לו - לא ברור אם אנחנו נמצאים בנקודת האיזון הנכונה. התחושה שלי היא שלא.

"מפת כאב" הוא מושג שלא זכה לפרסום רחב במבצע צוק איתן. המושג מצביע על כך שהצבא מבין שאי-אפשר לעסוק רק ב"מודיעין למטרות", ושצריך להסתכל על אופן הפעלת הכוח באופן רחב יותר. אנו מנהלים מערכות לחימה שעניינן להרתיע את היריב, ומבינים שההרתעה לא קשורה רק לכמה אבדות יהיו לאויב,

ובוודאי שלא לכמה שטח אכבוש, אלא גם ברבדים נפשיים ומנטליים, בהם נוצרת ההרתעה, ויש קושי גדול מאוד למדוד זאת. איך מודדים את המצב הנפשי של אדם, של "מערכת"? בוודאי לא תוך כדי המערכה, ובמידה רבה גם לא מיד אחריה. לוקח זמן על מנת שנוכל לחזות בתוצאות. חיפוש אחר "מפת הכאב" היה ניסיון לפעול לא רק בעזרת "מודיעין למטרות", אלא לבדוק מה הם המרכיבים במערכת היריבה שיש להם תרומה להשגת ההרתעה, כדי להעלות אותם ל"מפה" של "כאבים" בערכים ומשקלים שונים ולחפש את התמהיל והמקבץ הנכון של הכאבים, התורמים להיווצרות ה"אפקט ההרתעתי". הניסיון הזה נראה בוסרי במבט מבחוץ, אך יש מקום לבחון איך ניתן לפתח אותו, למרות הקשיים המהותיים.

ועוד נקודה בעניין עבודת המודיעין - המודיעין של צה"ל פועל קודם כל עבור צה"ל. גם אם תגויס יכולת הערכה מרחיבה ומעשירה לתמונת המודיעין, גם אם יסופקו פרספקטיבות חיצוניות מעבר לתחום הצר של "מודיעין למטרות", בסופו של דבר ההטיה תהיה לכיוון יכולות המימוש הצבאי. יותר מכך - אנו עוסקים במערכה שצריכה להיות משולבת ומנוהלת על-ידי דרג הפיקוד הלאומי. מי ה"לקוח" של המוצר שנקרא "מודיעין אסטרטגי"? למעשה נשאלות כאן שתי שאלות: האם הצבא יודע לעשות מודיעין אסטרטגי, על אף ההטיה הפנימית שטבועה בתוכו? והאם תמונת המודיעין האסטרטגי הזו תהיה זמינה לכל השותפים לניהול והפעלת המאמצים במערכה? השאלות הללו נשארות פתוחות.

האש - גם בנושא האש יש בעשרים השנים האחרונות התפתחויות מרשימות בתחומים הטכנולוגיים: ברמות הדיוק, ביכולת להסב את מידת הנזק היחסי המדויקת שמתכוונים להסב וביכולת להגיב מהר למטרה ניידת, ודינמית שזמן חייתה קצר. מכיוון שאנו מנהלים מערכה שמטרתה אינה "הכרעה" אלא "הרתעה", "יצירת תנאים" ו"אכיפת תנאים" להסדרה מדינית הולמת בסוף המערכה, הגיוני שממד האש, שיש בו יכולת להשיג תוצאות טובות יחסית מבלי להיחשף לסיכונים גדולים - יהיה יכולת שהולכת ומתעצמת.

אנו מפעילים אש בעוצמה מול יריב חלש אך בעל יכולת לנטרל את העליונות של עוצמת האש בקלות יחסית על-ידי כניסה לאזורים המיושבים, הטמעות במרחב הבנוי ובאוכלוסייה האזרחית ובנייה מסועפת של מערך המנהרות התת-קרקעי. אנחנו מדברים הרבה על ה"מנהרות ההתקפיות", אבל סביר להניח שנושא

המנהור בעזה, שצבר ותק של כשלושים שנה מאפשר להעריך ולקבוע שעיקר מערך ההגנה של היריב נמצא כיום מתחת לקרקע, עובדה היוצרת דרגת קושי גבוהה לאופן בו ניתן למצות באופן אפקטיבי את מאמץ האש לעניין הפעלת האש יש היבטים של מוסר וחוק. איך נוכל לזהות שהמטרה היא אכן מטרה חוקית, צבאית, אפשרית לתקיפה, ולא מעורבים בה אזרחים? ואם מעורבים בה אזרחים, ורוב המטרות הן כאלה, איך ניתן לעשות את ההבחנה בין אלה לבין אלה ולבודד את אזור הפעולה לפני התקיפה? וכמובן איך להפעיל את האש באופן מידתי כך שהנזק האגבי יהיה מתוחם?

ההיבטים הללו הינם היבטים קבועים, ויש לטפל בהם גם בהקשר של הדין הבין-לאומי, שיסודותיו נובעים מאמנת האג ומאמנת ג'נבה, אמנות שלא בוצעה בהן בחינה לעדכון ולהתאמה למצבי הלחימה כיום. עם זאת, גם בהיבטים המוסריים שלנו כצבא שצריך להתמודד עם המציאות באזור, נראה שבוצעה התקדמות, בעיקר בהקשרים של דיוק האש למטרות מתאימות, וביכולת התחקור וההסברה של צה"ל.

התמרון - איך מקיימים תמרון מול אויב שהיעדים שלו לא ברורים ולא מזוהים? אנחנו נחשפים לוויכוחים סוערים במבצעים כאלה. לדוגמה, במבצע צוק איתן, כשהתהווה מצב הדשדוש במנהרות, הועלה הטיעון המבצעי ש"צריך להרחיב את התמרון". גם במבצע עופרת יצוקה, אחרי שבוע בתוך הרצועה, הצבא מצא עצמו מדשדש ושואל מה עושים הלאה? ניתן לתמרון במהירות לכל מקום כמעט. במוצאי שבת התחיל התמרון לתוך הרצועה, וביום ראשון בשש בבוקר כל הכוחות כבר היו ביעדים שלהם. אבל מה אז? השאלה היא אם מבחינת היריב התמרון הצה"לי הוא "מקל" מאיים, או שהוא נתפס דווקא כהזדמנות. זו שאלה חשובה בגלל היכולת המאפשרת להגיע לאזורים שאינם מוגדרים כראוי מבחינת היעדים שבתוכם, ובוודאי לא מבחינת ערכיותם של אותם יעדים. כשליריב אין מרכזי כובד בעלי משמעות גאוגרפית מדויקת פריסתו המבוזרת מביאה לכך שתמרון מאסיבי ממצה את עצמו מהר מאוד, ואז מגיעים למצב של שחיקה, עייפות, שחיקת הלגיטימציה, ולהתפתחות הדיון הפנימי בישראל בנושא: "מה אנחנו עושים פה בכלל, ומה זה משרת?"

אנחנו צריכים לפתח תפיסת "תמרון אחר", תמרון שעניינו לא לייצר משהו שניתן להשיג באמצעות חלופות אחרות (אש), ליעדים ממוקדים וערכיים, ולחסוך שהיה מתמשכת, בעלת פוטנציאל נזק גדול בשטח האויב.

אסיים בהצגה קצרה של שתי גישות אופרטיביות שונות בתיכנון מערכה הרתעתית. אחת היא הגישה המוכרת ממבצע עמוד ענן וממבצע עופרת יצוקה: מהלומת פתיחה חזקה באש, שנמשכת כיומיים - שלושה, פגיעה קשה במירב היעדים שיש ב"בנק המטרות", בתקווה להשיג סיום מהיר למערכה בהסדרה מתוך הרתעה. במידה וסיום המערכה לא מושג - מבוצע השלב הבא - התמרון. במבצע עמוד ענן התמרון לא יושם, אבל הכוחות המתמרנים התכנסו בשטחי הכינוס והתארגנו למהלך ההתקפי. עשרות אלפי אנשים גויסו ואומנו בשטחי הכינוס לקראת ביצוע התמרון, אך כנראה שגם ליריב היה ברור שאין כוונה לממש את האיום. מבצע צוק איתן עשוי להוות בסיס לגישה שונה המצריכה עוד פיתוח משמעותי. לא להתחיל מ"מהלומת פתיחה" עוצמתית שממצה ומדללת את בנק המטרות, אלא להתייחס דווקא לנושא שימור האיום במבצע והלגיטימציה הבינלאומית כרכיבים המגדירים ויוצרים את גבולות חופש התמרון וגמישות הפעולה במערכה. התחלת המערכה בעוצמת אש נמוכה יחסית ועלייה במדרגות העוצמה לעבר "נקודת השיא" אשר אותה יש לדחוק קדימה בזמן ככל שניתן. בדרך זו ניתן לשמור את האיום האפקטיבי של הסלמה מבוקרת לאורך כל שלבי המערכה, איום אשר ממחיש ליריב את חוסר התוחלת שבהמשך הלחימה ועשוי להביא להשגת הסדרה, התואמת את ההגדרות המצומצמות של הדרג המדיני: שיקום הרתעה והשבת היציבות לתקופה משמעותית.

השינויים הנחוצים לצה"ל

עופר שלח

ההנחה שבמבצע צוק איתן היה היגיון ותכנון מוקדם אינה נכונה וההוכחה לכך היא העובדה שבמהלך המבצע ישראל הסכימה פעם אחרי פעם להפסקת אש, ונדמה לגלות שהחמאס אינו מסכים. ישראל הסכימה להפסקת אש עוד לפני שהחלה לטפל במנהרות, ורק מאוחר יותר, לאחר האירוע שבו שלושה עשר אנשי חמאס יצאו ונכנסו ממנהרה ליד כרם שלום, המערכה הפכה להיות למערכה על המנהרות.

בניגוד לעבר שבו תפיסת הביטחון של ישראל עסקה בין השאר במונח "הרתעה", במערכות האחרונות לישראל לא הייתה הרתעה. המצב אינו דומה למצב שהיה בזמן מלחמת יום הכיפורים, במערכות האחרונות איש לא החליט שתהיה מערכה. ב-2006 חזבאללה לא פתח במערכה מול ישראל ולכן גם האמירה שהוא מורתע ממערכה עם ישראל היא אמירה מפוקפקת, חזבאללה ביצע פעולת חטיפה והחל מ-12 ביולי 2006 בשעה 9:10 בבוקר מי שהחליט כמה זמן להילחם ועל מה להילחם הייתה ישראל, והיא עשתה זאת מבלי להכיר בכך שהיא המחליטה, בלי להכיר בזה שאם אתה בעל היוזמה ואתה הקובע את משך הלחימה, בלי קשר לסוגיית המטח האחרון המפורסם של חזבאללה, אתה צריך שיהיו לך מטרות ויעדים להפעלת הכוח.

אחד הדברים שמובילים את הדיון בהפעלת הכוח במדינת ישראל הוא משפט שאני משתמש בו הרבה - "התודעה גוברת על הידיעה". שום ידיעה מודיעינית או אחרת לא תגבר על התודעה של המנהיגים - הצבאיים והאזרחיים. אם אנחנו רוצים לשנות אנחנו צריכים לשנות את התודעה. בשינויים ובצורך להשתנות מכירים בשעת משבר, אך לשם כך יש צורך להכיר בקיומו של משבר. לאחר מבצע צוק איתן, בין השאר בגלל היעדרו של דיון ציבורי ראוי בענייני ביטחון, לא הייתה הכרה בכך שהמבצע משקף משבר עמוק מאוד בתורת הביטחון ובהפעלת הכוח הישראלי.

עופר שלח הוא ח"כ מסיעת יש עתיד וחבר בוועדת חוץ וביטחון של הכנסת. בעבר שימש ככתב לענייני ביטחון ופרשן.

אציין שתי נקודות עיקריות: האחת, לפחות חמש שנים מאז מבצע עופרת יצוקה, אם לא כבר משנות השמונים, נבנתה לנגד עינינו מערכה שלא הייתה בה הפתעה טקטית או אסטרטגית מבחינת הדברים שהחמאס הציג בפנינו, ואם זאת עדיין הגענו למערכה ללא תכנית, ללא כוחות, ללא הכשרה, ללא אמצעים וללא תורת לחימה.

הנקודה השנייה שעליה מדברים פחות, היא שכשהתחלנו להתגלגל לתוך המערכה, ונהיה ברור שמתרחשת מערכה, הדרג הצבאי הציג בפני הדרג המדיני שתי אופציות בלבד - לנהל קרב מהלומות עם חמאס - כמו במלחמת לבנון השנייה, או לכבוש את עזה - דבר שאף אחד לא רצה לעשות - ובצדק. זה משבר פרדיגמטי: בלי שינוי תפיסה אין ערך לתכניות ובניין הכוח הופך להיות הרסני במקום להיות בונה. רוב המטרות שצה"ל תקף במבצע צוק איתן היו מטרות חסרות ערך, חיל האוויר תקף חמשת אלפים ומאתיים מטרות, אלף ושמונה מאות מהן היו מטרות לדיכוי ירי תלול מסלול - שלא דוכא, אלף מטרות הוגדרו כמטרות פיקוד ושליטה, כשלמעשה מדובר על בתים ריקים של אנשי חמאס, צה"ל השקיע מאמץ, ומאמץ ראוי, על פי הדין הבין-לאומי, לוודא שהבתים ריקים. הדבר נעשה מתוך מחשבה שכאנשי החמאס יצאו ממקום מחבואם, יראו את ההרס שנגרם לבתיהם, ויצטרכו להתמודד עם העובדה שלמשפחותיהם אין איפה לגור, זה יגרום להם להפסיק את הלחימה. זו הייתה אי-הבנה בסיסית של ההיגיון של האויב. אם לא נפתח תפיסה מתוך הכרה של האויב, של העולם שבו הם חיים, בניין הכוח והפעלת הכוח יהיו לשווא. כשאומרים "תפיסת הביטחון" זה נשמע לאנשים כמו משהו שמתנהל בחדרים האקדמיים, פה במרכז בגין-סאדאת או באיזה מרכז אקדמי אחר או במכללה לביטחון לאומי, אבל תפיסת הביטחון זה דבר חי. בלי תפיסת הביטחון אין תפיסת הפעלה לצבא, אין בניין כוח ראוי ואין הפעלת כוח ראויה. צריך להכיר בכך שצה"ל אינו מסוגל לתקן את הטעון תיקון. הרמטכ"ל הנוכחי הוא הרמטכ"ל מרחיק הראות והאמיץ ביותר שהיה לצה"ל מזה עשרות שנים, והוא עושה כבוד דרך על מנת לתקן את הדרוש תיקון. אבל גם הוא יודע שיש מעליו תקרת זכוכית והתיקון אינו יכול לבוא ממנו.

יש לי הערות רבות על מסמך אסטרטגיית צה"ל, אבל הטענה החשובה ביותר שיש לי אליו היא שכתב אותו האיש הלא נכון. את אסטרטגיית תפיסת הפעלה של צה"ל לא צריך לכתוב הרמטכ"ל; צריך לכתוב אותה שר הביטחון, צריך לכתוב אותה הדרג האזרחי.

התשובה שניתנת למשבר היא טכנולוגיה, טכנולוגיה ועוד טכנולוגיה. אנחנו שומעים את זה פעם אחרי פעם, אבל זה נובע גם מאי-הבנה של האויב ושל עצמנו. כל שינוי בצה"ל, אשר לא יבוא מתוך הכרה של רוחו של צה"ל, ומתוך עיצובו של צה"ל על פי התפיסה של החברה הישראלית - יכשל.

שתי סוגיות מרכזיות השתנו בעולם מאז שכן גוריון עיצב את תפיסת הביטחון של מדינת ישראל ב-1953 - גם זה לא במסמך רשמי; סוגיית הזמן וסוגיית המרחב. בעבר כיבוש שטח והחזקתו לאורך זמן היו הדרך להכרעת האויב. כיום פעולה כזו הפכה מיתרון לחסרון. זה לא אומר שלא צריך לתמרן, אבל בפועל, הדרג המדיני במדינת ישראל, הנוכחי ואלה שלפניו, חיברו את עניין התמרון לתפיסה שהחברה הישראלית איננה מסוגלת לשאת אבדות והתפיסה הזו שיתקה אותם מלהפעיל כלי אופרטיבי. אפשר לראות זאת היטב במלחמת לבנון השנייה ובמבצע צוק איתן. התמרון שאמור להיות כלי בארגז הכלים שלנו הפך למבחן אופי של החברה הישראלית. איבדנו את התמרון ככלי אופרטיבי בגלל סוגיית האבדות ומפני שאנו לא יודעים מה לעשות עם העובדה שהמשמעות של כיבוש שטח והחזקתו לאורך זמן השתנתה. בעיניי יש לזה פתרון מובהק מאוד, צה"ל גדל על תפיסת הפשיטה, פשיטה יכולה להיות של קבוצת חיילים אבל גם של חטיבת שריון או של אוגדת שריון שנעה מהר מאוד בשטח ויוצאת, וכך יש שליטה באלמנט הזמן.

קיצור משך המערכה זו ססמה שאנחנו שומעים רבות, קיצור משך המערכה הופך להיות חיוני בעיקר כשהאויב בונה מערכה א-סימטרית במובן שהוא כלל אינו תוקף. במבצע צוק איתן האויב תקף את הכוחות שעמדו מולו, עשרים ושניים מתוך שישים ושבעה ההרוגים הצבאיים במבצע צוק איתן נפלו בתוך שטח ישראל, חלקם בהיתקלויות וחלקם בכתוצאה מאש תלולת מסלול, אבל אם אנחנו מסתכלים על הארסנל שיש לחזבאללה היום, אנחנו מבינים שקיצור משך המערכה במקרה של התנגשות שלנו מולו הוא קריטי. אם רוצים לקצר את משך המערכה אי-אפשר לנהל אותה כמו שנהלנו אותה עד כה, אי-אפשר להתחיל במכת פתיחה ואז להמתין לראות אם יש תמרון. אנחנו לא יכולים לנהל את המערכה על פי מדרגות ומפות של כאב, ואנחנו לא יכולים להתייחס להפעלת הכוח הצבאי כאילו היא עומדת בפני עצמה. הפעלת הכוח הצבאי צריכה להיות סימולטנית לצעדים רבים נוספים. לדוגמה, בעולם הישן המעשה המדיני, ההגעה להסדרה נעשית בתום הלחימה. דוגמה מובהקת לכך היא מלחמת יום

הכיפורים: המצב הקשה ביותר היה ב-6 באוקטובר, והדרג המדיני קנה זמן עבור הדרג הצבאי כדי לנסות ולהפוך את המצב. ב-23 באוקטובר התמונה הייתה טובה יותר עבור ישראל ואז הגענו להסדר. מול אויבי הייחוס של צה"ל, אם המעשה המדיני לא יתחיל במקביל ואולי אפילו לפני הפתיחה באש או להידרדרות לתוך המערכה, המערכה לא תסתיים, ראו מלחמת לבנון השנייה, ראו מבצע צוק איתן.

אם אנחנו שמים את הדגש על קיצור משך המערכה נגזרת מזה תפיסת הפעלה של מתי ואיך מפעילים תמרון, ומתי ואיך מפעילים אש, מזה נגזר בניין כוח. בבניין הכוח הנוכחי של צה"ל תמרון מהיר הוא כמעט בלתי אפשרי, מפני שאין על הגבול כוחות ערוכים על מנת לעשות זאת. השינויים צריכים להגיע מהדרג המדיני שצריך להגדיר מטרות שהן מטרות, כמו ניצחון על האויב, ואני משתמש במילה ניצחון מפני שהמילה הכרעה היא מילה בעייתית למרות שבכל מערכה צריך לבחון גם את האפשרות להכרעת האויב.

מסתבר שמערכות כאלה שמנסות להיות מוגבלות ולהחזיר את ההרתעה - אינן מחזירות את ההרתעה ולא דווקא מוגבלות. צריך להגדיר את הניצחון ולחתור אליו במהירות, והדבר החשוב ביותר הוא שזה צריך להיעשות תוך שיח שונה לחלוטין במשולש של הציבור, הדרג הצבאי והדרג המדיני.

סעיף שבע הוא הסעיף המעניין ביותר במסמך אסטרטגיית צה"ל. בסעיף זה הרמטכ"ל מציין מה הציפיות שלו מהדרג המדיני: הוא מצפה שהדרג המדיני יציג בפני צה"ל את הציפיות שלו בפתיחתה של מערכה. חייב להיות שיח בין הדרגים והוא חייב להיות שיח פתוח. השותף השלישי והחשוב ביותר, מפני שבלעדיו הדרג המדיני לא יעשה שינוי - הוא הציבור.

הספר שפרסמתי הוא מצע פוליטי שאני כפוליטיקאי מביא בפני הציבור ואומר לו כיצד לדעתי צריך לנהל את מדיניות הביטחון של ישראל. הציבור בישראל הוא ציבור חכם ופתוח ומרבה להתווכח, הוא מרבה להתווכח על בריאות, דיור, חינוך, מתווה הגז וכו'. בנושא הביטחון, מטעמים היסטוריים ומטעמים של פחד, הדיון הזה אינו מתקיים והוא לא התקיים גם לאחר מבצע צוק איתן. אם הציבור לא יתבע מהדרג המדיני להציג בפניו תפיסת ביטחון כתובה וברורה, כפי שנעשה בכל מדינות העולם, הדרג המדיני והדרג הצבאי גם לא ינהלו את השיח הראוי. בלי

השיח הראוי הזה השינויים הדרושים, והם רבים וגדולים, בדרך שבה אנחנו בונים את הכוח שלנו ומפעילים אותו, לא יצאו אל הפועל ויהיה הרמטכ"ל אמיץ וחכם ככל שיהיה.

ההשפעה האמריקנית על צה"ל

איתן שמיר

אעסוק בחשיבה הצבאית האמריקנית ובהשפעתה על הפעילות של צה"ל, כלומר איך הדבר בא לידי ביטוי בפרקטיקה. אני למעשה שואל - מתי צה"ל הפסיק לאהוב פלאפל ו"התאהב" בביג מק של מקדונלדס.

המבצעים של צה"ל מאז שנות התשעים, הם ברובם המכריע מבצעי אש. מדובר על מגמה ברורה. אם נעקוב אחרי שורת המבצעים שביצע צה"ל בעשורים האחרונים: מבצע דין וחשבון ב-1993; מבצע ענבי זעם ב-1996; מבצע חומת מגן ב-2002 היה יוצא מהכלל, וכלל מבצע קרקעי, ללא חיל אוויר ובשיתוף הרבה חי"ר; במלחמת לבנון השנייה בוצע תמרון קרקעי מהוסס ורפה; ובמבצע עופרת יצוקה בוצע תמרון קטן, רק כדי להגיד שחזרנו לתמרון ולהחזיר לעצמנו את הביטחון; במבצע עמוד ענן לא בוצע שום תמרון; ובמבצע צוק איתן התמרון היה מבצע בלית ברירה - כניסה לשטח היריב על מנת לחשוף את המנהרות, יציאה מהירה וחזרה למבצע באש. כלומר קיים דפוס ויש פה מגמה בעלת מכנה משותף.

בצה"ל חל שינוי. תפיסת הביטחון הבן-גוריונית דיברה על חלוקה לביטחון יסודי ולביטחון שוטף, בביטחון היסודי השאיפה היא להכריע, והדבר דורש תמרון. לעומת זאת בביטחון השוטף לא בהכרח דרושה הכרעה. כיום מדובר על משהו חדש שהתפתח לאחרונה ניתן לכנות זאת "איום אמצע" - לא צבא סדיר גדול שעומד על הגבול ומתכונן לפלוש לשטח וחייבים להסיר את האיום מידית, אבל גם לא ארגון טרור, ארגון גרילה או כנופיות פלסטיניות כמו שהיו בשטחים או על הגבולות בתקופות שונות. זה איום שהוא פחות מצבא אבל יותר מכנופיות חמושות.

השאלה שעולה מול האיום הזה היא האם התמרון המסורתי בכלל רלוונטי? עוד נסיבות מקלות לסטיה מהעבר הן הקשיים שמייצרות הטופוגרפיה והדמוגרפיה.

ד"ר איתן שמיר הוא חוקר בכיר במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, ומלמד במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן.

בעזה מדובר על שטח קטן ואורבני, לבנון היא שטח הררי, שני המקומות מתאימים מאוד לאותם כוחות לא סדירים, לא מדינתיים שנערכים למלחמת גרילה.

בספרות האקדמית, בעיתונות ובספרי הגנרלים למיניהם ישנם שלושה שינויים עיקריים שמסבירים את הסיבות להעדפת האש ולהיעלמות התמרון. השינוי הראשון הוא שינוי חברתי. האתוס הקולקטיבי הפך להיות אתוס אינדיווידואלי, וזה גם בהקשר של רגישות לאבדות. השינוי השני הוא השינוי הטכנולוגי - המודיעין המדויק, והיכולות לייצר אש מדויקת. בעקבות יכולת המפעיל לאסוף מטרות ולהשמיד אותן בצורה ובקצב מהיר מאוד נוצרת האשליה שאפשר לפתור את הדברים בצורה כזאת. השינוי השלישי הוא השינוי באיומים, המעבר ממדינות לארגונים. במאמר שכתב באמצע שנות התשעים טבע פרופ' לוטבק את המושג מלחמה פוסט-הרואית. המלחמה הפוסט-הרואית היא סוג המלחמות שאנחנו נלחמים היום. יש לה שני כללי יסוד: האחד - שלא ייהרגו לך חיילים, והשני - תשתדל שבצד השני לא ייהרגו בלתי מעורבים, אזרחים, שלא יהיה נזק אנבי. כמובן שזה יוצר קשיים רבים מאוד וקשה לנצח במלחמה תחת מגבלות כאלה.

צה"ל מנסה להסתגל מול כל האתגרים האלה, בתחום החברתי, הטכנולוגי ושינוי אופי היריב. הוא מנסה לצאת מהמבוכה הפרדיגמטית שהוא נמצא בה. אני טוען שכחלק מההסתגלות צה"ל עובר תהליכי אמריקניזציה. התהליכים האלה קורים בכל שכבות החברה הישראלית. לדוגמה, האוניברסיטאות בארץ נוסדו על-ידי אנשים שהגיעו מאירופה לפי מודל אירופי, אבל היום כל מי שמסתובב במסדרונות האקדמיה יודע שהמבט הוא לארצות הברית. אנחנו מנסים להתיישר גם עם כללי הקידום, הניהול, והפרסום האמריקנים. אותו דבר קורה בתעשייה, ובתרבות הפופולרית. המגמה הזו אינה פוסחת על הצבא. יש מושג בספרות הצבאית שנקרא "הדרך הלאומית למלחמה", כלומר יש ניסיון להסתכל על אומות לאורך תקופה ארוכה, לבחון מאפיינים משותפים לאורך זמן ולנסות לאפיין איך אומה נלחמת. יצאו ספרים על דרך המלחמה הגרמנית, הצרפתית והבריטית. ספר שיצא בשנות השבעים ניסה לאבחן את דרך המלחמה האמריקנית, והגדיר אותה בצורה הבאה: האמריקנים מחפשים ניצחון שמושג בדרך של שחיקה, בין אם בזמן קצר או בזמן ארוך. אין להם בעיה של זמן, אין לחץ מצד מועצת הביטחון, לא יורים טילים על שדות התעופה שלהם, המלחמות בדרך כלל מתנהלות רחוק מהבית. יש העדפה לשימוש בפתרונות טכנולוגיים. לאמריקנים יש לרוב עדיפות בטכנולוגיה על פני

יריביהם. יש העדפה להשתמש בכוח אש מאסיבי. הם מנצלים מומחיות ועדיפות תעשייתית ולוגיסטית - תחומים שבהם האמריקנים מצטיינים. הגישה למלחמה האמריקנית היא תעשייתית ומדעית מאוד, וזאת בניגוד למיתוס שאנחנו נתקלים בו בדרך כלל בסרטים האמריקנים, של אותו קצין או חייל אמריקני שלוקח יוזמה, הלוחם הבודד שבקור רוחו מנצח את המלחמה.

דרך המלחמה של צה"ל לעומת זאת עד שנות השבעים והשמונים תוארה על-ידי מומחים כחתיירה להכרעה מהירה באמצעות תמרון לעומק מערך האויב, כיתור והשמדתו תוך הפגנת עליונות טקטית, יוזמות מקומיות של מפקדים והסתמכות על יכולות פיקודיות עדיפות בכל הדרגים והרמות. ההגדרה הזו כבר אינה מתארת את צה"ל של היום. למעשה צה"ל הרבה יותר דומה לתיאור של הדרך האמריקנית.

איך הפכנו לכאלה? עד שנות התשעים צה"ל הושפע ממגוון רב של מקורות שמהם שאב את השראתו, כולל הצבא הבריטי, הצבא הרוסי, הצבא הגרמני, הצבא השווייצרי וגם הצבא האמריקני. צה"ל הסתכל על מגוון פרקטיקות, למד אותן, ועשה צירוף של דברים תוך כדי התאמה למציאות שלו, הרבה פעמים בצורה טובה וחכמה, לפעמים בצורה של פשרות כאלה ואחרות, אבל בסופו של דבר יש מגוון רב של השפעות והתאמה. ראינו תהליך של התאמה לצרכים המקומיים והספציפיים שאיתם הוא מתמודד.

למעשה, עד שנות השבעים היחסים בין צה"ל לבין הצבא האמריקני היו יחסים הפוכים, כלומר הצבא האמריקני שהיה בשפל המדרגה בווייטנאם העריך את צה"ל. צה"ל היה בשיא תהילתו לאחר מלחמת ששת הימים, ובשוק העיר העתיקה בירושלים מכרו לתיירים אמריקנים חולצות עם הכיתוב "America don't worry, Israel is behind you".

מבחינה היסטורית קיימות שלוש תקופות של השפעה אמריקנית הולכת וגוברת: התקופה הראשונה - 1973-1991; התקופה השנייה - מ-1991, מלחמת המפרץ הראשונה עד מלחמת המפרץ השנייה; התקופה השלישית מ-2003 ועד היום.

כבר בזמן מלחמת ההתשה, קיבלה ישראל מהנשיא קנדי מערכות הגנתיות. המעורבות האמריקנית הלכה וגברה והגיעה לשיא ב-1973, אז עבר צה"ל לאמל"ח אמריקני. התקופה הראשונה, החל מ-1973 הייתה התקופה שבה התחילו היחסים

המיוחדים עם ארצות הברית, ב-1973 נמסרו לישראל מטוסי פנטום ברכבת האווירית. לאחר מכן נחתם הסכם השלום עם מצרים, ובנו בסיסי חיל האוויר בנגב על-ידי חברות אמריקניות, נמכרו לישראל מטוסי ה-F-15 ו-F-16 ונחתם ההסכם לשיתוף פעולה עם נאט"ו.

בשלב זה חברה מדינת ישראל לארצות הברית בצורה משמעותית מאוד. עם האמל"ח הגיעה גם צורת החשיבה והייתה השפעה הולכת וגוברת של ארצות הברית על ישראל. דווקא בתקופה זו אגב, ארצות הברית לומדת מישראל את לקחי מלחמת יום כיפור, שמהווים את הבסיס לרפורמה שמבצע הצבא האמריקני, אותו צבא שיוצא מוכה מווייטנאם. הצבא האמריקני מפתח אז את ה-AirLand battle doctrine, והוא לומד מצה"ל לקחים טקטיים ומערכתיים ובמידה רבה בונה מחדש את הצבא על הלקחים שהוא לומד מצה"ל.

התקופה השנייה מתחילה ב-1991. צה"ל מתרשם מאוד מהביצועים האמריקניים במלחמת המפרץ הראשונה, בעיקר מביצועי האש של האמריקנים בשלב האווירי של המלחמה. הוא פחות לומד את נושא התמרון. מתחיל השיח על כך שאנו בעיצומו של שינוי מהותי בעולם המלחמה. אהוד ברק מכריז על חזון של צבא קטן וחכם ומכניס שיטות ניהול אמריקאיות כמו ה-Total Quality Management. נחתם ההסכם ארוך הטווח להסדרת הסיוע האמריקני, ה-MOU לעשר שנים. הרושם של העליונות האמריקנית מתחזק עם הניצחון של נאט"ו ב-1999 בקוסובו, ניצחון בהובלת האמריקנים, בעיקר באמצעות כוחות האוויר. במערכה באפגניסטן ב-2001 פועלים כוחות מיוחדים בשילוב כוח אווירי וצה"ל משתכנע שזה העתיד. בתקופה זו יש עדיין מעט אנשים מהגוורדיה הישנה, כמו ישראל טל, שפה ושם מצננים את ההתלהבות, קצת סקפטיים, אבל כשהם נעלמים מהזירה הדברים משתנים. בסיכום של מפגש בין גורמים מצה"ל לבין גורמים אמריקנים כותבים הישראלים ש"המפגש העלה את התובנה החשובה שאנחנו בעיצומה של מהפכה. ארצות הברית מהווה דוגמה עולמית לכל הצבאות האחרים, היא מהווה מקור של השראה, תמיכה ולמידה". צה"ל מתחיל להסתכל על ארצות הברית כעל אורים ותומים, כאלה שמהם צריך ללמוד.

התקופה השלישית מתחילה לאחר הניצחון בעירק ב-2003, המערכה שמביאה להפלתו של צדאם חוסיין, והיא משכנעת את הגורמים בצה"ל באופן סופי שארצות

הברית יודעת מה היא עושה, יודעת לנצח מלחמות. יש העמקה נוספת בלימוד של החשיבה האמריקנית והדבר בא לידי ביטוי בתפיסת ההפעלה של צה"ל.

ב-2006 באים לידי ביטוי בצה"ל שורה של מושגים אמריקנים, למשל ה-Hybrid Warfare, המלחמה ההיברידי (מלחמה עם מאפיינים של מלחמה קונבנציונלית ומלחמה בעצימות נמוכה) - חוקרים אמריקנים למדו את החזבאללה, הגיעו למסקנה שזהו אויב היברידי, וצה"ל מאמץ זאת. זאב שיף, הפרשן הצבאי הידוע כותב ב-2004 "מהפכה תפיסתית מתרחשת בתורתו של צה"ל עיקרה היא הדגש על האש על חשבון התמרון של כוחות הקרקע, כיבוש הקרקע שתמיד היה ציווי עליון הופך למשני".

בשלב מסוים חשבו בצה"ל על הפיכת תפקיד הרמטכ"ל, לתפקיד דומה לתפקיד יו"ר המטות המשולבים האמריקני - כי אם האמריקנים עושים זאת ככה, הם יודעים מה הם עושים... דוגמה נוספת היא שכירת חברת הייעוץ האמריקנית מקנזי, שנבחרה על פני חברת ייעוץ ישראלית על מנת לייעל את צה"ל. הגורמים שהשפיעו על הבחירה הזו הם קודם כל התסמינים לירידה בחשיבה הצבאית הישראלית בשנים האחרונות. פרופ' אבי קובר ערך מחקר בו הוא מראה שבשלושת העשורים הראשונים לקיומו של צה"ל היו פרסומים רבים של קצינים בכירים ודיונים מעמיקים, ואילו כיום יש באופן משמעותי הרבה פחות פרסומים. יש פחות חשיבה מקורית ופחות עיסוק מעמיק בנושאים הצבאיים.

קיימת רשת של קשרים בין הצבאות ובין האנשים, הגישה לשפה ולחומרים אמריקניים קלה ונוחה עבור קצינים בצה"ל, קל לגשת לאינטרנט לראות מה האמריקנים כותבים על נושא זה או אחר. בעבר היו נשלחים קצינים למכללות הצבאיות הבריטיות, הצרפתיות, והגרמניות, היום כולם לומדים אצל האמריקנים, מה שמגביר את השפעת הגישה האמריקנית. יש גם הצפה של ספרות אמריקנית צבאית מתורגמת.

השאלה הנשאלת היא למה זה לא טוב? ראשית ברצוני להדגיש שחשוב מאוד ללמוד מהאמריקנים. ארצות הברית היא מעצמה גדולה שמפעילה צבא גדול ומתקדם, צבא שנלחם כל הזמן, צבא שיצא למבצעים, ועושה פעולות רבות משמעותיות ומתקדמות שצריך ללמוד. אם זאת אצרף הערת אזהרה - הלמידה

צריכה להיעשות בצורה ביקורתית וזהירה, אחרת היא עלולה להביל למסקנות מוטעות וליצור בעיות רבות. לדוגמה, חיל האוויר אהב להציג את המלחמה בקוסובו ב-1999, כאירוע שבו חיל האוויר הכריע מלחמה. אבל כשבוחנים לעומק את המערכה בקוסובו, מגלים שהיא נערכה בנסיבות שונות מאוד מהמערכות שאותן מנהלת ישראל. כל ברית נאט"ו פעלה נגד סרביה במשך שבעים ושמונה ימים, ללא "שעון חול מדיני" כפי שמכונה אצלנו. דבר נוסף שאפשר ללמוד הוא שההתפתחויות הפוליטיות שקשורות בשינוי העמדה הרוסית ותמיכתה בסרביה היו יותר משמעותיות מההפצצות האמריקניות. אלו הבדלים קריטיים שחשוב ללמוד מאחר שלא ניתן להתבסס על ניסיון ולבסס תכנית שתביא להכרעה מהאוויר על סמך ניסיון היסטורי שאינו רלבנטי.

Recent BESA Center Publications

Mideast Security and Policy Studies

- No. 102 The Muslim Brotherhood and Egypt-Israel Peace, *Liad Porat*, August 2013 (Hebrew)
- No. 103 Time Is on Israel's Side, *Efraim Inbar*, August 2013 (Hebrew), September 2013 (English)
- No. 104 Armed and Dangerous: Why a Rational, Nuclear Iran Is an Unacceptable Risk to Israel, *Steven R. David*, November 2013
- No. 105 Mowing the Grass: Israel's Strategy for Protracted Intractable Conflict, *Efraim Inbar and Eitan Shamir*, December 2013 (Hebrew)
- No. 106 South Korea's Middle East Policy, *Alon Levkowitz*, December 2013
- No. 107 Israel and Kazakhstan: Assessing the State of Bilateral Relations, *Gil Feiler and Kevjn Lim*, May 2014
- No. 108 The Myth of Palestinian Centrality, *Efraim Karsh*, July 2014
- No. 109 The New Strategic Equation in the Eastern Mediterranean, *Efraim Inbar*, August 2014 (Hebrew), September 2014 (English)
- No. 110 The Ties between Israel and Azerbaijan, *Alexander Murinson*, October 2014
- No. 111 Israel's Air and Missile Defense During the 2014 Gaza War, *Uzi Rubin*, January 2015 (Hebrew), February 2015 (English)
- No. 112 Changing Japanese Defense Policies, *Eyal Ben-Ari*, February 2015
- No. 113 Obama, The Reluctant Realist, *Steven R. David*, June 2015
- No. 114 Israel's Role in the Struggle over the Iranian Nuclear Project, *Yossi Kuperwasser*, June 2015
- No. 115 Deterrence Campaigns: Lessons from IDF Operations in Gaza, *Moni Chorev*, October, 2015 (Hebrew), March 2016 (English)
- No. 116 Hamas: A Social Welfare Government or War Machine?, *Hillel Frisch*, November 2015
- No. 117 The Mediterranean as a Strategic Environment: Learning a New Geopolitical Language , *Eran Lerman*, February 2016
- No. 118 The ISIS Challenge in Syria: Implications for Israeli Security, *Hillel Frisch*, May 2016
- No. 119 Indian Responses to Israel's Gaza Operations, *S. Samuel C. Rajiv*, May 2016
- No. 120 The Return of the Russian Bear to the Middle East, *Shay Har-Zvi*, May 2016 (Hebrew)
- No. 121 Trends in US Congressional Support for Israel, *Amnon Cavari with Elan Nyer*, June 2016
- No. 122 Implications of US Disengagement from the Middle East, *Efraim Inbar*, June 2016 (English, Hebrew)

Policy Memorandum

- No. 6 The National Security Council: Reflections upon the June 2012 Israel Ombudsman's Report (Hebrew), *Yehezkel Dror*, November 2012
- No. 7 The Gaza War, 2014 – Initial Assessment, *Efraim Inbar and Amir Rapaport*, December 2014 (Hebrew)
- No. 8 Perfect Storm in the Middle East, *Yaakov Amidror*, June 2015 (Hebrew), July 2015 (English)
- No. 9 Israel-Greece Relations, *Arye Mekele*, September 2015 (Hebrew)
- No. 10 Space Wars, *Aby Har-Even*, May 2016 (Hebrew)

Colloquia on Strategy and Diplomacy

- No. 28 The IDF Force Structure (Hebrew), May 2014
- No. 29 Israeli-Palestinian Negotiations: Where to? (Hebrew), August 2014
- No. 30 IDF Challenges (Hebrew), August 2016

